

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Een biografie van de Bibliotheca Vossiana

Balsem, A.C.

Citation

Balsem, A. C. (2020, June 25). *Een biografie van de Bibliotheca Vossiana*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/123041>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/123041>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/123041> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Balsem, A.C.

Title: Een biografie van de Bibliotheca Vossiana

Issue Date: 2020-06-25

Een leven lang boeken verzamelen

F.F. Blok heeft in 1974 al aangetoond dat er drie perioden zijn te onderscheiden waarin Isaac Vossius zijn boekencollectie verzamelde. De eerste periode beslaat de eerste 30 jaar van zijn leven tot aan zijn vertrek naar het hof in Zweden in 1648. De tweede is de turbulente periode tot aan zijn definitieve afscheid van de Zweedse koningin in 1655. En de derde periode reikt tot aan zijn dood in Windsor in 1689.¹ Alleen van de boeken die verschenen in 1654 en daarna kan met enige zekerheid worden vastgesteld dat Isaac de eerste eigenaar was. Boeken die voor 1654 waren verschenen kunnen eerst een ander toebehoord hebben, voordat ze in Isaacs bezit kwamen en uiteindelijk een definitieve rustplaats kregen in de Universiteitsbibliotheek van Leiden. Deze laatsten kunnen door Isaac zelf ook na 1654 op veilingen gekocht zijn. Provenance-onderzoek in de Bibliotheca Vossiana helpt verder bij het onderscheiden van de verschillende verzamelperioden. In de volgende paragrafen worden de onderscheiden perioden nader beschreven en de daarmee samenhangende provenances toegelicht.

Hoe groot Isaacs eigen boekenbezit is geweest voordat hij naar Zweden vertrok, valt eigenlijk moeilijk vast te stellen. Er wordt wel gesproken van het uitzonderlijk hoge aantal van 500 handschriften dat hij reeds op relatief jonge leeftijd verzameld had, maar hoeveel gedrukte boeken hij in 1648 meenam is onbekend. Het aantal inscripties met zijn eigen naam op titelpagina's of schutbladen in de boeken is teleurstellend klein. Tot nu toe heb ik slechts een enkel exemplaar gevonden dat voorzien is van zijn naam met een jaartal, waaruit blijkt dat Isaac het heeft aangeschaft tijdens zijn Grand Tour in Italië.² Een ander exemplaar heeft een inscriptie op het titelblad, die doet vermoeden dat Isaac het kocht aan het begin van zijn Grand Tour in Londen en, heel trots op zijn nieuwe aankoop, er toen nog zorgvuldig zijn eigendomskenmerk inschreef. Zijn naam krult bijna kinderlijk mee in de vorm van de dolfijn van Aldus Manutius' drukkersmerk.³ In de rubriek 'Libri Medici et Philosophi-

1 F.F. Blok, *Contributions to the History of Isaac Vossius's Library*, Amsterdam 1974, p. 33.

2 Astrid C. Balsem, "Libri omissi" italiani del Cinquecento provenienti dalla biblioteca di Isaac Vossius ora nella biblioteca della Rijksuniversiteit di Leida, Leiden 1994, nr. 50, heeft een inscriptie op het schutblad 'Isaaci Vossij Anno 1643'. De uitgave van Pomponius Mela, *De situ orbis*, Parijs 1538, moet hij tijdens zijn reis in Italië bij zich hebben gehad om het te kunnen collationeren met een handschrift in het Vaticaan. Zie *Cat. Math.*, 467.

3 *Cat. Math.*, 696: een Strabo-uitgave uit 1516. Onder het drukkersmerk schrijft hij: 'Emi Londini in Duclain solidis Anglic. 5.'

ci' zijn tenslotte drie werken te vinden met provenance-inscripties van Isaac, die hij al in zijn jonge jaren gebruikt moet hebben.⁴ Zijn eigen exemplaar met aantekeningen van zijn eerste publicatie⁵ kan uiteraard ook tot de eerste verzamelperiode gerekend worden.

1.1

Peregrinatio libraria: eerste verblijf in het buitenland

Frans Blok wijdt het tweede deel van zijn biografie aan de eerste grote reis van Isaac in het buitenland en noemt het 'Peregrinatie'.⁶ Voor de filoloog Isaac Vossius was zijn 'grootte tour' meer dan een toeristische reis om iets meer van de wereld te zien buiten de grenzen van de Republiek.⁷ Zijn omzwervingen langs de belangrijkste bibliotheken in Engeland, Frankrijk en Italië, heilige plaatsen voor een jonge humanist en boekenliefhebber als Vossius, zou je inderdaad kunnen zien als een pelgrimstocht waarvan hij gelouterd, volwassen en wijzer geworden naar huis terugkeerde, uiteraard voorzien van veel handschriften en boeken die hij in het buitenland gekopieerd of gekocht had. De reis die Isaac maakt verschilt in praktische zin niet veel van die van andere 'studenten' uit de zeventiende eeuw. Alle ongemakken van het reizen vallen ook hem ten deel. Veel oponthoud omdat er gewacht werd op een goed reisgezelschap of op een gunstige wind om de oversteek naar Engeland te maken. Wachten in Marseille omdat zeeroovers de Middellandse Zee onveilig maakten. Isaac reisde per schip, koets, op een paard en zelfs te voet. Maar het doel van zijn reis was uitgebreider en doelgerichter dan die van een gemiddelde jongeling uit elite kringen die in de zeventiende eeuw zijn 'peregrinatio academica' maakte. Het verzamelen van boeken en handschriften maakte deze reis tevens tot een ware 'peregrinatio libraria'.⁸

De reis duurde langer en reikte verder dan in eerste instantie de bedoeling was. Bewust van alle gevaren waaraan hun jongste nog levende zoon zou bloot-

4 De inscripties bevinden zich op schutblad of titelpagina van Theophrastus, *Opera omnia*, Lugduni Batavorum 1613 (*Cat. Med.*, 705, 'Sum Isaaci Vossij'); Plutarchus, *Libellus de fluviorum et montium nominibus*, Tolosae 1615 (*Cat. Med.*, 592, 'Is. Vossij'); Plinius Secundus, *Historiae naturalis libri XXXVII*, Lugduni Batavorum 1635 (*Cat. Med.*, 587, 'Sum Isaaci' en 'Sum Isaaci Vossij').

5 Scylax, *Periplus*, Amstelodami 1639 (*Cat. Math.*, 670).

6 F.F. Blok, *Isaac Vossius en zijn kring. Zijn leven tot zijn afscheid van koningin Christina van Zweden, 1618–1655*, Groningen 1999, pp. 73–199.

7 A. Frank-van Westrienen, *De groote tour. Tekening van de educatiereis der Nederlanders in de zeventiende eeuw*, Amsterdam 1983.

8 De term is gebruikt door Zur Shalev, 'The travel notebooks of John Greaves', in: A. Hamilton (ed.), *The Republic of Letters and the Levant*, Leiden 2005, pp. 77–102. John Greaves, astronoom en orientalist, verzamelde oosterse handschriften en gedrukte werken op zijn reis naar Constantinopel en verder in de Levant van 1637 tot 1640. Zie ook Francis Maddison, 'Greaves, John (1602–1652)', *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, 2004 [www.oxforddnb.com/view/article/11371, accessed 17 Feb 2011].

staan en beducht voor de hoge kosten die een dergelijke reis met zich meebracht, lieten vader en moeder Vossius hun koppige zoon uiteindelijk zijn gang gaan. Zij dachten dat hij naar Engeland en Frankrijk zou gaan en na ongeveer een jaar wel weer thuis zou zijn. Het werden uiteindelijk drie hele lange jaren en zes maanden. Zij hadden er helemaal niet op gerekend dat Isaac ook nog naar Italië zou gaan. Wat dat betreft stelde hun zoon hen vanuit Lyon voor een voldoende feit met de smoes dat de zeer geleerde vrienden van zijn vader, Hugo de Groot en Claude Saumaise, het hem van harte hadden aanbevolen om verder te trekken en nog meer profijt uit zijn reis te halen, want ook in Italië waren nog heel wat ongepubliceerde handschriften te vinden en te onderzoeken.⁹ Van zo ver weg konden zijn ouders niet anders doen dan zich hierbij neerleggen, diep teleurgesteld dat zij hem thuis veel langer moesten missen. Toen bleek dat Isaac na zijn 'giro' in Italië ook nog enige tijd bij Grotius in Parijs zou blijven, werd er niet meer geklaagd. Isaac moest wel beloven dat hij, naast zijn werk als secretaris van Grotius, hard zou studeren en met een academische graad naar huis zou komen. Hieronder volgt een overzicht in plaats en tijd van de route die Isaac aflegde en de belangrijkste personen die hij daar ontmoette. De meesten waren hem behulpzaam bij het verzamelen van zijn boeken en handschriften:

- Londen: 30 april – 10 augustus 1641: Franciscus Junius F.F., Patrick Young, James Ussher
- Parijs: 17 augustus – 18 november 1641: Hugo Grotius (1583–1645), Claude Sarrau (ca. 1600–1651), Jean de Cordes, Jérôme Bignon (1589–1656), Nicolas Rigault (1577–1654), Alexandre Petau, Pierre Dupuy, Jacques Dupuy, Ismael Boulliau, Pierre Gassendi, Johannes Fredericus Gronovius
- Dijon: 24–30 november 1641: Claude Saumaise (1588–1653)
- Lyon – Avignon – Marseille – Genua: ca. 10 december 1641 – 8 februari 1642
- Pisa: februari 1642: Paganino Gaudenzio (1596–1649)
- Florence: eind februari – begin mei 1642: Giovanni Battista Doni (1593–1647), Carlo Roberto Dati (1619–1676)
- Rome: begin – eind mei 1642: Lucas Holstenius (1596–1661)
- Napels: eind mei – begin juni 1642
- Rome: midden juni – 20 september 1642: Leo Allatius (1586–1669), Lucas Holstenius, Vicente Nogueira (1586–1654), Athanasius Kircher (1602–1680)
- Florence: eind september – medio december 1642: Giovanni Battista Doni
- Bologna – Venetië: eind december 1642 – begin januari 1643
- Padova: 8–22 januari 1643: Gaspare Scioppio (Kaspar Schoppe, 1576–1649), Giovanni Michele Pierucci, Thomas Bartholinus (1616–1680), Joannes Rhodius (1587–1659), Melchisédech Thévenot (1620–1692), Ottavio Ferrari (1607–1682)

⁹ Dat wist Isaac natuurlijk al voordat hij aan zijn reis begon. Het is waarschijnlijk altijd Isaacs bedoeling geweest om na Frankrijk ook naar Italië te reizen. Zie ook Blok (1999), pp. 91–92.

- Venetië: 23 januari – 1 maart 1643
- Milaan: half april – 13 juni 1643: Francesco Bernardino Ferrari (1577–1669)
- Parijs: medio juli 1643 – 28 augustus 1644: Hugo Grotius, Coenraad van Beuningen, Claude Saumaise, Claude Sarrau, Henri de Valois (1603–1676), Adrien de Valois (1607–1692), François Guyet (1575–1655), Gilles Ménage (1613–1692)
- Caen: begin september 1644: Samuel Bochart (1599–1667), Etienne le Moyne (1624–1689)
- Le Havre – Dieppe – Calais
- Den Haag: 4 oktober 1644

Over de reis zijn we bijzonder goed geïnformeerd door de briefwisseling tussen Isaac en zijn beide ouders. Zowel Blok als Rogge¹⁰ hebben hiervan uitgebreid gebruik gemaakt, de eerste nauwkeuriger en uitgebreider dan de ander. De 99 brieven die voor het grootste deel bewaard worden in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam zijn nu ook gepubliceerd door Blok en Rademaker,¹¹ zodat we kunnen lezen welke route Isaac nam, hoe hij reisde, wie hij ontmoette en welke handschriften hij kopieerde. In de brieven lezen we ook welke boeken hij kocht. Veel kocht hij op verzoek van iemand anders, maar we zullen zien dat hij tijdens deze reis ook voor zichzelf belangrijke edities verworven heeft om daarin collaties met handschriften te noteren. Over zaken en gebeurtenissen waarover hij wijselijk niet aan zijn ouders schrijft omdat hij ze niet onnodig ongerust wil maken, zoals het carnaval in Venetië, vertelt hij wel in brieven aan Nicolaas Heinsius wanneer die enkele jaren later in Frankrijk en Italië reist.¹²

¹⁰ Y.H. Rogge, 'De reis van Isaac Vossius (1641–1645)', *Oud-Holland* 18 (1900), pp. 1–20. Ook Rademaker heeft de brieven gebruikt voor zijn biografie over Gerardus Joannes Vossius (verschillende edities van 1967, 1981 en 1999; zie geraadpleegde literatuur).

¹¹ Bruikleen Remonstrantse Kerk. De brieven zijn geïnventariseerd in G.A.C. van der Lem en C.S.M. Rademaker, *Inventory of the correspondence of Gerardus Joannes Vossius (1577–1649)*, Assen/Maastricht 1993. Transcripties van de brieven door F.F. Blok (postuum) met inleidingen en commentaar van Rademaker zijn in drie delen gepubliceerd: 'Isaac Vossius' Grand Tour, 1641–1644. The correspondence between Isaac and his parents', *Lias*, 33 (2006), pp. 150–216 [Part I: Isaac Vossius in England and France, letters 1–28]; *Lias*, 35 (2008), pp. 209–279 [Part II: Isaac Vossius in Italy, letters 29–60]; *Lias*, 36 (2009), pp. 295–386 [Part III: Isaac in Paris, letters 61–100]. Brief nr. 100 in deze uitgave is een brief van Gerardus Joannes Vossius aan Hugo de Groot van 24 oktober 1644, om hem te bedanken voor de gastvrijheid aan zijn zoon bewezen (Nr. 711 in: *The Correspondence of Hugo Grotius*, digital ed., 1st ed. October 2009. Online at <http://grotius.huygens.knaw.nl>). Enkele brieven uit de *Lias*-uitgave worden in een andere collectie bewaard. Verwijzingen naar afzonderlijke brieven hier met de signatuur van de bewaarplaats (UBA, UBL), gevolgd door verwijzingen naar de respectieve afleveringen van *Lias* voor transcripties en noten van Rademaker.

¹² Heinsius bezocht dezelfde landen als Vossius, alleen in etappes. In 1641 ontmoette hij Isaac even in Engeland, waar Nicolaas de tweede helft van het jaar verbleef. In 1644 reist hij door de Zuidelijke Nederlanden, daarna is hij een half jaar thuis in Leiden. Van september 1645 tot november 1648 bevindt hij zich in Frankrijk en Italië en bezoekt veelal dezelfde personen en bibliotheken als Isaac. Zie ook F.F. Blok, *Nicolaas Heinsius in dienst van Christina van Zweden*,

Vader en zoon schrijven elkaar in het Latijn. Ze houden elkaar op de hoogte van personen uit hun omgeving, de boeken waaraan zij zelf of andere geleerden werken of de handschriften waarmee ze bezig zijn. Isaac kan in eerste instantie gebruik maken van het netwerk van de relaties die zijn vader heeft aangeknoopt in de Republiek der Letteren. Hij heeft genoeg aanbevelingsbrieven van zijn vader in zijn bagage voor Engelse en Franse geleerden of zijn vader schrijft alsnog de nodige brieven naar bekenden in Italië. Daarmee treedt een sneeuw-baleffect op en legt Isaac zelf de contacten die hem later in zijn leven van pas komen. In de brieven wordt meestal ook wel over politieke situaties in de verschillende landen gesproken, maar vrij oppervlakkig en feitelijk, omdat het niet verstandig is een mening te ventileren in een brief die gemakkelijk onder ogen van anderen kan komen. Brieven kunnen tenslotte altijd opengemaakt worden.

Elisabeth Junius schrijft haar 'hertlieve sone' elke twee weken een brief in het Nederlands. Toegegeven, twee weken kunnen er weleens drie worden, maar meer niet.¹³ Als ze dat heeft volgehouden zou ze ongeveer negentig brieven geschreven moeten hebben. Maar van de brieven die zij naar Isaac tijdens zijn Grand Tour stuurde zijn er slechts tien bewaard gebleven, dankzij het feit dat deze voorafgaan aan die van haar echtgenoot en op hetzelfde blad papier zijn geschreven.¹⁴ Brieven van Isaac aan zijn moeder zijn niet overgeleverd. Zijn brieven in het Latijn werden door zijn vader, in het Nederlands vertaald, aan zijn moeder voorgelezen. De brieven van de altijd bezorgde moeder kunnen de aandachtige lezer soms ontroeren. Ze schrijft over de dagelijkse dingen in en om het huis¹⁵ en geeft de groeten van alle familieleden – het huis aan de Oudezijds Achterburgwal herbergde bijna altijd logés. Aan haar verzoek om eens een briefje te schrijven aan haar zuster 'meuy Neraenus', omdat die zo verzwakt was na het overlijden van haar man dat Elisabeth vreesde voor haar leven, wordt door Isaac braaf gevolg gegeven.¹⁶ De perikelen rondom

Delft 1949, pp. 21–23. Over Isaacs verblijf in Venetië van half januari tot begin maart 1643, zie Blok (1999), pp. 170–173.

¹³ Hs. UBA J 88g; *Lias*, 35 (2008), p. 268 (brief 55A), Elisabeth Junius aan Isaac Vossius (Venetië), 19 februari 1643: 'Weerde ende hertlieve sone, wy syn verblyt te verstaen vE gesontheit, maer ten hoogsten verwondert dat ghy schryft in soo langen tyt van ons geen schryvens ontfangen te hebben, dewyl jck meest alle 14 daegen geschreven hebbe, mach een weeck ofte 2 laeten voorby gaen hebben dat 3 weken geworden is, maer meerder niet, ende de brieven syn altyt bestelt door den Heere vickevoort.'

¹⁴ Hs. UBA J 88a-j. Zie ook *Lias*, 33 (2006), brieven 17A, 22A, 23A; *Lias*, 35 (2008), brieven 39A, 45A, 48A, 55A; *Lias*, 36 (2009), brieven 63A, 73A, 92A. Brieven van Isaac aan zijn moeder zijn niet overgeleverd. Van Elisabeth is verder nog een brief uit 1650 aan Isaac in Stockholm bewaard gebleven: hs. UBA J 47.

¹⁵ Elisabeth Junius aan Isaac Vossius (Venetië), 19 februari 1643, Hs. UBA J 88 g; *Lias*, 35 (2008), p. 269: 'wy hebben gistere hier een geweldige brandt gehad in het spinhuis. Js bynaer heel afgebrant. men weet noch niet waer door het gecomen is.' Over de geschiedenis van het Spinhuis: W. Frijhoff en M. Prak, *Geschiedenis van Amsterdam. Centrum van de wereld, 1578–1650*, Amsterdam 2004.

¹⁶ Hs. UBA J 88 d-e; *Lias*, 35 (2008), pp. 235, 251. Maria Junius was de weduwe van Samuel Naeranus (1582–1641). Zie Rademaker (1999), p. 297.

haar oudste zoon Franciscus bezorgden haar en haar man de nodige teleurstellingen. Franciscus was voor de charmes van een dienstbode gevallen en ging helemaal het verkeerde pad op.¹⁷ Gelukkig was zoon Matthaeus een ijverige historicus die langzaam succes begon te krijgen met zijn publicaties en tenslotte tot historieschrijver van Holland en Zeeland werd benoemd, met een salaris waarvan hij zelfstandig kon leven.¹⁸ Hij is de enige die een gezin stichtte en van Isaac een trotse oom maakte. In Isaac heeft Elisabeth al haar hoop gelegd om de goede naam en faam van de families Vossius en Junius in de wetenschap hoog te houden.¹⁹ Ondanks haar eigen zwakke gezondheid en de aanhoudende bezorgdheid voor die van Isaac, toont ze in haar brieven ook altijd haar nuchtere, zakelijke kant, want het is Elisabeth die de financiën regelt in huize Vossius. Zij onderhoudt de contacten met de Amsterdamse bankier Johannes van Wickevoort. Via zijn agenten kan Isaac over het geld beschikken dat hij in het buitenland nodig heeft. In de brieven van beide ouders vinden we, behalve de gebeden voor een goede gezondheid, ook altijd andere wijze raadgevingen. Ze sporen hem aan om zuinig te zijn, maar niet zodanig dat het zijn gezondheid kan schaden. Denkend aan de periodes in zijn jeugd waarin Isaac blind was of ziek was geworden door te grote inspanningen,²⁰ dringen zij zelfs aan om hulp in te roepen bij het kopiëren van handschriften en dat mag dan best wat kosten.²¹ Er zijn geen aanwijzingen dat Isaac anderen hiervoor ingeschakeld heeft.

De brieven tussen vader en zoon handelen voor een groot deel over de handschriften en boeken die Isaac kopieert of koopt. Anderzijds vraagt Isaac soms om toezending van handschriften uit zijn eigen bibliotheek waarmee hij iemand wil helpen of om recente Hollandse uitgaven die hij zijn gastheren cadeau wil doen. In dit hoofdstuk worden die handschriften en boeken zoveel mogelijk geïdentificeerd om te laten zien welke onderwerpen Isaac tijdens

¹⁷ Blok (1999), p. 80. Zie ook Gerardus Joannes Vossius aan Isaac Vossius, 22 mei 1641, hs. UBA J 85 d; *Lias*, 33 (2006), p. 167.

¹⁸ E.O.G. Haitsma Mulier en G.A.C. van der Lem (samenst.), *Repertorium van geschiedschrijvers in Nederland 1500–1800*, Den Haag 1990, p. 431.

¹⁹ Hs. UBA J 88 c; *Lias*, 33 (2006), p. 205: ‘... sullen ondertusschen den goeden godt bidden v in deugt ende wetenschap voorts te laeten gaen, op dat de droefheyte die ons deen [Franciscus Vossius] aendoet door den andere syn deugt weder een weynich mach versoet worden.’

²⁰ Hs. UBA J 85 e; *Lias*, 33 (2006), p. 170: ‘... Super istoc etiam te commoneare statuit mater tua paucos intra dies. Nam meminisse se ait quomodo cum Leidae ageres apud Elichmannum similis opera morbum tibi attulerit. Malit hoc propter te uti ad hoc opera alterius, utut ea res tibi staret florenis XX vel XXX. Cui bono thesauri isti si uti non liceat valetudinem ob adversam nequid gravius dicam?’ Zie Blok (1999), p. 85 en over Isaacs blindheid, *ibid.*, p. 63.

²¹ Elisabeth Junius aan Isaac Vossius (Venetië), 12 augustus 1642, Hs. UBA J 88 e; *Lias*, 35 (2008), p. 250: ‘...Wy syn verwondert, terwyl ghy in Italie geweest syt, dat ghy noch geen wissel getrocken hebt. Dencke dat vE de 4 hondert franse guldens die ghy schreeft van genua weder terug ofte daer gelaeten had tot roomen weder getrocken hebt. Wy weten wel dat het reysen veel cost, ende willen wel hebben dat ghy spaerich syt, doch Eerlicke nooddrift, ende t’gene tot gesontheit streckt willen wy vE niet weygeren. Begeeren oock niet dat ghy v overarbeyt met schryven. Neempt liever een hulp, gelick vE vaeder v geschreven heeft, doen ghy noch in Engellant waert.’

zijn reis bezighielden. Eerst worden de handschriften en collaties per thema of auteur behandeld die hij in diverse bibliotheken verzamelde. Daarna volgen de gedrukte werken die Isaac tijdens zijn hele reis gekocht heeft. Sommige handschriften en geannoteerde boeken zouden altijd in zijn bezit blijven en zijn nog te vinden in de Bibliotheca Vossiana.

In Londen waren zijn oom Franciscus Junius, de bibliothecaris van Thomas Howard, graaf van Arundel, en Patrick Young (Patricius Junius), de bibliothecaris van de koning, de belangrijkste contacten voor de toegang tot belangrijke handschriften. Hij kreeg ze zelfs mee om op zijn kamer te bestuderen. In de verzamelbundel Vossianus Graecus O 7 vinden we, behalve varianten van Tacitus' *Germania* uit Arundels bibliotheek, gekopieerde fragmenten van Griekse geografen (Strabo, Agathemerus en Dionysius Byzantius) en grammatici (Dionysius Thrax, Georgius Choeroboscus, Diomedes, Theodosius en Porphyrius) uit de bibliotheek van de koning.²² Isaac kocht in Londen een Aldus-editie van Strabo uit 1516. Hierin kopieerde hij collaties van de Schotse filoloog Henricus Scrimgerus (1506-ca. 1571) uit een editie die zich in de privé-bibliotheek van Patrick Young bevond.²³ Het bevat tevens een van de mooiste voorbeelden van Isaacs eigendomskenmerk met plaats van aankoop en de prijs die hij ervoor betaalde. Op de titelpagina schrijft hij in de dolfijn van het drukkersmerk van Aldus Manutius de tekst: 'Sum Isaaci Vossii Lugdunensis'; onder het anker waar de dolfijn omheen krult: 'Emi Londini in Duclain solidis Anglic. 5.'²⁴ Ik ken nog geen andere editie uit zijn bibliotheek waarin hij zoveel prijsgeeft over zijn aankoop.

In Londen collationeert Isaac in juni 1641 ook Polyaeus, Frontinus en Vitruvius.²⁵ Van Polyaeus heeft hij een handschrift van Patrick Young en drie gedrukte exemplaren van eenzelfde editie tot aan zijn dood bewaard.²⁶ Fron-

22 Hs. UBA J 89 d; *Lias*, 33 (2006), p. 165: '...Meus interea animus ... in libris voluptatur. Etiam cum iam mihi essent exarandae literae, aegre e manibus deponere poteram Dionysii Thracis Grammaticam quam ex bibliotheca Regia habeo beneficio Patricii Iunii. Alia quoque diversa ab eo accepi, quae iam partim exscripsi partim perlegi et excerpsi, ut Geographiam Agathemeri, Gemisti Thessaliam, Diomedis commentarios in linguam Graecam, et caetera.' Deze teksten zijn gekopieerd in het verzamelhandschrift VGO 7, maar een kopie van 'Gemisti Thessaliam' (Georgius Gemistus Pletho) in Isaacs hand is niet meer aanwezig onder zijn Griekse handschriften. Vgl. Blok (1999), pp. 86–87; K.A. de Meyier, *Codices Vossiani Graeci et Miscellanei*, Lugduni Batavorum 1955, pp. 204–206.

23 Blok (1999), p. 87 n. 62.

24 Strabo, *Περὶ γεωγραφία*. De situ orbis, Venetiis in aedibus Aldi, 1516. Sign. 757 B 8 (*Cat. Math.*, 696). De straat Duck Lane (later Duke Street) ligt even ten noorden van Paternoster Row en St Paul's Churchyard, het hart van de Londense boekhandel in de zeventiende eeuw.

25 Hs. UBA J 89 e; *Lias*, 33 (2006), p. 174: '...Proximis ego diebus contuli Polyaeum et Frontinum. Iam vero Strabonem. Ubi et illum et Vitruvium absolverim Cantabrigiam me conferam et deinde Oxoniam'. Isaac ging naar Cambridge, maar zijn verblijf daar duurde weer langer dan voorzien en daarom heeft hij het plan om ook nog naar Oxford te gaan laten vallen (Hs. UBA J 89 f, 26 juli 1641).

26 Varianten uit een codex van John Price (Joannes Pricaeus) (1602?-1676) en uit een codex in Trinity College, Cambridge, opgetekend door Patrick Young in Voss. Misc. 8; Polyaeus,

tinus collationeert hij in een editie van Petrus Scriverius, die hij van thuis meegenomen moet hebben.²⁷ Deze auteur moet hem nog lang na deze reis beziggehouden hebben, want hij maakt ook nog collaties in een editie uit 1661.²⁸ Dat geldt nog meer voor Vitruvius. Van deze klassieke auteur heeft hij vier zestiende-eeuwse edities en twee uit de zeventiende eeuw, plus drie handschriften verzameld. Isaac schrijft vanuit Parijs dat hij ooit een nieuwe editie van Vitruvius hoopt uit te kunnen geven.²⁹ Zijn exemplaar van de editie van Philander uit 1552 bevat veel collaties die hij in Londen en Parijs gemaakt heeft. Het is echter niet duidelijk of hij dit exemplaar in Londen gekocht heeft, of dat deze quarto in zijn bagage zat toen hij uit Amsterdam vertrok. De Vitruvius heeft niet zo'n mooie inscriptie op de titelpagina als de boven genoemde Strabo.³⁰ Ondanks de hoeveelheid materiaal die hij verzamelde, is hij nooit aan een nieuwe editie toegekomen – er sneuvelden wel meer goede voornemens – maar hij hield een levenslange belangstelling voor Vitruvius en de klassieke architectuur. Later annoteert hij nog de editie van Johannes de Laet uit 1649, die hij van Franciscus Junius geërfd had.³¹ En nog later, maar vóór 1684, zou hij nog de hand weten te leggen op een handschrift dat ooit door Patrick Young geleend was uit de bibliotheek van de Engelse koning.³²

De collaties in gedrukte edities zal hij vooral voor zichzelf gemaakt hebben. Maar als het onderwerp hem eveneens interesseerde, was Isaac ook bereid kopieën te maken voor anderen, met name van Griekse *inedita*. De invloed van zijn leermeester Claude Saumaise doet zich gelden in alle onderwerpen waarmee hij zich bezighoudt. En in Italië slooft hij zich echt uit voor Saumaise. Behalve een korte verhandeling van de Griekse grammaticus Lesbonax, die

Στρατηγημάτων βιβλοι οκτω. Stratagematum libri octo. Ed. Is. Casaubon. Lyon, 1589. Sign. 755 G 6: met collaties van Franciscus Junius F.F. Sign. 755 G 7: met collaties van Isaac Vossius. Het derde exemplaar dat Isaac bezat, is in 1706 als doublet verkocht (*Cat. Vossius*, 351:29 = *Cat. 1706*, 36:526). Zie *Cat. Math.*, 582.

²⁷ Frontinus in Flavius Vegetius Renatus, *De re militari opera*; ex recensione Petri Scriverii. Accedunt alia ejusdem argumenti veterum scripta. Lvgdvni Batavorum, Ex officina Joannis Maire, 1633. Sign. 764 G 19 (*Cat. Math.*, 740).

²⁸ Sextus Julius Frontinus, *Quae extant*. Ed. R. Keuchenius. Amstelodami, 1661. Sign. 764 C 19 (*Cat. Math.*, 270).

²⁹ Hs. UBA J 89 k; *Lias*, 33 (2006), p. 209: '...Aegre tamen a Bibliothecis regia aliisque divelli possum. Si talis in Hollandia librorum penus exstaret, protinus ego me in patriam reciperem. Nulla enim me aequae ac librorum scriptorum trahit voluptas. Vitruvium proximis diebus cum antiquissimo codice manuscripto contuli. Spero me eius auctoris novam aliquando daturum editionem. Nihil enim in eo praestitutum est quidquam hactenus a viris eruditis.'

³⁰ M. Vitruvius Pollio, *De architectura libri decem*. Ed. G. Philander, Lugduni, 1552. Sign. 764 C 17 (*Cat. Math.*, 755). Zie ook Blok (1999), p. 87 n. 63.

³¹ *Idem*, cum notis, castigationibus et observationibus Guilelmi Philandri integris, Danielis Barbari excerptis, et Claudii Salmasii passim insertis Ed. J. de Laet, Amstelodami, 1649. Sign. 761 B 4 (*Cat. Math.*, 757).

³² Hs. VLF 93. Voor de vermeende herkomstgeschiedenis van dit handschrift, zie De Meyier, *Codices Vossiani Latini*, vol. 1, Leiden 1973, pp. 205–206. Zie par. 1.4.5, n. 370, voor de stelling dat Vossius dit handschrift niet kan hebben gekocht op de veiling van John Owen in Londen in 1684.

Saumaise kan gebruiken om Daniel Heinsius te bestrijden,³³ kopieert hij in de Bibliotheca Laurentiana te Florence een handschrift van Arrianus, *Ars tactica*, en, tijdens zijn tweede verblijf in Florence, de *Tactica strategica* van Urbicius, dat zich in dezelfde band bevond. Vooral deze laatste tekst kostte hem een paar weken zwoegen, want het bestaat uit twaalf boeken.³⁴ Maar Isaac zet door en levert de kopie trots bij Saumaise in wanneer hij hem, vanuit Italië op weg naar Parijs, voor de tweede keer in Dijon ontmoet. Behalve de teksten over krijgstactiek die zo belangrijk waren voor Saumaise,³⁵ brengt hij ook nog medische teksten van Ruphus Ephesius³⁶ en Archigenes van Apamea mee die hij in Rome gekopieerd had. Isaac gaf zijn kopieën aan Saumaise in bruikleen – althans dat was zijn bedoeling. Saumaise nam ze alvast mee naar Holland, maar Isaac zou ze niet allemaal meer terugzien.³⁷ Alleen de kopie van Ruphus Ephesius lijkt hij wel van hem te hebben teruggekregen,³⁸ maar Isaacs eigenhandige kopieën van Lesbonax, Arrianus en Urbicius kwamen na Saumaise's overlijden in 1653 in de koninklijke bibliotheek van Parijs terecht. De handschriften van deze auteurs die we nog in de Bibliotheca Vossiana vinden, heeft hij later in zijn leven via andere kanalen verworven.³⁹

Aan het begin van zijn Grand Tour had Isaac in Londen diverse malen een bezoek gebracht aan James Ussher, aartsbisschop van Armagh in Ierland, met wie zijn vader al geruime tijd correspondeerde. Onderwerp van gesprek tussen Ussher en Isaac was vooral de tekst van de brieven van Ignatius, de bis-

33 Blok (1999), pp. 135–136.

34 Ibid., pp. 132–135.

35 Sinds 1635 werkte Saumaise in opdracht van stadhouder Frederik Hendrik aan zijn *De militia Romana*. Het resultaat van zijn studie verscheen postuum als *De re militari Romanorum liber*, bij Elsevier in Leiden, in 1657. Vossius' exemplaar is het laatste deel van een convoluut uit de rubriek 'Libri Historici' en is incompleet. Titel en voorwoord aan de lezer van Georgius Hornius (★⁴), de opdracht van Johannes Elzevier aan Jacques-Auguste de Thou (†²) en het laatste gedrukte blad (2H1) ontbreken. Onderaan p. 242 (2G4v) schrijft Isaac: 'Hactenus Salmasius. Reliqua enim morte praeventus absolvere non licuit. Quae adjecit postea Elzevirius non sunt Salmasij, sed Hornij aut similis alicujus.'

36 Isaac Vossius (Rome) aan G.J. Vossius, 18 juli 1642, Hs UBA J 90 I; *Lias*, 35 (2008), p. 246: '... Proximis diebus descripsi aliquos tractatus Rufi Ephesii (cuius aliqua fragmenta edidit Adrianus Turnebus) de medicamentis purgantibus, de nephritide et calculo, etc.'

37 Isaac Vossius (Parijs) aan G.J. Vossius, 14 november 1643, Hs UBA J 92 b; *Lias*, 36 (2009), p. 312: '...Salmasius iam hinc discessit. Oblati hix ei fuerunt bis mille scutati annui. Sed maluit is Hollandiam repetere, tum quod carius hic vivatur, tum etiam quod de solutione ambigeret. Defert ille secum Urbicium meum et Arrianum, et Rufi Ephesii et Archigenis quaedam.' Voor Saumaise's verblijf in Frankrijk in die jaren: Pierre Leroy, *Le dernier voyage à Paris et en Bourgogne (1640–1643) du réformé Claude Saumaise. Libre érudition et contrainte politique sous Richelieu*, Amsterdam 1983.

38 Hs. VGQ 9 is een kopie in Isaacs handschrift, maar niet als zodanig erkend door De Meyier in 1955.

39 Van Lesbonax bezat hij een kopie die Petrus Rezander in 1650 maakte in de koninklijke bibliotheek in Parijs (Voss. Misc. 14, ff. 8–13). Uit de bibliotheek van Melchisédech Thévenot verwierf Vossius een afschrift van hetzelfde Urbicius-handschrift uit de Laurentiana (hs. VGF 34). Van Arrianus' *Ars tactica* bezat Vossius geen handschrift. Evenmin kreeg hij van Saumaise zijn kopie van teksten van Archigenes terug.

schop van Antiochië die leefde rond de eerste eeuwwisseling na Chr., waarvan Ussher een editie voorbereidde. Daarvoor had hij nog een kopie nodig van een Griekse tekst in een codex van de Bibliotheca Laurentiana en die zou Isaac voor hem maken. Uiteindelijk zou Isaac zijn kopie niet aan Ussher geven, maar na terugkomst in Amsterdam zelf gebruiken voor zijn editie van de brieven van Ignatius.⁴⁰ Ussher zal op zijn zachtst gezegd teleurgesteld geweest zijn wat betreft Isaacs ambitieuze gedrag in deze kwestie, maar Isaac deed dit tenslotte met instemming van zijn vader en op aanraden van geleerden in Frankrijk. In 1641 was Isaac hem nog wel terwille geweest door aan hem zijn afschriften van de nog niet uitgegeven brief van Barnabas, reisgenoot van de apostel Paulus, met een oude Latijnse vertaling af te staan. Isaac had de afschriften van Saumaise gekregen⁴¹ en wilde aanvankelijk de brief uitgeven met een nieuwe editie van de eerste brief van Paus Clemens I door Patrick Young.⁴² Maar Ussher wilde de brief van Barnabas met Isaacs noten aan zijn Ignatius-uitgave toevoegen en liet hem al het volgende jaar in Oxford drukken. Door een grote brand is de hele oplage verloren gegaan.⁴³

En James Ussher had Isaac bij zijn eerste bezoek om nog iets anders gevraagd waar zijn vader zich uiteindelijk nogal druk om gemaakt heeft. Voor zijn Justinus-uitgave had Isaac een lijst van de koningen van de Parthen gebruikt. Isaac vraagt aan zijn vader om de tekst, afgeschreven door Johannes Elichmann, naar hem op te sturen.⁴⁴ Gerardus Joannes kan het handschrift inderdaad in Isaacs boekenkast (pluteus) vinden, maar is er erg voorzichtig mee. Stel je voor dat het wegraakt bij de post! Dus hij wil het eerst laten kopiëren door Adrianus Junius, rector van de Latijnse school in Amsterdam, die het Arabisch machtig is.⁴⁵ Dat kost echter meer tijd dan gedacht, want het

⁴⁰ Isaacs handschrift is bewaard als VGQ 72. Behalve de brieven van Ignatius kopieerde Isaac in de Laurentiana ook een betere tekst van de brief van Barnabas en een fragment van een brief van Polycarpus, nu in VGO 16. De uitgebreide geschiedenis van de uitgave van de brieven van Ignatius, *Epistolae genuinae S. Ignatii Martyris ... Adhaec S. Barnabae Epistola ...* Edidit, et notas addidit, Isaacus Vossius. Amstelodami, apud Ioannem Blaev, 1646, en de reacties hierop, in: Blok (1999), pp. 89–92, 136–137, 212–218.

⁴¹ Ibid., p. 91 n. 72.

⁴² Ibid., pp. 86–87.

⁴³ Ibid., p. 213 en daar nn. 50–51.

⁴⁴ Isaac Vossius (Londen) aan G.J. Vossius, 13 mei 1641, Hs. UBA J 89 b; *Lias*, 33 (2006), p. 163: ‘...Hodie in prandio adfui D. Usserio Armachano cuius humanitatem non possum satis depraedicare. Is a me petiit catalogum regum Parthicorum, cuius ego partem edi curavi in notis ad Iustinum. Promisi me illi esse daturum simulac mihi transmissus esset. ... Facile poterit a caeteris epistolis excernere. Est autem manus Elichmanni.’ In 1637 woonde Isaac een paar maanden in Leiden bij Johannes Elichmann (1600–1639), medicus en oriëntalist, om Arabisch te studeren. Zie Blok (1999), pp. 63–64. Het handschrift heeft Isaac misschien in die periode van Elichmann gekregen. Het werd in ieder geval niet verkocht in de veiling van diens boeken op 24 mei 1640.

⁴⁵ G.J. Vossius aan Isaac Vossius (Londen), 22 mei 1641, Hs. UBA J 85 d; *Lias*, 33 (2006), p. 166: ‘...Iis petis catalogus regum Parthicorum Elichmanni manu exaratum. Eum ex pluteo tuo desumsi. Sed quia in via posset intercidere, satius putavi si ἀπογραφήν hic haberemus. Poscam igitur ab rectore Hadriano Iunio vel alio Arabice gnaro ut describat.’ Adrianus Junius,

blijkt geen Arabische, maar een Perzische tekst te zijn en Junius kent geen Perzisch. En omdat Vossius bang is dat de kopie van Junius slechter is dan het voorbeeld, stuurt hij toch maar het exemplaar van Elichmann, want daar zal Ussher wel blij mee zijn.⁴⁶ Wat Ussher er ook mee gedaan heeft, feit is dat Isaac de Perzische lijst (in de kopie van Adriaan Junius) zelf niet bewaarde.

In Parijs vraagt Isaac nog een keer aan zijn vader om een handschrift uit zijn boekenkast, of liever een kopie ervan, zo snel mogelijk naar hem toe te sturen, samen met het boek van Johannes de Laet, waar Grotius met spanning op zit te wachten.⁴⁷ Het handschrift was een lijst in het Grieks van steden die in de Oudheid een soort almanak van hoge ambtenaren opstelden. Isaac schrijft ook hoe het is te herkennen: afgeschreven door hun amanuensis Willem, in quarto, ruim geïnterlinieerd.⁴⁸ Misschien wist Gerardus Joannes direct waarover Isaac het had, maar hij antwoordt in de brieven die ons bekend zijn nooit dat hij het handschrift heeft gekopieerd of heeft laten kopiëren en zal opsturen. Aan het boek van De Laet werd koortsachtig gewerkt.⁴⁹

Tijdens zijn tweede verblijf in Parijs logeerde Isaac bijna een jaar in het huis van Hugo de Groot, destijds ambassadeur van Zweden. Isaac verving tijdelijk Geurt Dirksz van Beuningen, die nog niet in staat was zijn broer Coenraad als secretaris van Grotius op te volgen. Coenraad van Beuningen was onlangs tot secretaris van de stad Amsterdam benoemd, dus die zei Grotius vaarwel. Dat kwam mooi uit, want zo kon Isaac het paard waarop hij van Milaan naar Parijs

rector van de Latijnse school aan de Nieuwe Zijde in Amsterdam vanaf 1635, verzamelde veel oosterse handschriften. Zijn bibliotheek werd op 20 mei 1669 geveild. Junius kende dus geen Perzisch, maar we weten ook niet hoe groot zijn kennis van het Arabisch was. Voor deze Junius en de bevordering van de studie in oosterse talen, zie W.M.C. Juynboll, *Zeventiende-eeuwse beoefenaars van het Arabisch in Nederland*. Utrecht, 1931. Zie ook Astrid C. Balsem, 'Collecting the Ultimate Scholar's Library: The Bibliotheca Vossiana', in: *Isaac Vossius (1618–1689) Between Science and Scholarship*, Eric Jorink, Dirk van Miert (eds.), Leiden/Boston 2012, p. 293, n. 26.

⁴⁶ Idem, 11 juni 1641, Hs. UBA J 85 f; *Lias*, 33 (2006), p. 174: '...Curavi ut Asfaniensium et Regum Provincialium series describeretur a Iunio ludimoderatore. Latina ipse ad marginem adscripsi. Sed quia nec Iunius satis scit Persice et metuerem nequid peccasset malui manum mittere Elichmanni, quae sine dubio gratior futura Reverendissimo domino Armachano.'

⁴⁷ Isaac Vossius (Parijs) aan G.J. Vossius, 26 december 1643, Hs. UBA J 92 d; *Lias*, 36 (2009), p. 321: '...Intellexi ex literis Latii ad Sarravium, libellum eius contra Grotium iam praelo esse subiectum. Vtinam quamprimum illum habere possim. Inter scripta mea quae domi reliqui, exstat canon quidam urbium praecipuarum, cui adiunguntur fasti consulares, Graece, scriptus manu amanuensis quondam nostri Wilhelmi, in quarto, ad singulas duas lineas interlineatus. Velim ut iste canon mihi quam primum transmittatur. Poterunt autem ista folia excerpti, ut minoris constet vectura.'

⁴⁸ Het handschrift is helaas niet te identificeren in Isaacs bibliotheek. De amanuensis Willem zou Willem Nooms (ca. 1605–1637), heer van Aarlanderveen, kunnen zijn, die enige tijd bij de Vossii in huis heeft gewoond. Zie Rademaker (1999), p. 128. Uit zijn nalatenschap had Isaac een paar Griekse handschriften verworven die zich nog wel in de universiteitsbibliotheek bevinden (VGF 24, VGF 26, Voss. Misc. 34).

⁴⁹ Op 1 maart verscheen J. de Laet, *Responsio ad dissertationem secundam Hygonis Grotii, De origine gentium Americanarum*. Amstelrodami, apud L. Elzevirium, 1644. G.J. Vossius aan Isaac Vossius (Parijs), 7 maart 1644, Hs. UBA J 87 f; *Lias*, 36 (2009), p. 350: '...Liber Latii iam ante sesquihdomadem prodiit.'

gereden was, aan Coenraad overdoen voor diens terugreis naar Amsterdam.⁵⁰ Isaac bleef met instemming van zijn vader enige tijd bij de eminente geleerde gezant van wie hij veel zou kunnen leren. En Isaac zou zich moeten concentreren op zijn studie in de rechten, politica en theologie, drie onderwerpen waarmee hij in de toekomst meer zijn voordeel zou kunnen doen dan met de filologie.⁵¹ Maar naast zijn werk als secretaris hield Isaac zich toch bezig met de dingen die hij het liefst deed: de bestudering van handschriften. Hij nam dus alle tijd voor bijvoorbeeld zijn *all time favourite*, de Latijnse dichter Martialis. In Milaan had hij een vijftiende-eeuws handschrift van de *Epigrammata* gekocht.⁵² Een editie uit Lyon 1535 collationeerde hij met een handschrift uit de bibliotheek van De Thou en in een editie uit Sedan 1604 vinden we collaties van een handschrift uit de collectie van (Paul en) Alexander Petau.⁵³ Zowel met zijn vader als met Saumaise correspondeerde hij over emendaties en hij is erg tevreden dat hij de epigrammen van Martialis met behulp van oude handschriften op wel 600 plaatsen verbeterd heeft.⁵⁴ In totaal bezat Isaac negen handschriften en tien edities, alle vroeger dan 1644,⁵⁵ maar sommigen verwierf hij pas na zijn tour. Een hiervan, een doorschoten exemplaar van de editie Leiden 1629 (door Petrus Scriverius bezorgd) had hij van thuis meegenomen voor zijn aantekeningen op reis.⁵⁶

Thuis in Amsterdam arriveerden 1 kist met boeken uit Engeland en 4 grote kisten uit Italië. Voor een groot deel waren die boeken bestemd voor anderen,

⁵⁰ Blok (1999), pp. 180–183.

⁵¹ G.J. Vossius aan Isaac Vossius (Parijs), 14 december 1643, Hs. UBA J 87 b; *Lias*, 36 (2009), p. 320: ‘...Scribe aliquid de studiis tuis, et iuris, et politices, et sacris. Quae tria longe philologiae toti praefero, etsi stultae satis pene in his dimidium aetatis meae impenderim.’

⁵² Hs. VLO 10, met inscriptie: ‘Isaacus emit me sibi Mediolani 1643’.

⁵³ Isaac Vossius (Amsterdam) aan Nicolaas Heinsius (Parijs), 26 november 1645, *Sylloge epistolarum*, vol. 3, no. 10, pp. 562–563; F.G. Schneidewin in zijn editie van Martialis (Grimae 1842), pp. LXXXVIII en 680.

⁵⁴ Isaac Vossius (Parijs) aan G.J. Vossius, 6 februari 1644, Hs. UBA J 92 g; *Lias*, 36 (2009), p. 334: ‘...Explicacione illorum versuum Martialis *Accipit infelix qua via mille rogos*, et praeterea altero illo *Clamabat Tiberi quod modo lotus eques*, plane acquiesco. De primo illo quod dubitarim, causa fuit quod nulli mihi hoc tempore libri ad manum. Levior est culpa si alterum non intellexerim, cum ne Salmasius quidem, cui aliquando si bene memini locum illum proposui, hic sese potuerit extricare. Sufficit interea mihi me veterum codicum ope et haec et sexcenta alia in Martiale loca primum restituisse.’

⁵⁵ In de universiteitsbibliotheek hebben de handschriften de volgende signaturen: VLF 65, VLF 106, VLQ 48, VLQ 89, VLQ 121, VLO 1, VLO 4, VLO 10, VLO 56. De edities volgen hier in de vorm plaats en jaar, evt. annotaties of uit bezit van, signatuur: 1) Leiden 1618–1619, geschenk P. Scriverius aan J. Meursius, 556 G 15–16; 2) Amsterdam 1629, I. Vossius, 759 G 1; 3) Sedan 1624, 758 F 20; 4) Parijs 1607, 760 C 17; 5) Ferrara 1471, 1365 C 9; 6) Leiden 1606, Franciscus Junius F.E., 755 H 35; 7) Frankfurt 1602, Janus Gruterus (ed.), 755 H 34; 8) Parijs 1544, Janus Gruterus, 755 H 28; 9) Lugduni 1535, 758 F 17; 10) Venetië 1501, Coll. Olom. Soc. Jesu, 758 F 14. Vgl. M. Val. Martialis, *Epigrammaton libri*. Ed. F.G. Schneidewin. Grimae, 1842. Vol. I, (Codices Hollandi) pp. LXXII–LXXIX.

⁵⁶ Sign. 759 G 1. Men moet erop bedacht zijn dat collaties in de Martialis-edities niet alleen door Isaac gemaakt zijn. Adriaan Beverland, die vanaf 1680 ruim toegang had tot Isaacs bibliotheek, maakte ook collaties in Isaacs exemplaren van Martialis. Zie ook par. 1.4.5.

maar Isaac had uiteraard ook boeken voor zichzelf gekocht, soms onder het mom dat zijn vader die boeken misschien wel zou willen hebben. Zijn vader vroeg daar nauwelijks om,⁵⁷ maar je leest ook nergens dat Isaac geen boeken voor zichzelf zou mogen kopen. Isaac had zijn reis voorbereid met hulp van George Rataller Doublet (1600–1655), lid van de Hoge Raad in Den Haag. Als student in Leiden had Doublet een tijdje bij de Vossii gewoond en sindsdien was hij altijd een goede vriend van de familie gebleven.⁵⁸ Misschien heeft hij Isaac wel een verlanglijstje meegegeven. In ieder geval besteedt Isaac 40 gulden voor Doublet in de boekwinkels rond St. Paul's, het centrum van de Londense boekhandel.⁵⁹ Onderaan zijn eerste brief uit Parijs schrijft hij de korte titels van de boeken voor Doublet die hij vlak voor zijn vertrek uit Londen verzonden heeft.⁶⁰ Het wonderlijke lijstje bevat vooral Britse historische en juridische literatuur, maar ook een handig Italiaans bibliografisch naslagwerk en een boek over kunst.⁶¹ En zelfs een biografie van de profeet Mohammed kan

57 Slechts één keer vroeg Gerardus Joannes aan Isaac om twee of drie exemplaren te kopen van Saumaise's *Ad Aegidium Menagium epistola super Herode infanticida Heinsii tragoedia, et censura Balsacii* (Paris 1644), want die had hij nodig voor zijn studie over poëzie en hij verwachtte dat het boek niet herdrukt zou worden in Holland. G.J. Vossius aan I. Vossius, 25 april 1644, Hs. UBA J 87 g; *Lias*, 36 (2009), p. 358. Een exemplaar is nog aanwezig in de Bibliotheca Vossiana (693 E 21 = *Cat. Vossius*, 272:176).

58 Rademaker (1999), pp. 143–144. Als ervaringsdeskundige had Doublet Gerardus Joannes al geholpen bij de voorbereidingen van diens reis naar Engeland in 1629 (*ibid.*, pp. 147–153). Over de voorbereidingen van Isaacs reis, zie Blok (1999), pp. 75–77.

59 Giles Mandelbrote, 'Workplaces and Living Spaces: London Book Trade Inventories of the Late Seventeenth Century', in: R. Myers, M. Harris and G. Mandelbrote (eds.), *The London Book Trade. Topographies of Print in the Metropolis from the Sixteenth Century*. New Castle (DE)/ London, 2003, pp. 21–43; Adrian Johns, *The Nature of the Book. Print and Knowledge in the Making*, Chicago/London, 1998, pp. 68–69.

60 I. Vossius (Parijs) aan G.J. Vossius, 24 augustus 1641, Hs. BL Harl. 7012, f. 444r; *Lias*, 33 (2006), pp. 190–191, postscriptum: 'Hos libros Domino Dubletio mitti velim: Cambdeni Britanniam, Cambeni Elisabethae pars 2, Alexander Cocus de papissa Ioanna, Vita Mahometis, Iacobus Sempill contra Seldenum, Edoinus Sands de religionibus, Lambardi 2 opuscula, Bibliotheca di Doni, Doni della scoltura et pittura.'

61 Hoewel ik ook niet alle exacte edities kan vaststellen, behoeven Rademakers identificaties van de titels enige verbetering (*Lias*, 33 (2006), p. 191 n. 172). Mijn identificaties hier in dezelfde volgorde als in de brief: William Camden, *Britannia siue Florentissimorum regnorum, Angliae, Scotiae, Hiberniae, et insularum adiacentium ex intima antiquitate chorographica descriptio*, Londini 1586; Idem, *Tomus alter annalium rerum Anglicarum et Hibernicarum regnante Elizabetha, qui nunc demum prodit, sive pars quarta*, Londini 1627; Alexander Cooke, *Pope Ioane A dialogue betwveene a protestant and a papist. Manifestly prouing, that a woman called Ioane was Pope of Rome: against ... Robert Bellarmine and Caesar Baronius Cardinals: Florimondus Raemondus, N.D. and other popish writers, impudently denying the same*, London 1610; *Vita Mahometis*: editie niet geïdentificeerd; James Sempill, *Sacrilege sacredly handled That is, according to Scripture onely. Diuided into two parts: 1. For the law. 2. For the Gospell. An appendix also added; answering some obiections mooued, namely, against this treatise: and some others, I finde in Ios. Scaligers Diatribe, and Ioh. Seldens Historie of tithes*, London 1619; Edwin Sandys, *A relation of the state of religion and with what hopes and pollicies it hath beene framed, and is maintained in the severall states of these westerne partes of the world*, London 1605; William Lambarde: niet zijn *Eirenarcha*, want dat is een lijvig naslagwerk, derhalve niet een *opusculum* te noemen, maar misschien wel zijn *Archeion, or, A discourse vpon the high courts of iustice in England*, London 1635, en *The duties*

voor de nieuwsgierige erudiet Doublet wel interessant zijn. Maar ik betwijfel of het boek van Alexander Cooke over de pausin Johanna werkelijk een desideratum van Doublet was. Dat was toch meer een onderwerp waar de protestantse filologen Claude Saumaise en Isaac Vossius zelf zich mee bezig hielden, juist in die periode op zoek naar de bronnen die de legende van een pausin die in de negende eeuw geleefd zou hebben, zouden kunnen bevestigen.⁶² Waarschijnlijk las Doublet toen gemakkelijker boeken in de Engelse taal dan Isaac, en daarom zou hij Isaacs nieuwsgierigheid naar dit boek wel hebben kunnen bevredigen.⁶³

In de kisten die Isaac uit verschillende plaatsen in Italië verzond zaten nogal wat boeken die hij voor Johannes van Wickevoort had gekocht. Allereerst bestelde Van Wickevoort via Matthaeus Vossius de *Opera* van Ulissee Aldrovandi en later via Elisabeth Junius nog andere Italiaanse prachtwerken. Maar toen Isaac alweer lang en breed in Parijs zat, bereikte hem het bericht dat hij maar niets meer moest kopen voor Van Wickevoort, omdat zijn zaken niet goed gingen.⁶⁴ Te laat dus, want de boeken waren al onderweg. Het verzenden van boeken was ook toen niet makkelijk en net als nu moest men maar afwachten of pakketten per post goed aankwamen. Bovendien waren de kosten van verzending vaak hoger dan de prijzen van de boeken zelf, dus het loonde wel de moeite om grote hoeveelheden tegelijk te verzenden. De boeken die Isaac in Engeland had gekocht, had hij medio augustus 1641 verstuurd en kwamen

of constables, borsholders, tythingmen, and such other lowe and lay ministers of the peace, London 1601; Anton Francesco Doni, *La libreria. Nella quale sono scritti tutti gl'autori uulgari ... Tutte le tradutioni fatte all'altre lingue, nella nostra et una tauola generalmente come si costuma fra librari*, Vinegia 1550 (mogelijk gebonden met het tweede deel uit 1551 of de uitgave van beide delen uit 1557); Idem, *Disegno ..., ne quali si tratta della scoltura et pittura; de colori, de getti, de modegli, con molte cose appartenenti a quest'arti, et si termina la nobiltà dell'una et dell'altra professione*, Vinetia 1549.

In Rome kocht Isaac voor Doublet nog het biografische naslagwerk van Italiaanse kunstenaars voor acht scutati: Giorgio Vasari, *Le vite de piu eccellenti architetti, pittori, et scultori italiani*, Firenze 1550, zie n. 68.

⁶² Blok (1999), pp. 176–178. Van de in deze kwestie belangrijke kroniek van Martinus Polonus bezat Isaac minstens twee handschriften. Het ene handschrift kocht Adrianus Junius in de veiling van 'Gerardus Joannes Vossius' in 1656 voor twee gulden. Na de dood van Junius kocht J.F. Gronovius het op diens veiling in 1669 voor de universiteitsbibliotheek in Leiden voor tien stuivers (Veilingcat. Vossius 1656, p. 10 nr. 139 = Veilingcat. Junius 1669, p. 72 nr. 76 = BPL 134). Zie ook Balsem (2012), Appendix 3. Het andere handschrift verwierf de universiteitsbibliotheek met de aankoop van de Bibliotheca Vossiana in 1690 (VLQ 95).

⁶³ Over Isaacs omgang met Engelse boeken, zie de hoofdstukken over de veilingen van 1656 en 1666.

⁶⁴ Elisabeth Junius aan Isaac Vossius, 20 juni 1644, Hs. UBA J 88 j; *Lias*, 36 (2009), p. 365: '... jck hebbe vE voor dezen doen ghy noch in Jtalien waert vanwegen ende door last van den Heere vickefoort van eenige raere boecken te coopen, alsoo het scheen dat hy wilde een cleen doch fraeye bibliotheec op te rechten doch t'schynt, dat hy verandert van sinnen is, en wete niet ofte hy eenige boecken overnemen sal, alsoo hy nu liever gelt heeft, dewyle de comeschappen nu seer ten achteren loopen, soo dat jck vE waerschouwe om synent wille geen boecken meer te coopen [...], ende haest sullen 2 jaer ten achteren syn.'

pas in april van het volgende jaar in Amsterdam aan.⁶⁵ De kisten die Isaac in december 1642 vanuit Venetië over zee verzond, kwamen eerder aan dan de boeken die Isaac een paar maanden eerder in Rome had gekocht en aan Gisbertus van de Pol had gegeven om te verzenden.⁶⁶ Van de Pol was de koopman die Van Wickevoort had aangewezen als zijn agent. Bij aankomst van kisten uit Milaan en Livorno was er nog een complicatie omdat uit Livorno ook boeken van ene Matthijs van Gerwen, een medereiziger, aan de Oudezijds Achterburgwal bezorgd werden. Kortom, vader Vossius kwam er soms niet helemaal uit wat nu van Isaac was en wat van die ander. In twee brieven schrijft Isaac dat hij lijsten met prijzen van zijn aankopen meestuurt.⁶⁷ Als hij deze lijsten apart als bijlagen heeft verstuurd, zijn ze helaas verloren gegaan, want ze zijn niet bewaard gebleven bij de brieven. We moeten het dus hebben van de paar titels die, altijd heel summier, in de brieven worden vermeld.

Voor Van Wickevoort koopt hij geïllustreerde werken in groot formaat. Van Wickevoort is blij met mooie natuurhistorische en landbouwkundige uitgaven, maar boeken in het Grieks, die hij ook uit Italië ontvangt, verkoopt hij wel door, want daar heeft hij niets aan. Van Wickevoort is geen geleerde maar een bankier, dus hij wil een pronkbibliotheek met boeken met mooie plaatjes van planten en dieren, liefst in fraaie banden.

Van de kostbare folianten die Isaac in Rome kocht,⁶⁸ zullen Antonio Bosio, *Roma sotterranea*, een boek met afbeeldingen van Romeinse sarcofagen en ca-

65 De boeken hadden ook nog een tijdje in een herberg in Rotterdam gelegen. G.J. Vossius aan Isaac Vossius (Rome), 22 april 1642, Hs. UBA J 86 g; *Lias*, 35 (2008), p. 230: '...Tandem recepimus libros a te in Anglia tibi Dubletioque emtos. Diu in diversorio Rotterdamiensi haesere, culpa eius cui commissi fuere, et hospitae nequiter oppignerati'; G.J. Vossius (Den Haag) aan Isaac Vossius (Venetië), 20 juli 1642, Hs. UBA J 86 l; *Lias*, 35 (2008), pp. 247–248: '...Nunc ego Hagae sum in aedibus amplissimi Dubletii, qui tandem libros recepit a te huc missos ex Anglia. Detinebantur Roterodami in diversorio sive caupona potius, ubi oppignerati fuere ab Anglo illo qui se nobis eos procuraturum receperat. Vides quam difficile sit videre cui fidere oporteat. Sedulo cura ne in simile periculum incidant ea quae tanta cura ac labore in Galliis vel Italia acquisisti. Sed ante omnia tuam cura salutem.'

66 De kisten uit Venetië arriveerden begin maart 1644 in Amsterdam. De zending uit Rome deed er bijna twee jaar over en kwam pas half juli 1644 aan.

67 In zijn brieven uit Parijs van 19 september 1643, Hs. UBA J 91 m; *Lias*, 36 (2009), p. 305: 'Mitto catalogum librorum quos Venetiis, Bononiae, et Patavii emi. Addidi quoque singulis premium quod pro illis persolvi. ... Potest amplissimus dominus Ioannes Wickefortius aut omnes istos libros retinere, aut illos qui ipsi quam maxime placuerint'; 26 december 1643, Hs. UBA J 92 d; *Lias*, 36 (2009), p. 321: 'Mirabar equidem, pater carissime, quomodo fieri potuisset, ut duocistae librorum Liburno venirent, cum unam tantum illa in urbe reliquisset. Sed proximae me literae hoc errore liberarunt, e quibus cognovi alteram esse domini Matthiae van Gerve. Mitto itaque catalogum librorum meorum, ut utriusque res confusae facilius possint dignosci et separari.'

68 Isaac Vossius (Florence) aan G.J. Vossius, 22 november 1642, Hs. UBA J 91 c; *Lias*, 35 (2008), pp. 264–265: '... Libros aliquammultos emi iam amplissimo Wickefortio, nisi tamen aliquos ex illis velit sibi retinere pater charissimus. Sane perquam bono pretio aliquos comparavi. Coniecturam ex illis capiat pater charissimus. Eustathium editionis Romanae emi florenis nostratibus minus XIV. Ptolomaei magnam Syntaxin florenis III. Pappi Alexandrini mathematica florenis IV. Multosque alios pari ratione. Romae nullos ferme comparavi alios, nisi Romam subter-

tacomben,⁶⁹ en Onofrio Panvinio, *De ludis circensibus*, over volksspelen en triomftochten in de klassieke oudheid, voorzien van mooie gravures,⁷⁰ dan ook wel voor Van Wickevoort bestemd zijn geweest. Maar evenals de Romeinse editie van Eustathius, *Commentarii in Homeri Iliadem et Odysseam*,⁷¹ een Ptolemaeus, *Magnae constructionis*,⁷² en een Pappus Alexandrinus, *Mathematicae collectiones*,⁷³ heeft hij deze titels voor een goede prijs kunnen kopen, dus, als 'pater charissimus' ze eventueel zelf zou willen houden ...? Wat Isaac betreft, graag! En vader is waarschijnlijk gezwicht. Behalve de *Roma sotterranea*, vinden we deze titels althans later nog terug in Isaacs bibliotheek.

De door Van Wickevoort bestelde negen delen van de *Opera* van Aldrovandi verstuurt Isaac in een grote kist vanuit Venetië, samen met zeldzame boeken die hij in Bologna en Padua gekocht heeft.⁷⁴ Uit Venetië ontvangt zijn vader

raneam, ut vocant, Onuphrium de circo et triumphis cum figuris, et alios quosdam minores. Georgium Vasarium de vitis pictorum emi nobilissimo Dubletio pretio VIII scutatorum.'

69 Mogelijk de editie A. Bosio, *Roma sotterranea nella quale si tratta de' sacri cimiterii di Roma*. Ed. G. Severani, O. Pico, F.C. Aldobrandino. Romae: Guglielmo Facciotti, 1632. XX, 656, xiv p.: ill.; in-2. Op de veiling van 1666 doet Vossius een latere editie uit 1659 van de hand (Veilingcat. Vossius 1666, p. 1 nr. 5).

70 Onofrio Panvinio, *De ludis circensibus, libri II. De triumphis, liber unus*. Ed. G. Argoli, N. Pinelli. Patavii: typis Pauli Frambotti, 1642. Over dit onderwerp: Mary Beard, *The Roman Triumph*, Cambridge MA, 2007. De veronderstelling van Rademaker dat Panvinio's *De ludis circensibus* een boek met 'ondeugende plaatjes' en daarom een 'verboden boek' zou zijn, is onjuist (*Lias*, 35 (2008), p. 265, n. 231). Vossius' exemplaar werd door de universiteitsbibliotheek in 1706 als doublet verkocht (*Cat. Vossius*, 208:127; *Cat. 1706*, 28:409).

71 Voor minder dan 14 gulden kocht hij Eustathius Thessalonicensis, *Παρεκβολαι κ. τ. λ. : Commentarii in Homeri Iliadem et Odysseam*. Ed. N. Majorano. Romae, 1542–1550, 4 dln; in-2. Volgens *Cat. Vossius* bezat Isaac een Frobenius editie (Bazel 1560), met annotaties 'viri docti', met vol. 4 (index) van de Romeinse editie. Vossius' exemplaar is door de universiteitsbibliotheek in 1706 als doublet verkocht. Een combinatie van de edities uit Rome en Bazel in zes delen bracht de universiteitsbibliotheek toen 74 gulden en 20 stuivers op (*Cat. Vossius*, 352:4; *Cat. 1706*, 21:302–4).

72 Voor drie gulden kocht hij Claudius Ptolemaeus, *Μεγαλης συνταξεως βιβλ. ιγ : Magnae Constructionis, id est Perfectae coelestium motuum pertractationis, lib. XIII*. Ed. S. Grynaeus, J. Camerarius. Basileae, 1538, in-2. Vossius' exemplaar werd, samen met een ander werk van Ptolemaeus, in 1706 als doublet verkocht voor 15 stuivers (*Cat. Vossius*, 313:72; *Cat. 1706*, 15:213; *Cat. Math.*, 600).

73 Pappus Alexandrinus, *Mathematicae collectiones*. Tr. F. Commandino. Pisauri, 1588, in-2, kocht hij voor vier gulden in Florence. In Venetië kocht Isaac nog een exemplaar van Pappus. Op 5 december 1643 vraagt hij aan zijn vader een van de twee exemplaren aan oud-burgemeester Albert Coenraadsz Burgh, de vader van zijn reisgenoot Coenraad Burgh, te geven, maar niet het exemplaar waaraan een paar bladen aan het einde zijn toegevoegd. In 1648 leende Gerardus Joannes de Pappus van Isaac uit aan Bernhard Varenius (1622–1650), toen hij laatstgenoemde aanbeval om een wiskundige verhandeling te schrijven ter ondersteuning van zijn sollicitatie naar het hoogleraarschap in de wiskunde aan het Athenaeum Illustre in Amsterdam (zie *Het uitleenboekje van Vossius*, p. 22, p. [16]; vgl. Rademaker (1967), pp. 261–262; voor Varenius, zie Van Miert (2005), p. 55). Het exemplaar in Isaacs bibliotheek was gebonden achter een editie van Federico Commandino van Euclides, *Elementorum libri XV*, Pisauri 1572. Dit convoluut werd door de universiteitsbibliotheek als doublet verkocht in 1706 (*Cat. Vossius*, 314:82; *Cat. 1706*, 15:208; *Cat. Math.*, 239 [Euclides], *Cat. Math.*, 548 [Pappus]).

74 Isaac Vossius (Venetië) aan G.J. Vossius, 1 maart 1643, Hs. UBA J 91 f; *Lias*, 35 (2008), p. 272: '...Interim expediti arcam grandem et praegrandibus oneratam libris, quae propediem mari

ook een kleine kist met onder andere een vierdelig Arabisch woordenboek en nog een Pappus voor Isaac.⁷⁵

Bij ontvangst van alle kisten uit het buitenland was het voor Gerardus Joannes vaak wel duidelijk welke boeken voor wie bestemd waren, maar soms niet. Ofschoon Isaac lijsten van zijn aankopen heeft gestuurd, raakt zijn vader toch in verwarring, omdat in de kisten, behalve boeken van de bovengenoemde Matthijs van Gerwen, ook door Isaac geannoteerde uitgaven blijken te zitten, die hij niet op zijn lijsten heeft genoteerd.⁷⁶ Is dit de slordigheid waar Isaac wel vaker last van had? In de kist uit Livorno herkent zijn vader Isaacs handschrift in de collaties in een *Satyricon* van Petronius,⁷⁷ de *Epistolae* van Plinius de Jongere,⁷⁸ de *Discours fantastiques*,⁷⁹ een Parijse editie van Pomponius Mela, *De situ orbis*,⁸⁰ een Manilius gedrukt door Robert Estienne,⁸¹ een Aristophanes

committetur. Aldrovandi opera comparavi scutatis triginta quinque. In reliquis libris, qui sunt rarissimi plerique, Bononiae, hic et Patavii scutatos circiter centum et viginti expendi.' Zie ook n. 68. Isaac heeft 35 scutati uitgegeven voor deel I-XI in negen banden, die in de periode 1599-1642 in Bologna waren verschenen. Zelf bezat hij de complete reeks tot en met deel XII uit 1648 die hij voor 220 gulden heeft gekocht (sign. 655 A 3-14; *Cat. Med.*, 8-19). Het laatste uitgegeven deel XIII uit 1668 heeft hij niet meer voor zichzelf aangeschaft.

75 G.J. Vossius aan Isaac Vossius (Parijs), 7 maart 1944, Hs UBA J 87 f; *Lias*, 36, p. 351: '... Nudiustertius cistellam librorum recepi Venetiis, in qua quatuor tomi lexicarum Arabici, Pappus, alii.' Het Arabische woordenboek van Antonio Giggeio (Giggeius), *Thesaurus linguae Arabicae*. Mediolanis, 1632. 4 dln, in-2, vinden we niet meer terug in de Bibliotheca Vossiana. Voor de Pappus, zie n. 73.

76 G.J. Vossius aan Isaac Vossius (Parijs), 4 januari 1644, Hs UBA J 88 l; *Lias*, 36, pp. 324-325: 'In catalogo quem transmisisti, non reperimus quosdam, quos esse tuos non iniuria suspicamus: Petronium dico Arbitrum in 120, Plinii epistolas cum pura charta in 160, Discours Fantastiques, Pomponium Melam Parisiis editum in 80, Manilium a Roberto Stephano impressum, Aristophanem Gryphii in 80, Aeschylum Aldi. In his omnibus tua manus est, nisi quod de uno ambigam. Sed cuncti collati cum manuscriptis, et tua manus tam mihi nota quam mea. Praeterea non meministi epistolarum Iosephi Laurentii. At in frontisspicio ipse Iosephus Laurentius scribit se eas mihi dono mittere. Est liber in 40, Militia nempe Indorum Hispanice. In eo repertae duae epistolae, quas ad te miseram. Tuus igitur liber sit, nisi forte ex alio libro exciderint, posteaque huius impositae sint. Haec de iis quorum non meministi.'

77 T. Petronius Arbitrator, *Satyricon*. Ed. J. Woverius. Lutetiae Parisiorum, 1601. In-12 (sign. 758 F 30 = *Cat. Vossius*, 373:6).

78 In de Bibliotheca Vossiana is deze titel niet in die vorm te vinden. Wel een Aldus-editie in octavo: C. Plinius Secundus, *Epistolarum libri X*. Venetiis, Aldus, 1518 (689 E 24 = *Cat. Vossius*, 276:235).

79 Giovan Battista Gelli, *Les discours fantastiques de Justin Tonnelier*, Lyon, 1566.

80 Pomponius Mela, *De situ orbis libri tres*, ed. P.J. Olivarius. Parisiis, 1538. In-8. Door Isaac Vossius gecollationeerd met een handschrift uit de Bibliotheca Vaticana (sign. 764 F 14 = *Cat. Vossius*, 349:68 = *Cat. Math.*, 467).

81 M. Manilius, *Astronomicum libri quinque*, ed. J.J. Scaliger. Lutetiae: apud Mamertum Patissonium, in officina Roberti Stephani, 1579. In-8 (sign. 758 F 1: 2 = *Cat. Vossius*, 366:57). Wat zich in de universiteitsbibliotheek bevindt, is gebonden achter een editie van *Catullus, Tibullus, Propertius* door J.J. Scaliger, *ibidem*, 1577. Beide delen van het convoluut zijn geannoteerd door Isaac Casaubon. Het is mogelijk dat Vossius het exemplaar dat hij op reis gebruikt had, op enig moment in zijn leven is kwijtgeraakt. Hij verkoopt een exemplaar van de Manilius-editie van Scaliger in de veiling van 1656 (Veilingcat. Vossius 1656, p. 101, nr. 73). Een andere mogelijkheid is dat hij het heeft uitgeleend aan Edward Sherburne die hij van dienst was bij diens uitgave van Londen 1675? Zie *Cat. Math.*, 450.

door Gryphius⁸² en een Aeschylus door Aldus.⁸³ Allemaal boeken in kleine formaten die Isaac gecollationeerd had met handschriften in de bibliotheken die hij tijdens zijn reis had bezocht, maar die niet op zijn lijst staan. Bovendien had Isaac de *Epistolarum* van Josephus Laurentius niet vermeld.⁸⁴ Maar de auteur heeft zelf op het frontispice geschreven dat hij het boek schenkt aan Gerardus Joannes Vossius. En vaders irritatie groeit, want er is een Spaans boek in quarto-formaat over krijgskunde, dus vast over Indië,⁸⁵ waarin notabene twee brieven zitten die hij zelf aan Isaac had gestuurd. Daarom moet het boek wel van Isaac zijn en niet van Van Gerwen.

Daarna somt hij de boeken op die Isaac wel op zijn lijst had genoteerd, maar die vader niet in de kist kan vinden. Hij zal de volgende dag nog eens zoeken tussen de ongebonden boeken naar: 'Origenes de las Indias in 8o; Dialogos Simeonis in 4o; L. Mundi Di Doni in 8o; Apophtegmi di Dono in 4o; Machonello Bagdedino in 4o; Garsiarus de Horto in 8o; Petronium Arbitrum in 4o.'⁸⁶ En

82 Aristophanes, *Comoediae XI*. Ed. A. Canini. [Venezia]: Gryphius, 1548. In-8 (sign. 755 D 20 = *Cat. Vossius*, 363:28). Het exemplaar uit de Bibliotheca Vossiana heeft aantekeningen van Andreas Dudith. Zie Astrid C. Balsem, 'Books from the Library of Andreas Dudith (1533–89) in the Library of Isaac Vossius (1618–89)', in: Robin Myers, Michael Harris, Giles Mandelbrote (eds.), *Books on the Move. Tracking Copies through Collections and the Book Trade*. New Castle (DE), London, 2007, pp. 69–86. Het exemplaar dat Vossius op zijn Grand Tour gebruikte is niet door hem bewaard, maar ook niet geveild. (Niet in Veilingcat. Vossius 1656; niet in Veilingcat. Vossius 1666).

83 Aeschylus, *Tragoediae VI*. Ed. princeps. Venetiis: Aldus, [1518]. In-8. In de Bibliotheca Vossiana treffen we twee exemplaren van deze editie aan. Het eerste heeft emendaties in twee handen en is volgens een inscriptie aan het eind van de gedrukte tekst gecollationeerd met een handschrift uit de koninklijke bibliotheek in Parijs in 1652 (sign. 755 D 9 = *Cat. Vossius*, 363:26). Het tweede exemplaar heeft minder emendaties (sign. 755 D 10 = *Cat. Vossius*, 363:25). Het is lastig te bepalen welke van de exemplaren Vossius op deze reis heeft gebruikt.

84 Josephus Laurentius (Giuseppe Laurenzi, 1583–), *Epistolarum centuria 1*. Ed. 2a. Patavii: ex typographia Cribelliana, 1640. In-8. Idem, *Epistolarum centuria 2*. Lucae: apud Balthassarem de Iudicibus, 1638. In-8.

85 'Est liber in 4o, Militia nempe Indorum Hispanice': niet geïdentificeerd.

86 Vgl. de identificaties van Rademaker, *Lias*, 36 (2009), p. 325, nn. 131–132. 'Origenes de las Indias in 8o': niet geïdentificeerd.

'Dialogos Simeonis in 4o': Gabriel Symeon, *Dialogo pio et speculativo, con diverse sentenze Latine et volgari*. In Lione: G. Roviglio, 1560. In-4 (sign. 414 D 6 = *Cat. Vossius*, 218:94).

'L. Mundi Di Doni in 8o': Anton Francesco Doni, *Mondi celesti, terrestri, et infernali, de gli Academici pellegrini*. Venezia: Giolito, 1562. In-8. Niet in Bibliotheca Vossiana.

'Apophtegmi di Dono in 4o': A.F. Doni, *Il cancellieri. Libro della memoria*. Venetia, 1562. In-4 (sign. 703 B 5: 1 = *Cat. Vossius*, 225:195, Hist. in-4) of Idem, *I marmi*. Venetia, 1609. In-4 (sign. 703 B 31 = *Cat. Vossius*, 381:35, Omissi in-4).

'Machonello Bagdedino in 4o': Muhammad al-Baghdâdî, *De superficierum divisionibus liber*. Ed. J. Dee et F. Commandini. Pisauri, 1570. In-4 (sign. 537 F 11: 2 = *Cat. Vossius*, 323:55 = *Cat. Math.*, 508). Dit is in brokaatpapier gebonden achter C. Ptolemaeus, *Planisphaerium*, Venetiis 1558 (*Cat. Math.*, 605).

'Garsiarus de Horto in 8o': waarschijnlijk een Venetiaanse uitgave in octavo van: Garcia de Orta, *Coloquios dos simples e drogas he cousas medicinais da India*. In de Bibliotheca Vossiana bevindt zich de eerste editie in quarto, Goa 1563 (sign. 1366 G 12 = *Cat. Vossius*, 167:109 = *Cat. Med.*, 547). 'Petronium Arbitrum in 4o': mogelijk te identificeren als T. Petronius Arbitr., *Quatenus extare comperitur, Satyrae fragmentum*. [Parisiis: R. Chaudière, 1520]. In-4 (sign. 760 D 6: 1 = *Cat. Vos-*

overmorgen zal hij dan de rest van de boeken maar aan de vader van Matthijs van Gerwen geven, op voorwaarde dat hij ze teruggeeft als Isaac nader uitsluitsel gegeven heeft dat sommige boeken toch voor hem zijn. Er zitten namelijk een ‘Syriacus Nomenclator’,⁸⁷ ‘Arabicae linguae institutio’⁸⁸ en andere bij, waarvan vader ook vermoedt dat ze voor Isaac bestemd zijn. Van zijn eigen zoon weet hij dat hij Oosterse talen kan lezen, maar hij heeft nog nooit gehoord dat die ander (Van Gerwen) dat kan.

Behalve de boeken die Isaac voor zichzelf of op bestelling voor een ander koopt, worden er ook geschenken voor zijn vader naar Amsterdam gestuurd. Zo ontvangt hij in Engeland van Thomas Farnaby twee exemplaren van diens *Systema grammaticum*, dat de auteur heeft opgedragen aan G.J. Vossius.⁸⁹ In Padua geeft zijn vriend Ottavio Ferrari twee exemplaren van zijn onlangs verschenen *De re vestiaria*, één voor hem en één voor zijn vader.⁹⁰ Hierboven zagen we al dat Giuseppe Laurenzi een boek voor Gerardus Joannes aan Isaac had gegeven.⁹¹ En mogelijk is een boek van Leone Allacci, dat ook nog in de kist uit Rome zat, eveneens een geschenk geweest.⁹² Allacci had hem toegang tot de handschriften van het Vaticaan bezorgd.

sus, 356:15). Eerste deel van een convoluut met negen delen. De collaties in deze Petronius zijn van een andere hand. Collaties van Isaac treffen we aan in (2) Cornelius Gallus, *Quae recolligi potuere fragmenta*, Parisiis 1503, en in (4) Franciscus Octavius Cleophilus, *De coetu poetarum*, Basileae 1518.

⁸⁷ Giovanni Battista Ferrari, *Nomenclator syriacus*. Romae, 1622. In-4. Niet in Bibliotheca Vossiana.

⁸⁸ Er zijn twee mogelijkheden tot identificatie: Pietro Metoscita, *Institutiones linguae arabicae*. Romae, 1624. In-8; of: Francesco Martelloti, *Institutiones linguae arabicae*. Romae, 1620. In-4. Geen van beiden in de Bibliotheca Vossiana.

⁸⁹ T. Farnaby, *Systema grammaticum*, Londini, 1641. In-8. In Nederland is geen enkel exemplaar van dit boek te vinden in een universiteitsbibliotheek. Isaac verkoopt een exemplaar in 1656 (Veilingcat. Vossius 1656, p. 90, nr. 72).

⁹⁰ Isaac Vossius aan G.J. Vossius, 20 januari 1643, Hs UBA J 91 e; *Lias*, 35, p. 267: ‘...Est et mihi amicitia cum Octavio Ferrario, viro imprimis hac in urbe egregio. Divulgavit is ante aliquot dies librum de re vestiaria, cuius mihi operis dedit geminum exemplar, quorum alteram patri carissimo mittendum. Sed et alii ad me libros suos detulerunt, quorum nomina non iam recensere, quod non nimium clara in nostra sint patria, meliusque ex ipsis libris noscantur.’

Het gaat om de editie Ottavio Ferrari, *De re vestiaria libri tres*. Patavii, 1642. In-8. Van deze titel is geen enkel spoor te vinden in *Cat. Vossius* of in de veilingcatalogi van 1656 en 1666. Isaac bezat ook niet de tot zeven boeken uitgebreide edities van 1654 en 1685.

⁹¹ Zie nn. 76, 84.

⁹² G.J. Vossius aan Isaac Vossius (Parijs), 19 juli 1644, Hs UBA J 87 i, *Lias*, 36, pp. 376–377: ‘Ante paucos dies ex Italia ad me perlata est capsula, in qua Roma subterranea, Onuphrius De ludis circensibus et triumphis, Francisci de Petris Festivae lectiones, Heracliti, Libanii et aliorum aliquot excerpta a Leone Allatio procurata, cum paucis aliis quos ex memoratis facile coniciis.’ Het boek van Allacci vinden we terug in de rubriek ‘Libri Historici’ van Isaacs bibliotheek: Leone Allacci, *Excerpta varia Graecorum sophistarum, ac rhetorum: Heracliti, Libanii Antiocheni, Nicephori Basilacae* ... Romae, 1641. In-8 (sign. 681 C 19 = *Cat. Vossius*, 230v:19). Voor Isaacs contact met Allacci, zie Blok (1999), pp. 149–152.

In dit hoofdstuk hebben we gezien hoe Isaac Vossius op zijn Grand Tour de basis voor zijn bibliotheek verbreedde. In eerste aanleg geïnteresseerd in tekstkritische zaken stuitte hij op ongepubliceerde handschriften met een groter bereik in de wetenschap. Zijn belangstelling werd breder dan die van een filoloog die zich alleen met tekstkritiek van klassieke poëzie of proza bezighoudt, al verloor hij die belangstelling nooit. De Griekse taal bracht hem belangstelling voor geografie, en die werd uitgebreid met geneeskunde, wiskunde, krijgskunde enz. Waar het maar mogelijk was signaleerde hij interessante handschriften en als de tijd het toeliet, kopieerde hij. In deze periode is de invloed van Saumaise op de keuze van onderwerpen – over de pausin Johanna, de krijgstactiek, de Griekse grammatici tot en met Martialis – nog goed voelbaar.⁹³ Het zijn vaak ook de onderwerpen waarover hij in brieven schrijft dat hij er edities van wil uitgeven. Maar de beoogde edities van Ptolemaeus, Vitruvius, Lesbonax, en zelfs van Martialis kwamen er niet. Wel van de brieven van Ignatius en, heel laat nog, van Catullus. Isaac ontwikkelt door zijn eigen nieuwsgierigheid en ontmoetingen met veel andere geleerden – Grotius niet in het minst – langzaam maar zeker zijn eigen smaak. Sterker nog, in wetenschappelijke zin ontwikkelt hij zich van filoloog naar natuurwetenschapper. Tekstkritische methoden zullen later worden vervangen door empirische. Maar voordat hij daaraan toekomt, vergroot hij het reservoir van zijn bronnen, zorgt hij eerst voor een nog grotere bibliotheek, zoals we in het volgende hoofdstuk zullen zien.

Ook als Isaac voor anderen koopt, houdt hij zijn eigen belangen in de gaten. Als hij 35 scutati uitgeeft voor Van Wickevoort, koopt hij nog andere boeken voor 120 scutati en dan is het niet duidelijk of hij dat laatste bedrag in opdracht uitgeeft of voor zichzelf, i.e. op kosten van zijn vader. We moeten niet vergeten dat Isaac tijdens zijn Grand Tour geen eigen inkomsten had.

De boeken in het Arabisch vinden we niet meer terug, zelfs het vierdelige woordenboek niet. En ook het Perzische handschrift dat zo zorgvuldig gekopieerd werd door Adrianus Junius voor Ussher bevindt zich niet meer in de Bibliotheca Vossiana. Isaac las nauwelijks Arabisch en het lijkt erop dat hij alle Arabica rigoreus in één keer uit zijn bibliotheek verwijderd heeft. Heeft hij die misschien geruild met Thévenot voor klassieke handschriften?

De eigendomskenmerken die Isaac zelf in zijn boeken schreef zijn ook niet zo talrijk. In de zestiende-eeuwse Italiaanse boeken uit zijn bibliotheek uit de rubriek 'Libri omissi', vinden we slechts een die is voorzien van de inscriptie 'Isaaci Vossij Anno 1643'. We mogen aannemen dat hij dit boek (Ludovico Castelvetro, *Giunta fatta al ragionamento degli articoli et de verbi di Messer Pietro Bembo*, Modena 1563)⁹⁴ in Italië, misschien in Padua, gekocht heeft. Het is verleidelijk om aan te nemen dat hij ook de boeken van Galileo Galilei in

⁹³ Zie Van Miert (2012).

⁹⁴ Sign. 701 C 17 = *Cat. Vossius*, 381:28 = Balsem (1994), nr. 50.

Padua gekocht heeft, maar dat is niet te bewijzen. Alleen met een dergelijke inscriptie kunnen we enigszins vaststellen waar en wanneer hij een bepaald boek verworven heeft. In de gedrukte boeken komen die inscripties niet veel voor. Vergelijk ook de Strabo.⁹⁵

Isaac kwam van zijn Grand Tour terug met een academische graad in de rechten die hij op z'n sloffen gehaald had, alleen om zijn ouders te plezieren. Zijn belangstelling voor het recht is af te meten aan het aantal gedrukte boeken in de rubriek 'Libri Juridici' in zijn bibliotheek. Niet verwonderlijk is dat de op één na kleinste rubriek met slechts 37 nummers, net iets groter dan de rubriek 'Libri chymici impressi', maar dat is dan ook een apart verhaal.

1.2

Spolia opima: boeken uit Zweden

Aan het einde van het Zweedse avontuur bezat Isaac een verzameling boeken en handschriften die zozeer de jaloezie van zijn geleerde en minder geleerde tijdgenoten opwekte, dat hij de reputatie van bibliomaan eigenlijk nooit van zich heeft kunnen afschudden. Helaas kleeft hem dat imago tot op de dag van vandaag aan, hoezeer Frans Blok ook zijn best heeft gedaan om te bewijzen dat Isaac de bibliotheek die hij uit Zweden mee naar huis nam zelf verdiend heeft.

Op uitnodiging van koningin Christina van Zweden reist Isaac eind december 1648 alleen te paard, zoals hij gewoonlijk deed, van Amsterdam naar Stockholm, waar hij bijna drie maanden later op 21 maart 1649 aankwam. Hij zal toen niet al zijn eigen bibliotheek meegenomen hebben, maar maakte wel gebruik van de route door het noorden van Duitsland om diverse bibliotheken te bezoeken, altijd op jacht naar 'nieuwe' interessante handschriften.⁹⁶ Vier dagen voordat hij eindelijk aankomt op zijn plaats van bestemming is zijn vader Gerardus Joannes Vossius in Amsterdam overleden.

In Stockholm assisteerde Isaac de bibliothecaris Johannes Freinshemius bij het ordenen van de koninklijke bibliotheek. Deze was in de jaren 1642–1648 verrijkt met de Boheems-Moravische oorlogsbuit uit Oostenrijkse bibliotheken, hoofdzakelijk uit Olomouc, Nikolsburg en Praag. Tevens waren de bibliotheken van Hugo de Groot en Gerardus Joannes Vossius door de koningin gekocht en in Stockholm aangekomen. De Zweedse bibliothecaris en boekhistoricus Otto Walde (1879–1963) uit Uppsala heeft in de eerste decennia van de vorige eeuw onderzoek gedaan naar de oorlogsbuit van de Zweden, die na de troonsafstand van Christina in een aantal Noord-Europese bibliotheken verspreid is geraakt. Daarbij kon hij de boeken die uit Christina's bibliotheek afkomstig moesten zijn, goed herkennen aan signaturen die door Isaac of onder

⁹⁵ Zie n. 24. Een ander, laat voorbeeld is een Spaans boek (*Cat. Math.*, 558) met de datum 3 oktober 1675. Dat boek zou Vossius dan in de Engelse boekhandel verworven moeten hebben.

⁹⁶ Blok (1999), pp. 264–266.

leiding van Isaac op de ruggen van de banden aangebracht waren. Walde vond hoofdletters in roodbruine inkt op witte, perkamenten banden en papieren etiketten met een hoofdletter op bruine, leren banden. De hoofdletters corresponderen met de catalogus die van de bibliotheek werd samengesteld. De signaturenreeks op de boeken loopt van A tot X, de catalogus komt echter niet verder dan de letter F.⁹⁷

Op 15 maart 1651 schrijft Isaac aan Nicolaas Heinsius dat hij de bibliotheek in het paleis helemaal op orde heeft. Die orde was echter van korte duur, want vanaf de zomer van datzelfde jaar stromen de werkelijk grote aankopen van handschriften en boeken binnen, die Isaac zelf, nu in zijn officiële functie van bibliothecaris, voor de koningin heeft gekocht.⁹⁸

In het verslag van zijn bezoek aan de Universiteitsbibliotheek in Leiden vermeldt Walde dat de boeken in de Bibliotheca Vossiana zijn 'reingewaschen'. De signaturen uit Christina's bibliotheek zijn dus niet of nauwelijks meer te zien.⁹⁹ In de rubriek 'Libri Medici et Philosophici' heb ik inderdaad slechts drie banden aangetroffen waar de signaturen nog wel zichtbaar zijn, al is de kleur van de inkt vervaagd en niet meer oorspronkelijk roodbruin.¹⁰⁰

Hoewel het dus soms onmogelijk is om de herkomst van een boek direct van de rug af te lezen, is het aan de hand van de provenances in de boeken en de naspeuringen van Otto Walde toch mogelijk om van een aantal boeken vast te stellen dat ze uit Christina's bibliotheek afkomstig zijn. Een voorwaarde is wel dat de provenances leesbaar zijn voor de bibliograaf.¹⁰¹ In de rubrieken 'Libri Mathematici' en 'Libri Medici et Philosophici' in Isaac Vossius' biblio-

⁹⁷ Otto Walde, *Storhetstidens litteraera krigsbyten: en kulturhistorisk-bibliografisk studie*. Uppsala/Stockholm, 1916–1920. Christian Callmer heeft een facsimile van de catalogus van de handschriften en bijgebonden gedrukte werken in Christina's bibliotheek uitgegeven: *Catalogus codicum manu scriptorum Bibliothecae Regiae Holmiensis c. annum MDCL ductu et auspicio Isaac Vossii conscriptus = Katalog över handskrifterna i Kungl. Biblioteket i Stockholm skriven omkr. 1650 under ledning av Isaac Vossius* / utgiven med förord pae Svenska och Engelska samt med register av Christian Callmer. Stockholm, 1971. De incomplete catalogus van gedrukte werken met signaturen A-F werd niet gefacsimileerd. Gabriel Naudé zou het werk van Isaac Vossius afmaken tijdens zijn verblijf aan het Zweedse hof van 1652–1653. Zie Jack A. Clarke, *Gabriel Naudé, 1600–1653*, Hamden, Conn., 1970, pp. 128–138.

⁹⁸ Blok (1999), pp. 364–369.

⁹⁹ Otto Walde, 'Bücher- und Bibliotheksgeschichtliche Forschungen in ausländischen Bibliotheken', *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen*, 17 (1930), p. 105. Boeken die later in de Leidse universiteitsbibliotheek opnieuw gebonden zijn, missen uiteraard ook de kenmerken die op Vossius' aanwijzingen op de ruggen werden aangebracht. De volgorde van de hieronder in de Leidse Vossiani beschreven provenances is zoveel mogelijk ook die door Walde gehanteerd wordt in zijn lange artikel uit 1930, pp. 103–112.

¹⁰⁰ G. Ingegneri, *Fisionomia naturale*, Napoli 1606 (*Cat. Med.*, 441) en G.B. Birelli, *Opere*, Firenze 1601 (*Cat. Med.*, 127), beiden in 4to met hoofdletter P (Medica, natuurlijke historie en alchemie); Paracelsus, *Dictionarium* en idem, *Libri V. de vita longa*, Francoforti 1584, 1583 (*Cat. Med.*, 557–558), samen in een band in 8vo met hoofdletter S (Taalkunde).

¹⁰¹ In ca. 100 gevallen is de naam van een vorige bezitter onleesbaar of is niet na te gaan wie de persoon eigenlijk is. Daarnaast is er nog een aantal onopgeloste monogrammen.

theek zijn 92 titels aanwijsbaar afkomstig uit de buit die de Zweden in Boemen en Moravië hebben veroverd.

De meesten daarvan zijn afkomstig uit de bibliotheek van Franz Fürst von Dietrichstein (1570–1636), bisschop van Olomouc, die in 1645 door de Zweden uit het familieslot in Nikolsburg weggehaald is.¹⁰² De boeken zijn herkenbaar aan het op de titelpagina's geplakte strookje met de gedrukte tekst 'Ex Bibliotheca Cardinalis & Principis a Dietrichstain.'. De bisschop van Olomouc, die in 1631 van Rome dispensatie had gekregen om ketterse literatuur die op de Index stond aan te schaffen en te bestuderen om ze beter te kunnen bestrijden, had in slot Nikolsburg een uitzonderlijk grote (ca. 10.000 banden) en rijke bibliotheek verzameld met boeken uit het bezit van o.a. Andreas Dudith, Jacob Conrad Praetorius von Perlenberg, Hieronymus Beck von Leopoldtdorf.¹⁰³

Niet alle boeken van Andreas Dudith (1533–1589), bisschop van Fünfkirchen, het huidige Hongaarse Pécs, hebben een strookje van de bibliotheek van Dietrichstein op de titelpagina.¹⁰⁴ Ze zijn echter makkelijk te herkennen aan de manier waarop Dudith met zijn boeken omging. Hij schrijft zijn naam en de vele annotaties die hij in boeken maakte in een mooi en duidelijk humanistisch handschrift en gebruikt daarbij vaak een rode inkt. In 1993 hebben Jozsef Jankovics en Istvan Monok een gedeeltelijke reconstructie gemaakt van de bibliotheek van Dudith, die ca. 4000 banden bevatte. Daarin geven ze de verschillende wegen aan die de boeken van Dudith na diens dood afgelegd hebben, voordat ze in diverse bibliotheken in Europa een definitieve rustplaats vonden. Jankovics en Monok baseren zich op het werk van Walde, maar hebben de Vossiani in Leiden niet zelf onderzocht. Walde heeft echter in 1921, toen hij de Leidse universiteitsbibliotheek bezocht,¹⁰⁵ een aantal Dudithiani gemist. Door autopsie is het nu mogelijk een aantal aanvullingen te geven op de voorlopige reconstructie van de bibliotheek van Dudith, waar Jankovics en

102 Walde (1916), pp. 247–305. 26 titels in 18 banden, alle in de rubriek 'Libri Medici et Philosophici'.

103 Walde (1930), p. 104. Zie ook Pierre Costil, *André Dudith, humaniste hongrois, 1533–1589: sa vie, son oeuvre et ses manuscrits grecs*, Paris 1935, pp. 431–440. Walde noemt ook nog de namen van Giacomo Malipiero en Hieronymus Picinardus, die echter niet voorkomen tussen de provenances van de onderzochte rubrieken van de Bibliotheca Vossiana. In de boeken die afkomstig zijn van Praetorius en Beck werden geen strookjes van Dietrichstein aangetroffen.

104 Walde (1916); Costil (1935), pp. 434–435. Acht titels met provenances van Dudith hebben ook een strookje van Dietrichstein en bevinden zich in Vossius' bibliotheek onder de 'Libri Medici et Philosophici'. Geen van de Dudithiani in de rubriek 'Libri Mathematici' dragen een Dietrichsteinse provenance. Welke boeken van Dudith met de bibliotheek van Dietrichstein in Zweden terecht gekomen zijn, is ook af te lezen uit de catalogus die Johan Busso in 1646 voor koningin Christina maakte van de oorlogsbuit uit Nikolsburg. Vergelijking van de huidige beschikbare gegevens is in dit kader echter niet relevant. Busso's catalogus is in handschrift beschikbaar in Stockholm. Zie Balsem, 'Books from the Library of Andreas Dudith' (2007), pp. 69–86.

105 Walde (1930), p. 75, n. 1 en p. 103. Walde schrijft dat in de Leidse catalogus van 1716 bij meerdere boeken staat vermeld dat ze Andreas Dudith toebehoord hebben. Ik heb er één gevonden: Pietro Pomponazzi, *Opera*, Basileae 1567 (*Cat. Med.*, 596).

Monok op gehoopt hebben.¹⁰⁶ En ook al zouden Dudiths boeken niet allemaal tot de Zweedse oorlogsbuit behoren, dan zijn ze wel eerst via andere wegen in koningin Christina's bibliotheek terechtgekomen, voordat ze deel gingen uitmaken van Isaacs 'spolia opima' uit Zweden.

Dietrichstein heeft ook de bibliotheek van Jacobus Conrad Praetorius von Perlenberg, doctor medicus uit Brünn, verworven.¹⁰⁷ De boeken van Praetorius zijn op het voorplat voorzien van een medaillon stempel in zilver of goud met zijn wapen en naam. In de Bibliotheca Vossiana zijn nogal wat alchemistische handschriften uit zijn collectie te vinden, maar de gedrukte boeken die nu gevonden zijn behoren niet direct tot die categorie en zijn dan ook niet te vinden in de Appendix van de catalogus die P.C. Boeren van de *Codices vossiani chymici* gemaakt heeft.

De naam Hieronymus Beck a Leopoldtorf komt maar een keer voor in de onderzochte rubrieken en wel op de titelpagina van een uitgave van Conrad Gesner uit 1587. Het is twijfelachtig of de delen die erachter meegebonden zijn tot een convoluut ook van Beck zijn geweest of zelfs van Isaac Vossius. De band is niet contemporain en *Cat. Vossius* vermeldt ook alleen de titel van het eerste deel van het convoluut: *De serpentium natura*. Mogelijk heeft men in de universiteitsbibliotheek na 1716 besloten verschillende Gesner-uitgaven bij elkaar te binden.

Uit verschillende jezuïetencolleges zijn boeken terug te vinden in de Bibliotheca Vossiana, die volgens Walde kenmerken van Christina's bibliotheek dragen. Tot Zweedse oorlogsbuit behoren zeker twee titels in twee banden met de inscripties 'Collegij Soc.tis JESV Nissa 1629 Catalogo inscriptus CXI' en 'Collegij Societatis Jesv Nissa. Catalogo inscriptur 1630'. De laatste is in 1593 gebonden voor Joseph Langius Caesaremontanus (1570–1615?) en heeft ook een gedrukte exlibris van Langius. De bibliotheek van Neisse werd eind 1642 of begin 1643 geplunderd door de Zweden, zoals we weten uit een memoriaal van de Zweedse rijkskanselier Axel Oxenstierna zelf.¹⁰⁸

Van de boeken die afkomstig zijn uit de bibliotheek van het jezuïetencollege van Ingolstadt is het twijfelachtig hoe deze in Christina's bibliotheek terecht zijn gekomen. Ingolstadt weerstond de belegering van Gustaaf Adolf in 1632 en is nooit door de Zweden veroverd. Walde vermoedt dat doubletten uit Ingolstadt aan andere jezuïetencolleges gestuurd zijn en op die manier uit-

106 József Jankovics and István Monok, *András Dudith's Library: A Partial Reconstruction*, trans. by Enéh Szabó, Szeged, 1993. Introduction, pp. 7–17.

107 Walde (1930), pp. 105, 109. Van Praetorius is bekend dat hij in 1586–7 in Parijs een deel van de collectie van de Franse arts en astronoom Antoine Mizauld (1510–1578) heeft gekocht. In de Bibliotheca Vossiana bevindt zich een bundel met werken van Mizauld die via deze weg in Leiden terecht gekomen kan zijn, hoewel hij niet de uiterlijke kenmerken van Praetorius' bibliotheek draagt. Zie *Cat. Med.*, 511–518. Meer over Praetorius en zijn bibliotheek in Walde (1916), p. 274 e.v.; Otto Walde, *Histoire des bibliothèques suédoises*. Paris, 1949.

108 Afdrukt in Walde (1916), pp. 344–346. Zie ook Walde (1930), p. 105, voor de boeken uit Neisse en *Cat. Math.*, 10 en 154.

eindelijk in Zweedse handen zijn gevallen.¹⁰⁹ In Zweedse bibliotheken heeft Walde maar weinig boeken uit Neisse en helemaal geen boeken uit het jezuïetencollege in Ingolstadt gevonden. In Leiden bevinden zich echter 11 titels in drie contemporaine banden.¹¹⁰ Mijn vermoeden is dat de boeken met een provenance van het Collegium Societatis Jesu Ingolstadt afkomstig zijn van Christoph Scheiner (1575–1650), opponent van Galilei, die als hoogleraar astronomie en Hebreuws van 1610–1617 verbonden was aan het college in Ingolstadt en in 1623 overste werd van het jezuïetencollege in Neisse, waar hij in 1650 overleed. Tijdens zijn verblijf in Innsbrück van 1619 tot 1621 werden aan Scheiner twee werken per post gezonden door zijn collega Joannes Feirabent uit Mainz. Beide werken betreffen observaties van de comeet van 1618 en zijn met zeven andere astronomische werken samengebonden in een convoluut.¹¹¹

Dan noemt Walde een viertal boeken met de inscriptie ‘Societatis Jesu 1620’. Ook in de universiteitsbibliotheek van Lund zijn boeken met deze provenance te vinden en alle zijn tot oorlogsbuit te herleiden, maar uit mijn onderzoek is helaas ook niet een exacte plaats van herkomst te distilleren. Verder onderzoek naar de banden van zowel de Leidse universiteitsbibliotheek, als die van Lund, zou uitkomst kunnen bieden, maar is in dit verband niet ondernomen. Wel zijn er drie titels toe te voegen aan Waldes opsomming van boeken uit dit vooralsnog onbekende jezuïetencollege.¹¹²

Dat de stad Olomouc is geplunderd door de Zweden na de verovering door veldmaarschalk Lennart Torstensson in 1642,¹¹³ en wel grondig, is ook te zien aan het aantal titels met provenances uit die plaats. Niet alleen de bibliotheek van het jezuïetencollege werd meegenomen (13 titels in negen banden in beide rubrieken gevonden), maar ook boeken uit het Michaelklooster (drie titels in een band uit de rubriek ‘Libri Medici et Philosophici’) en uit de Domkerk van Olomouc (idem).¹¹⁴ Zoals Walde terecht opmerkt, zijn deze boeken vaak in

¹⁰⁹ Walde (1930), p. 105.

¹¹⁰ *Ibidem*. In noot 2 vermeldt Walde niet de titels die bijgebonden zijn in de convoluten van de twee boeken uit Ingolstadt. Zie hiervoor *Cat. Math.*, 19, 185, 412, 459. Hierbij een presentexemplaar van Petrus Apianus aan Hieronymus Lochner (sign. 910 A 26:2 = *Cat. Math.*, 18). Ook heeft Walde blijkbaar niet het exemplaar uit de rubriek ‘Libri Medici et Philosophici’ opgemerkt met de inscriptie ‘Collegii Societatis Jesu Ingolst: 1615’ (*Cat. Med.*, 250).

¹¹¹ *Cat. Math.*, 169, 259, 299, 370, 410, 643, 644, 656, 727. De jongste uitgave in deze band is die van Martinus Hortensius, *Dissertatio de Mercurio in sole viso et Venere invisā*, Leiden 1633.

¹¹² Walde (1930), p. 105, n. 3. Achter J. Kepler, *De cometis* (Augsburg 1619), zijn nog 2 werken van J.B. Cysat en W. Snellius over de komeet van 1618 gebonden ((sign. 539 F 14; zie *Cat. Math.*, 168, 399, 679). Uit de zwaar beschadigde band waarin Petrus Nonius (Pedro Nuñez), *De arte atque ratione navigandi*, Coimbra 1573 (*Cat. Math.*, 533) is gebonden, zijn de tien bladen van J.J. Scaliger, *Appendix ad cyclometrica sua*, verwijderd en opnieuw gebonden in een twintigste-eeuwse groene halflederen band achter twee andere werken van Scaliger en twee werken van Giovanni Paolo Gallucci die niet allemaal uit Vossius’ bibliotheek komen (sign. 672 A 4 = *Cat. Math.*, 646).

¹¹³ Zie het memoriaal van Axel Oxenstierna in Walde (1916).

¹¹⁴ De boeken uit Olomouc werden samen met de bibliotheek van Dietrichstein uit het slot van Nikolsburg naar Stockholm vervoerd. Zie Walde (1930), p. 93.

convoluten gebonden die door Isaac Vossius samengesteld moeten zijn. Een uitzondering hierop vormt een convoluut uit de rubriek 'Libri mathematici' met vier titels, gebonden in een witlederen band met houten platten en rolstempels.¹¹⁵ De band is vergelijkbaar met een andere uit dezelfde rubriek om Gieronimo Girava, *La cosmographia, y geographia* (Venezia 1570), die echter een handschriftelijke provenance ontbeert.¹¹⁶

Behalve uit Nikolsburg en Olomouc komt een aanzienlijk deel van de Zweedse oorlogsbuit uit Praag. Uit de bibliotheek van Peter Vok van Rosenberg (1539–1611), die zich in het slot van Rudolf II op de Hradschin bevond toen deze in 1648 geplunderd werd, zijn zeven titels in zeven banden in de onderzochte rubrieken van de Bibliotheca Vossiana gevonden. Walde heeft, behalve handschriften, in totaal ca. 20 titels van gedrukte boeken gevonden, dus er moet nog een aantal boeken van Vok over andere rubrieken dan de 'Libri Mathematici' en 'Libri Medici et Philosophici' verspreid zijn. Ze zijn altijd makkelijk te herkennen aan de bestempeling in zilver op de platten, of aan het ingeplakte exlibris gegraveerd door Aegidius Sadeler, bijna altijd voorzien van een jaartal.¹¹⁷ Georg von Schwanberg, erfgenaam van de collectie van de kinderloze Peter Vok, erfde tevens de bibliotheek van de arts en natuurwetenschapper Hermann Bulder (?–1612), die bij Schwanberg in dienst was.¹¹⁸ Uit elders teruggevonden oorlogsbuit blijkt, dat Bulders bibliotheek voornamelijk uit mathematische en astronomische literatuur bestond.¹¹⁹ Uit de koninklijke bibliotheek op de Hradschin moeten, naast handschriften uit Rudolfs II bezit, ook enkele gedrukte werken uit de bibliotheek van Ferdinand III in Leiden verzeild geraakt zijn, maar dat zijn dan geen mathematische of medische boeken, want ze zijn nu niet aangetroffen. Evenmin boeken met oudere Poolse of Pruisische provenances. Wel een enkele meer van Scandinavische herkomst dan Walde noemt.¹²⁰

Tot hier is geprobeerd om aan de hand van Walde de Zweedse oorlogsbuit aan mathematische en medisch-filosofische boeken terug te vinden, die via de koninklijke bibliotheek in Stockholm in de Bibliotheca Vossiana terecht zijn gekomen. Daarbij is gebruik gemaakt van de inscripties die vaak op een titelpagina te lezen zijn of van andere provenance-gegevens, zoals (de stijl van) de banden en gedrukte exlibris, die op de titelpagina geplakt zijn (meestal een

¹¹⁵ Sign. 570 D 14 (*Cat. Math.*, 244, 247, 257, 719).

¹¹⁶ Sign. 347 C 3 (*Cat. Math.*, 319).

¹¹⁷ *Cat. Med.*, 134, 202, 247, 310; *Cat. Math.*, 21, 423, 767.

¹¹⁸ Walde (1930), pp. 80–81. Hier zijn vijf titels in twee banden met de inscriptie 'Ex libris olim Hermannii Bulderi 1612' uit beide rubrieken gevonden.

¹¹⁹ Walde (1930), p. 84.

¹²⁰ Walde (1930), p. 107, noemt wel Axelius Rivulanus, een Deense student die zich in 1655 aan de universiteit van Franeker inschreef (zie ook *Cat. Math.*, 155), maar niet Jonas Carisius (1571–1619), secretaris van de Deense koning (zie *Cat. Med.*, 28). Walde heeft deze laatste provenance mogelijk niet opgemerkt, omdat het gebonden is in een convoluut dat door Vossius zelf, waarschijnlijk na 1656, is samengesteld. Het eerste van de drie delen van dat convoluut heeft Carisius toebehoord, het derde deel is afkomstig uit Dietrichsteins bibliotheek.

strookje) of aan de binnenzijde van het voorplat. Walde kon deze provenances vergelijken met die in andere bibliotheken, die dan ook nog de kenmerken van de bibliotheek in Stockholm droegen: de kenmerken die Isaac Vossius zelf op de ruggen had laten aanbrengen, maar die in Leiden voor het grootste deel verdwenen zijn. Behalve de hierboven genoemde werken die, nagenoeg zeker, uit oorlogsbuit van Zweden afkomstig zijn, moeten er zich uiteraard meer bevinden, waarvan we alleen kunnen vermoeden dat ze via Zweden uit Bohemen en Moravië in Leiden belandden.¹²¹ In dit verband is het bijvoorbeeld erg verleidelijk om Nicolaus Raymarus Ursus, *Fundamentum astronomicum* (Strasbourg 1588) met een provenance van een zekere Daniel Muller à Mollenberg, Praag [15]95, tot oorlogsbuit te verklaren.¹²² Maar dat is alleen mogelijk als op de rug van de band ook maar enig spoor van Christina's bibliotheek vindbaar zou zijn. Helaas is de rug van de contemporaine perkamenten band nagenoeg verdwenen.

Onbekend is hoe de werkwijze van Walde is geweest tijdens zijn bezoek aan de Leidse universiteitsbibliotheek in de zomer van 1921. Uiteraard wist hij vooraf dat hij in Leiden veel van zijn gading, m.n. Zweedse oorlogsbuit, zou vinden. Mogelijk kende hij ook al wel de inhoud van de catalogus van de Leidse universiteitsbibliotheek van 1716, voordat hij zich op reis naar het zuiden begaf. Het kan haast niet anders dan dat hij directe toegang tot de magazijnen moet hebben gehad. In korte tijd (een paar weken?) zoveel boeken door je handen laten gaan en op een paar uiterlijke aspecten onderzoeken, is onmogelijk als voor elke titel eerst een uitleenbriefje geschreven moet worden, waarna magazijnpersoneel tientallen boeken van de planken moet halen en naar een leeszaal moet vervoeren. In de eerste noot van zijn artikel over zijn onderzoek in buitenlandse bibliotheken dankt hij de betreffende directies en collega's in het bijzonder voor 'die gütige Gestattung freien Zutritten zu den Sammlungen'. Opmerkelijk is dat Walde in zijn verslag meestal niet de titels volgend op de eerste titel in een convoluut vermeldt, maar voor het onderzoek naar de herkomst van de Vossiani is zijn overigens grondige werk onontbeerlijk geweest.

Voor de boekenwereld is de situatie aan het eind van de Dertigjarige Oorlog vergelijkbaar met die van na de Franse Revolutie of die van na de confiscatie van klooster- en kerkbibliotheken in Beieren. Boeken worden naar een plaats gestuurd, waarna dubletten weer verspreid worden. Oorlogsbuit uit Bohemen en Moravië is verspreid geraakt over bibliotheken in Zweden en de rest van Europa. Na 1648 zijn bijvoorbeeld ook boeken uit Christina's bibliotheek bij Magnus Gabriel de la Gardie terechtgekomen en vandaar weer in de universiteitsbibliotheek van Uppsala beland. In de tweede helft van de zeventiende eeuw verovert Zweden collecties in Warschau en Poznan, waarvan

¹²¹ Het aantal catalogusnummers met niet geïdentificeerde provenances is in beide rubrieken groot. Zie de registers van *Cat. Med.* en *Cat. Math.*

¹²² *Cat. Math.*, 730.

een deel verbrandt in de Koninklijke Bibliotheek van Stockholm in 1697 (waar overigens niet veel meer uit Bohemen en Moravië door Christina was achtergelaten) en een ander deel later is teruggegeven aan Polen. De boeken die uit Bohemen en Moravië uiteindelijk in Leiden terecht zijn gekomen, hebben al deze rampspoed overleefd tijdens hun lange reis in een grote spiraalbeweging door Europa en vonden pas voor langere tijd – inmiddels al meer dan drie eeuwen – rust in Isaacs bibliotheek.

Uit Zweden heeft Isaac Vossius ook boeken meegenomen die al lang goede bekenden van hem waren, omdat ze afkomstig zijn uit de bibliotheken van Hugo de Groot en van zijn eigen vader. Hugo de Groot was een goede vriend van Gerardus Joannes Vossius vanaf de jaren waarin beide remonstranten het moeilijk hadden met de calvinistische orthodoxie, die Grotius in gevangenschap en daarna in ballingschap deed belanden. Die gebeurtenissen vonden plaats rond en net na de geboorte van Isaac in 1618. Vossius voorzag Grotius regelmatig van de boeken die hij nodig had tijdens zijn gevangenschap op slot Loevestein, totdat de boekenkist die andere, legendarische functie kreeg en Grotius het land kon ontvluchten.¹²³ De zonen van Gerardus Joannes hadden in 1640 voor Grotius de drukproeven nagekeken van een nieuwe editie van diens *De veritate religionis* en Isaac had de grote geleerde vriend van zijn vader al eerder een exemplaar van zijn *Scylax* toegezonden. Pas aan het begin van zijn Grand Tour in september 1641 leerde Isaac hem persoonlijk kennen. Grotius resideerde toen als Zweedse ambassadeur in Parijs en bood vaak onderdak aan de zonen van zijn Hollandse relaties, die onderweg waren naar het zuiden van Europa. Die eerste persoonlijke kennismaking verliep echter stroever dan verwacht. Pas na Isaacs terugkomst uit Italië in Parijs in augustus 1643 verliep een hernieuwde kennismaking volgens de verwachtingen die Isaacs ouders daarvan hadden. Op verzoek van Grotius volgt Isaac voorlopig Coenraad van Beuningen op als secretaris van de Zweedse ambassadeur. Coenraad van Beuningen (1622–1693), die later een van Isaacs beste vrienden zou worden, werd secretaris van de stad Amsterdam en zou in Parijs opgevolgd worden door zijn broer Geurt Dircksz.¹²⁴ Omdat deze laatste bij aankomst in Parijs nog niet geschikt genoeg bleek voor de functie die hij moest bekleden, heeft Isaac langer dan voorzien de tijdelijke vacature opgevuld. Hij bleef nog een jaar langer en in die periode stond uiteraard ook de bibliotheek van Grotius tot zijn beschikking.¹²⁵

De bibliotheek van Hugo de Groot werd door koningin Christina omstreeks 1647 van diens weduwe Maria van Reigersberch gekocht voor 24.000 gulden en van Parijs naar Stockholm verzonden. De boeken waren er dus al, voordat

¹²³ Rademaker (1999), pp. 115–116; Henk Nellen, *Hugo de Groot. Een leven in strijd om de vrede, 1583–1645*, Amsterdam 2007, pp. 257–262.

¹²⁴ Blok (1999), p. 181. C.W. Roldanus schreef een biografie over de diplomaat: *Coenraad van Beuningen. Staatsman en libertijn*. 's-Gravenhage, 1931.

¹²⁵ Blok (1999), p. 196.

Isaac zelf in januari 1649 in Stockholm aankwam. Samen met de Boheemse oorlogsbuit werden de boeken geordend door Freinshemius, Johannes Boecler en Isaac zelf.¹²⁶ Grotius' boeken werden uiteindelijk ook voorzien van de signaturen die Isaac zelf heeft laten aanbrengen bij de catalogisering van Christina's bibliotheek in 1650.

Geïnspireerd door het baanbrekende werk van Otto Walde is Folke Dovring in Lund gaan zoeken naar Grotiani en vond daar in de universiteitsbibliotheek zeventien boeken die ook aan de buitenkant nog als boeken uit Christina's bibliotheek te herkennen zijn.¹²⁷

Tegelijkertijd en op dezelfde wijze is E.M. Meijers in Leiden op zoek gegaan naar Grotiani.¹²⁸ Zoals eerder gemeld, kon Meijers in Leiden geen zekerheid krijgen over herkomst uit Christina's bibliotheek, omdat Christina's signaturen in Leiden nauwelijks meer zichtbaar zijn op de ruggen van de banden. Hij heeft wel gebruik gemaakt van de handgeschreven catalogus van de Bibliotheca Vossiana uit het Archief van Curatoren en, net als Dovring, van de catalogus van Grotiani die Molhuysen gemaakt heeft.¹²⁹ Meijers komt uit op negentien boeken die zeker van Grotius geweest zijn, omdat ze voorzien zijn van zijn naam, zijn motto (Ruit hora) of van zijn aantekeningen. Zijn naam schrijft Grotius in het Nederlands, Latijn of Grieks [ek toon megalou] op titelpagina of schutblad.¹³⁰ Zijn aantekeningen maakt Grotius in een weliswaar kriebelig, maar over het algemeen goed leesbaar handschrift. Meijers vervolgt zijn artikel echter met een lijst van 38 'Boeken die waarschijnlijk uit de bibliotheek van De Groot afkomstig zijn'. Voor de samenstelling van deze laatste lijst maakt hij ook gebruik van correspondentie van Grotius, die door Molhuysen is uitgegeven, waarin sprake is van de betreffende titels. Deze lijst moet echter met het grootste wantrouwen gehanteerd worden. Er staan provenances in van Andreas Dudith, Franciscus en Isaac Vossius samen, Isaac Vossius alleen, Isaac Casaubon, Franciscus Junius F.F., Janus Gruterus en Albertus Verlanus. Deze boeken kunnen net zo goed, zelfs eerder, uit de bibliotheek van Gerardus Joannes Vossius, maar ook van anderen afkomstig zijn, zoals uit dit hoofdstuk mag blijken.

¹²⁶ Blok (1999), p. 275.

¹²⁷ Folke Dovring, *Une partie de l'héritage littéraire de Grotius retrouvé en Suède*. Amsterdam, 1949.

¹²⁸ E.M. Meijers, *Boeken uit de bibliotheek van De Groot in de universiteitsbibliotheek te Leiden*. Amsterdam, 1949.

¹²⁹ P.C. Molhuysen, *De bibliotheek van Hugo de Groot in 1618*. Amsterdam, 1943.

¹³⁰ Twee boeken met provenances van Grotius bevinden zich in de medische rubriek van de Bibliotheca Vossiana. Nr. 3 uit de lijst van Meijers heeft namen in spiegelschrift: het wonderkind Hugo de Groot probeert zijn pen op de namen van zijn broertje en van vriendjes (*Cat. Med.*, 434). Nr. 9 uit de lijst van Meijers is een presentexemplaar van Johannes Meursius aan Grotius van zijn vertaling van Plato's *Timaeus* (*Cat. Med.*, 580).

Op meerdere momenten in Vossius' leven heeft hij de behoefte gehad om zijn bibliotheek drastisch te herordenen. En in de chaos van Christina's troonsafstand zijn er meerdere momenten geweest waarop Isaac Vossius gelegenheid had om handschriften en boeken uit te zoeken in de koninklijke bibliotheek in Stockholm. De schatten die hij meenam waren deels bedoeld als loon voor bewezen diensten aan de koningin en impliciet bedoeld om te gelde te maken. Daarnaast kan er na terugkomst uit Zweden zelfs sprake geweest zijn van enige noodzaak om dubletten en handschriften die hij toch niet zou gebruiken van de hand te doen – waar moest hij alles laten? Het huis van zijn moeder aan de Oude Singel in Amsterdam was geen paleis, evenmin als zijn eigen huis in de Korte Houtstraat in Den Haag waarnaartoe hij met zijn moeder en oom verhuisde in mei 1655. Verkoop bij opbod in Holland was de beste manier om dit in 1655 ontstane probleem op te lossen. We zullen zien hoe Isaac ervaring opdeed met boeken naar een veiling brengen en later meerdere veilingen organiseerde van zijn eigen boeken en handschriften, maar vooral hoeveel plezier hij daarin kreeg.

1.3.1 Een veiling in 1647

Op 20 maart 1646 sterft Matthaeus Vossius, amper drie maanden na zijn broer Franciscus. Isaac blijft als enige over van de rijke, knappe kinderschare die zijn ouders eens hadden. Matthaeus laat een vrouw en twee heel jonge kinderen achter. Zijn bibliotheek zou al snel geveild worden, zoals we vernemen uit een brief van J.F. Gronovius aan Isaac Vossius van 14 mei 1646.¹³¹ Gronovius geeft alvast een lijstje met zijn desiderata voor die veiling aan Isaac door. De titels die Gronovius in zijn brief noemt doen vermoeden dat het niet alleen boeken van Matthaeus zijn die verkocht zullen worden. Als historieschrijver van Holland en Zeeland hield Matthaeus zich voornamelijk bezig met de geschiedenis van de Nederlanden. De desiderata van Gronovius zijn uitgaven van klassieke auteurs waar alle Vossii in thuis waren:

- *Nicephorus Gregoras et Laon. Chalcondylas.* – Histor. in fol. 6
- *Agathias Vulcanii* – Histor. in 4to n. 35
- *Pauli Diaconi historia cum notis Carrisii.* – Histor. in 8vo n. 1
- *T. Livii liber XXX expletus Paris.* – Histor. in 8vo n. 49

¹³¹ UBA, hs. III E 8, 100. In de adressering van de brief neemt Gronovius overigens al een ruim voorschot op de benoemingen waarvoor vader Vossius nog flink heeft gelobbyd en die Isaac pas in oktober van dat jaar ten deel zouden vallen: 'Edelen, Hooggeleerden Heer / Myn Heer Isaacus Vossius / Historischryver van de Heeren Staeten / Van Hollant ende Westfreislant, en / Bibliothecaris van Amsterdam, / Ten huysse van Myn Heer / Vossius aldernaest het oude / Mannenhuis / T'Amsterdam'.

- *Antoni Liberalis et Phlegon Trall. Graecolat.* – Histor. in 8vo n. 101
- *Lycophronis Cassandra cum Scholiis Tzetsis* – Miscell. in 4to n. 40
- *Antonini Itinerarium cum [?] Suritae* – Miscell. in 8vo n. 59
- *Geponica Graeca* – Miscell. in 8vo n. 198

Maar waar en wanneer precies heeft die veiling nou plaats gevonden? Tot zeer kort geleden was er helemaal geen veilingcatalogus van Matthaeus' bibliotheek bekend en het was ook maar zeer de vraag of die veiling in Amsterdam in mei 1646 plaatsvond zoals Blok uit de brief concludeerde.¹³² In Bibliopolis vonden we lange tijd slechts één veiling van boeken die in 1646 in Amsterdam (per gewicht) verkocht werden door een koopman drogist in Amsterdam – een nogal onwaarschijnlijke kandidaat als verkoper van deze boeken.¹³³ Misschien werden de door Vossius te veilen boeken in een andere veiling ingestoken, wellicht in Leiden, waar in dat jaar meer veilingen van bekend zijn. De veiling die wat betreft het tijdstip het dichtst in de buurt zou komen, is die van Abraham Commelin, wiens winkelveorraad van gebonden en ongebonden boeken op 15 mei in Leiden werd geveild, maar uit de veilingcatalogus blijkt niet dat daar ook boeken uit de bibliotheek van de Vossii werden geveild.¹³⁴

De Deense medicus Thomas Bartholin (1616–1680), een goede vriend die Isaac leerde kennen toen hij net in Leiden begon te studeren en met wie hij lang in contact bleef, schreef hem vanuit Leiden op 15 mei 1646 dat hij wel voor Isaac naar de veiling van Commelin wilde gaan.¹³⁵ Bartholin vroeg hem naar de prijs van twee handschriften – een van Cyrillus en een geschiedenis van Stuvo.¹³⁶ Op 17 mei antwoordde Isaac vanuit Amsterdam dat de Cyrillus niet zo veel waard was, maar dat hij de *Chronicon Stuvonense* tot elke prijs wilde hebben.¹³⁷ Met

¹³² Blok (1999), p. 204, n. 5.

¹³³ *Catalogus variorum insignium librorum, inter quos plerique ac praecipui ex editione Frobeniana patres*. [Pp. 21–22 bevatten vijftiende- en vroeg zestiende-eeuwse boeken die per gewicht verkocht worden door Johannes Bitter, koopman drogist in Amsterdam]. Haarlem: [s.n.], 1646. 4°: [2] 22 p.

¹³⁴ *Catalogus variorum & insignium in quaevis facultate, materia & lingua librorum, compactorum ac incompactorum, officinae Abrahami Commelini, bibliopolae. Quorum plurimi meliorum & rariorum editionum, in officinis vulgò non inveniuntur. Horum auctio habebitur naest de Latijnsche Triviale Schoole, ten huysen van Dirck Eduartsz. in de Veerman. Ad diem 15. Maji, Stilo Novo 1646.* Lugdunum Batavorum, 1646. Zie J.A. Gruys, 'Een Leidse veilingcatalogus in Brussel, of: De Amsterdamse Commelins te Leiden', in: *E codicibus impressisque: opstellen over het boek in de Lage Landen voor Elly Cockx-Indestege*, dl. 3, Band, papier, verzamelaars en verzamelingen, red. Chris Coppens ... et al. Leuven 2004, pp. 412–15.

¹³⁵ P.C. Molhuysen, 'Quatre lettres de Thomas Bartholin', *Janus*, 21 (1916), pp. 371–373.

¹³⁶ *Catalogus ... Abrahami Commelini*, 1646, B2v: 'Theol. Compacti in Octavo. ... 3 [Grieks] Tou Makariou Kurillou &c. M.S.'; *ibid.*, b3v: 'Miscellanei in Quarto [compacti] 1 Historia Stuvonensis M, S, in Membranis'.

¹³⁷ Isaac Vossius (Amsterdam) aan Thomas Bartholin (Leiden), 17 mei 1646: 'Gaudeo, quod me monueris de duobus illis libellis scriptis, qui in auctione Commeliniana prostabant. Vidi utrumque. Sed illud Cyrilli non magni facio. Si tamen parvo pretio possit haberi, velim mihi comparari. Alterum verò, Chronicon nimirum Stuvonense, quovis pretio habere velim. Aliquid in eo est, quod mihi usui esse possit.', in: *Thomae Bartholini Epistolarum medicinalium, à doctis*

Blok mogen we wel aannemen dat Isaac bij een veiling van Vossius-boeken zelf aanwezig geweest zou zijn. Uit de briefwisseling met Bartholin blijkt dat hij in ieder geval niet bij de veiling van Commelin in Leiden was.

De veilingcatalogus van de bibliotheek van Matthaeus Vossius is pas onlangs boven water gekomen. Het enige tot nu bekende exemplaar bevindt zich in de Biblioteca Angelica in Rome. Sinds 2015 weten we dat de veiling heeft plaatsgevonden op 27 mei 1647 bij Pieter Niellius, ‘in den Waeckenden Hondt’, op de Dam in Amsterdam.¹³⁸

1.3.2 De veiling van 1656

Als Isaac acht jaar later terugkeert uit Zweden met zijn rijke buit, weet hij al dat hij die gedeeltelijk in harde munt wil verzilveren door middel van een veiling. De eerste zending boeken uit Zweden werd op 17 maart 1654 bij Isaacs moeder en oom Franciscus Junius thuis in Amsterdam bezorgd. Na vier maanden volgde een tweede zending uit Zweden, maar daar zou het niet bij blijven.¹³⁹ Ook uit Antwerpen en Parijs, waar Isaac zich nog uitgebreid met Christina’s bibliotheek bemoeide totdat hij in oktober 1655 definitief uit haar dienst trad, bleven boekenzendingen komen.¹⁴⁰ In die anderhalf jaar reisde Isaac veel op en neer tussen Amsterdam en Antwerpen, via Parijs en Brussel weer terug naar het noorden, vanaf mei 1655 naar Den Haag waarheen Isaac inmiddels verhuisd was met zijn moeder en oom Junius. Hoeveel gesleep met boeken in kisten en balen heeft er in die korte periode wel niet plaatsgevonden! Na de aankomst van de tweede zending uit Zweden lag er eind augustus 1654 volgens Johannes Georgius Graevius al een catalogus voor een veiling op de pers. Graevius, die bij Isaac in dienst was gekomen als amanuensis, heeft een catalogus gemaakt van de *Codices Chymici* die Isaac direct na aankomst uit Zweden wilde verkopen. Blok vroeg zich af of de catalogus die in augustus gedrukt werd, de catalogus zou worden van de veiling die uiteindelijk pas twee jaar later in Leiden plaats vond op 4 oktober 1656, maar kwam tot de conclusie dat wat er al gedrukt was dan compleet vervangen werd door een nieuwe catalogus. Mijn vermoeden is dat Graevius bedoelde dat een catalogus van de

vel ad doctos scriptarum. Hagae Comitum, Apud Petrum Gosse, 1740, Centuria I, Epistola 88, pp. 366–368.

¹³⁸ Zie de vermelding in Book Sales Catalogues Online: *Catalogus librorum clarissimi viri. Matthaei Vossii, B.M. Hollandiae, Zelandiaeque, D.D. ordinum historiographi, et bibliothecae Amstelodamensis praefecti, quorum auctio habebitur Amstelodami, in aedibus Petri Nielli, op den Dam in den Waeckenden Hondt. 1647. Ad diem 20–10 diem maji*. Amstelodami, ex typographia Petri Theodori Boeteman. Anno, 1647. 4°: π1 A–E4 F1; 22 folia, [ii] 42 p. Rome, BA YY.5.16:8. Helaas is er nog geen digitale versie van de veilingcatalogus beschikbaar. Door bemiddeling van Gloria Moorman is Surya Stemerding zo vriendelijk geweest om in juni 2015 in de Biblioteca Angelica te controleren of de titelbeschrijving en met name het jaartal klopt. Daarvoor dank ik beide collega’s hartelijk.

¹³⁹ Blok (1999), pp. 463–474.

¹⁴⁰ Ibid., pp. 475–496.

Codices Chymici op de pers lag, al is daar geen gedrukte catalogus van overgeleverd, en kennen we alleen een catalogus in handschrift. Graevius meldt immers in dezelfde brief aan Gronovius dat er in die catalogus weinig van diens gading zou zitten.¹⁴¹ Uit de correspondentie tussen Vossius en Heinsius in de maand ervoor moeten we ook de conclusie trekken dat het om een catalogus met de *Codices Chymici* gaat, handschriften waar hij als eerste, en het liefst zo snel mogelijk vanaf wilde, met wat toevoegingen.¹⁴² Maar door overhaast vertrek van Isaac naar Antwerpen kwam het in 1654 nog niet tot (openbare) verkopen en de *Codices Chymici* zou hij zelfs nooit meer kwijt raken.

Vriend en vijand hebben er lang op moeten wachten,¹⁴³ maar op 11 september 1656 had Nicolaas Heinsius dan eindelijk de catalogus in handen¹⁴⁴ die verscheen bij de boekverkoper en veilinghouder Pieter Leffen (1625–67) in de Klooststeeg in Leiden: *Catalogus variorum et exquisitissimorum librorum Gerardi Ioannis Vossii. Quorum auctio habebitur in aedibus Petri Leffen bibliopolae sub signo Phoenicis. [Die Mercurii 4 Octobris] Anno 1656* (Leiden 1656). De datum van 4 oktober werd niet gedrukt, maar in inkt op het titelblad geschreven.¹⁴⁵ Frans Blok heeft deze catalogus uitvoerig geanalyseerd in zijn *Contributions to the History of Isaac Vossius's Library* uit 1974. Blok heeft afdoende bewezen dat in 1656 niet de boeken uit de bibliotheek van Gerardus Joannes werden aangeboden, zoals de titel deed vermoeden, maar wel die uit de bibliotheek

¹⁴¹ Ibid., pp. 475–476. Blok (1974), pp. 29–30 en n. 60 die ik hier gedeeltelijk citeer: ‘Graevius aan Gronovius, 23 August 1654, Munich UL, 20 Cod. misc. no. 626: Propediem videbis Catalogum quorundam librorum quos in auctionem mittet Cl. Vossius. Iam sub praelo sudat. Sed vix puto quidquam ibi futurum, quod faciat ad tuum palatum.’ Zie ook hfst. 3 hieronder over de *Codices Chymici*.

¹⁴² Parafrasering en gedeeltelijke Engelse vertaling van de brief van Vossius (Amsterdam) aan Heinsius (Stockholm), 30 juli 1654, *Sylloge epistolarum*, vol. 3, no. 91, p. 675, in Blok (1974), p. 29: ‘Apart from a few good books which by rights belonged to him in the first place, he had nothing [received from Christina] but a lot of paper for which the only use was of a more down-to-earth nature! Heinsius, he wrote, must nevertheless leave the Swedes with the idea that the books in question [the *Codices Chymici*] were valuable. “For I have decided”, he continued, “as soon as possible to publish a catalogue of all those books, and others which I shall add ‘ad speciem’. As soon as it is printed, I shall send it to you; then you can look around to see if there are any buyers. For this library assuredly deserves nothing else than to return whence it came.”’

¹⁴³ J.F. Gronovius (Deventer) aan Nicolaas Heinsius (Amsterdam), 12 juli 1656, *Sylloge epistolarum*, III, brief 286, pp. 350–351, p. 351: ‘Auctionis Vossianae quando catalogum videbimus? Ipsum & omnem domum, nec non affinem tuum meo nomine fac quam officiosissime salutes.’ (*Wanneer zullen we eindelijk de catalogus van Vossius' veiling onder ogen krijgen? Zorg ervoor dat je hem, en heel zijn huishouden, en ook je verwant, uit mijn naam allerhoffelijkst de groeten doet.*). Dank aan Dirk van Miert voor zijn hulp bij alle vertalingen uit het Latijn van hier gebruikte fragmenten van brieven die in de *Sylloge epistolarum* verschenen.

¹⁴⁴ Blok (1974), p. 32, n. 73.

¹⁴⁵ Blok (1974), p. 16 n. 4, geeft een lijstje van vijf overgeleverde exemplaren, maar inmiddels zijn er meer exemplaren gelokaliseerd. Ik heb het exemplaar van de Koninklijke Vereniging van het Boekenvak (UBA KVB Nv 4a) zelf kunnen raadplegen. Het met prijzen geannoteerde exemplaar dat bewaard wordt in de Koninklijke Bibliotheek in Kopenhagen (KB 79II 39 4:3), werd door mij geraadpleegd vanaf een microfiche (IDC-cat. 3438, mf 5409–5410). Een exemplaar in de Nationale Bibliotheek van Oostenrijk in Wenen (74 T 22), uit het bezit van Petrus Lambecius (1628–1680), is gedigitaliseerd en via de titel online vindbaar in Europeana en Google Books.

van Isaac, waarvan een belangrijk deel weer afkomstig was uit de bibliotheek van Christina.¹⁴⁶

De catalogus bevat 2482 lotnummers met ruim 2500 titels. De indeling volgt de voor die tijd gebruikelijke van Libri Theologici, Juridici, Medici, Philosophici, Mathematici, Historici, Poetici, Gramm. Rhet. & Orat., Miscellanei et omissi, met daarbinnen een indeling op formaat van groot (folio) naar klein (duodecimo & sedecimo). Handschriften vormen geen aparte rubriek, maar staan genoteerd tussen de gedrukte boeken. Onderaan de laatste bladzijde 104 lezen we de ook niet ongebruikelijke mededeling: 'Volgen eenige Pacqueten met cleyne ofte ongebonde Boeken'. Aan onregelmatigheden in de indeling, paginering, kopregels en de collatieformulie van de catalogus is te zien dat het drukken van de catalogus geen vloeiend proces is geweest.¹⁴⁷ Er is een ongesigneerd katern met 'Libri Omissi' ingevoegd, die wel is gepagineerd: 65–68. Onderaan pagina 68 lezen we: 'Sequuntur hic Historici in 8vo à numero 78. nempe à pag. 69'.

Bloks analyse omvat ook aantallen van handschriften, gedrukte boeken, gebruikte talen, provenance-gegevens enz. Ik tel iets andere aantallen dan Blok: 86 (79) handschriften, 25 (24) boeken uit het bezit van J.J. Scaliger, 28 (29) van Grotius. Opmerkelijk is verder het aantal van 14 boeken uit het bezit van Theodorus Beza. En verder signaleert Blok terecht dat deze catalogus niet al in 1654 op de pers kan hebben gelegen omdat er verschillende uitgaven uit 1655 in voorkomen.¹⁴⁸ Uitgaven uit 1655 komen niet voor in de tussengevoegde rubriek Libri Omissi.

Helaas kunnen we niet vaststellen wat deze veiling Vossius precies heeft opgeleverd. Het exemplaar van deze veilingcatalogus dat in Kopenhagen wordt bewaard bevat weliswaar prijzen, maar lang niet alle prijzen, en niet alle annotaties zijn scherp genoeg te zien op de microfiches die voor dit onderzoek bekeken werden. Het exemplaar is in de marge geannoteerd door een agent die kavels kocht voor een zekere Weiman. Onderaan de versozijde van het titelblad staat geschreven: 'Nb. Pro d'Heere Weiman te coopen alles, daer een simpel kruijs staet voor geteijcknet, hoe hooch het oock loopt, den rest niet, off niet hoger als daerbij is geannoteert.' Het is onduidelijk of de prijzen vooraf of achteraf in de marge zijn opgeschreven. Soms is wel een toegevoegde notitie 'gekogt' te onderscheiden en verschillende keren is duidelijk dat de agent kavels voor zichzelf koopt, met name door Grotius en Gruterus geannoteerde boeken; behalve een prijs kunnen we de toevoeging 'Ego' onderscheiden.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Blok (1974), pp. 16–33.

¹⁴⁷ 4° : π1 A-H4 χ2 I-M4 N2 = pp. (ii), 1–25 62 27–33 36 35–104. In exemplaar KVB Nv 4a is B1 een cancel; katern χ (pp. 65–68) is gebonden na N; lotnrs op p. 10 (B1v, Theol.in-4): 123–127 137–155, p. 11 (B2r: 128–135 126).

¹⁴⁸ Blok (1974), p. 30, n. 61.

¹⁴⁹ 'Ego' koopt voor fikse bedragen onder andere de volgende kavels uit de catalogus: p. 51, nr. 40: Tacitus Lypsi. Antwerpiae 1585. liber hic totus est Hugonis Grotii manu pernotatus, nec emendationibus tantum, sed & politicis annotationibus illustratus. (16–5); p. 51, nr. 41: Appianus Alexandrinus. apud Carolum Stephanum. 1551. Hic codex itidem Grotii manum

Uit een latere bron weten we dat Adrianus Junius, rector van de Latijnse school aan de Nieuwe Zijde in Amsterdam, handschriften kocht op deze veiling.¹⁵⁰ Van de helft van deze handschriften die later op een veiling in 1669 door de universiteitsbibliotheek van Leiden werden verworven, weten we de prijs die Adrianus Junius in 1656 betaald heeft. Hij kocht o.a. een Grieks handschrift van de *Politica* van Aristoteles voor 8 gulden en 5 stuivers,¹⁵¹ Augustinus *De civitate dei* op perkament voor 7 gulden en 5 stuivers,¹⁵² Plautus *Comoediae* op papier voor 5 gulden¹⁵³ en Martinus Polonus *Chronicon* op perkament voor 2 gulden.¹⁵⁴

Het raadsel waarom Isaac zijn vaders naam bij deze veiling gebruikte is inmiddels wel opgelost.¹⁵⁵ Isaac kon geen eigen boekenbezit in Leiden veilen. In de zeventiende eeuw werd de Leidse boekhandel beschermd door meerdere wetten.¹⁵⁶ Om te voorkomen dat boekverkopers en drukkers oude voorraden en ongebonden boeken in veilingen van particuliere bibliotheken instaken, stond een ordonnantie uit 1639 alleen veilingen toe van bibliotheken van geleerden die waren overleden. Om de wet te omzeilen moest Isaac wel de naam van zijn vader gebruiken.¹⁵⁷ Daarnaast had de naam van zijn vader natuurlijk ook nog de nodige aantrekkingskracht die nieuwsgierigen naar de veiling konden lokken.

Maar dan resteert nog de vraag waarom Isaac er zolang over deed om zijn plannen voor een veiling te realiseren. Waarom duurde het na Isaacs definitieve afscheid van Christina in oktober 1655 nog een jaar voordat deze veiling plaats kon vinden? Dat kan te maken hebben met het feit dat de veilinghouder

ubique praestat. (8–10); p. 53, nr. 92: Herodotus, graec. apud Ald. 1502. multa in hoc codice annotavit H. Grotius. (4–5); p. 54, nr. 125: Onuphrii Panuinii Historia Pontificum à D Petro usque ad Paulum Quartum cum armis vel insignibus colorum varietate pulcherrimè distinct[] s, Venetiis, 1557. (8–5). Voor zijn opdrachtgever Weiman kocht hij onder andere: p. 25, nr. 52: Hippocrates Graecae apud Aldum 1526. Totus collatus cum variis codicibus MSS. a Ios. Scaligero & aliis Infinitis locis auctior & emendatior, quam unquam prodijt. Accedit praeterea ejusdem Hippocratis tractatus de medicamentis Graece & ipse manu Ios. Scaligeri descriptus ex MS. (19–10, de hoogst genoteerde prijs in de catalogus) (vgl. ook *Cat. Med.*, 425); p. 53, nr. 80: Chronica Saxonum, Germanicè, opus rarum & antiquum. (17–5); p. 69, nr. 86: Pasquillorum Tomi duo, Eleutheropoli, 1544. (13–0); p. 84, nr. 42: Isidori Hispalensis Etymologicon, Basileae, 1489. ex variis MS. emendatum manu Jani Gruteri, cum perpetuo ejusdem Gruteri Commentario. (9–0). Maar bij p. 55, nr. 138, Regum Neapolitanorum vitae & genealogiae, cum imaginibus earundem aeneis. Augustae Vind. 1605, dat 5 gulden en 2 stuivers moest opbrengen, schreef hij in de marge: ‘ick sal dit aen mijn Heer leveren beter gecondition[eerd]’.

¹⁵⁰ Balsem (2012), p. 293 en Appendix 3, pp. 305–6. Zie verder hieronder.

¹⁵¹ *Catalogus variorum ... librorum Gerardi Ioannis Vossii*, 1656, p. 65, nr. 12.

¹⁵² *Ibid.*, p. 65, nr. 2.

¹⁵³ *Ibid.*, p. 65, nr. 11.

¹⁵⁴ *Ibid.*, p. 10, nr. 139.

¹⁵⁵ *Ibid.*, p. 33. Blok (1999), p. 492.

¹⁵⁶ I.H. van Eeghen, *De Amsterdamse boekhandel 1680–1725*, Amsterdam, 1960–1978, dl. V-i, pp. 240–249.

¹⁵⁷ *Ibid.*, pp. 244–245; Bert van Selm, *Een menigtre treffelijke Boecken. Nederlandse boekhandelscatalogi in het begin van de zeventiende eeuw*, Utrecht, 1987, p. 95.

Pieter Leffen in dat jaar nog even iets anders aan zijn hoofd had, namelijk de veiling van een andere coryfee uit de Republiek der Letteren, die van Daniel Heinsius, volgens zijn biograaf het 'Sieraad van de Leidse Academie'. Daniel Heinsius was op 25 februari 1655 overleden en zijn bibliotheek zou al vanaf 14 september (en de dagen daarna) in hetzelfde jaar geveild worden. De datum van 14 september is althans gedrukt op de titelpagina van de catalogus.¹⁵⁸ De catalogus bereikte onder anderen Jacques Dupuy in Parijs die aan Nicolaas Heinsius schreef: 'J'ai veu le Catalogue Imprimé des livres de feu Monsr. vostre Pere et en ay mesme un exemplaire; c'est une bibliotheque bien fournie et qui sera bien recherchée.'¹⁵⁹ Maar om welke reden dan ook – wellicht wachtte men op Daniels zoon Nicolaas die zich nog in Stockholm ophield –, de veiling van de bibliotheek van Daniel Heinsius vond niet in september 1655 plaats, maar pas een half jaar later, op 14 maart 1656. Pieter Leffen drukte de catalogus opnieuw, deze keer in een kleiner formaat, met de nieuwe datum op de titelpagina.¹⁶⁰ In de collectie van de Koninklijke Vereniging van het Boekenvak wordt een exemplaar van de eerste druk bewaard waarop de datum van 14 september 1655 met inkt is gecorrigeerd in 14 maart 1656. Dit exemplaar is compleet geannoteerd met de prijzen van de 4035 kavels die de catalogus bevat.¹⁶¹ De veiling van de bibliotheek van Daniel Heinsius bracht in totaal 14.482 gulden op. Dat de veilingprijzen ongewoon hoog waren blijkt ook uit correspondentie tussen Nicolaas Heinsius en J.F. Gronovius: 'Bij de verkoop van de bibliotheek van mijn vader heb ik je minder kunnen behartigen dan ik wilde, omdat de meeste boeken voor exorbitante prijzen zijn verkocht. Zo gebeurde het dat ik op amper twee of drie boeken heb kunnen bieden voor jou en je vriend. Voor alle boeken die jullie wilden hebben heb ik de prijs opgeschre-

158 *Catalogus variorum & exquisitissimorum librorum, nobilissimi doctissimique viri Danielis Heinsii, D. Marci equitis &c. Quorum auctio habebitur in aedibus Petri Leffen, bibliopolae sub Signo Phoenicis die Martis 14. Septemb. & seqq. Anno 1655.* Lugduni Batavorum, Ex Officina Petri Leffen, 1655. In-4. Zie ook D.J.H. ter Horst, *Daniel Heinsius (1580–1655)*, Utrecht 1934, p. 149 en n. 63.

159 Citaat uit H. Bots, *Correspondance de Jacques Dupuy et Nicolas Heinsius (1646–1656)*, La Haye 1971, Lettre LXXIV, Jacques Dupuy (Paris) aan Nicolaas Heinsius [Stockholm?], 17 december 1655, p. 194. Bots verwijst naar noot 11 bij brief LXXII, van Dupuy aan Heinsius, Paris 16 juli 1655, op p. 189 van zijn proefschrift: 'Si le Catalogue des livres de feu Monsr. vostre Pere est imprimé je serois bien aise de le voir car il y doit avoir des livres curieux, mais il faudroit que ce fust par la voie de quelque libraire car par la poste le port est extraordinairement cher.' In de noot: 'Le catalogue de la Bibliothèque de Daniel Heinsius fut imprimé en 1656 et signé par P. Leffen'. Cfr. *Catalogus der Bibliotheek van de Vereeniging ... boekhandels*, t. IV, p. 251, La Haye 1934. Waarschijnlijk heeft Bots de catalogus zelf niet in handen gehad, anders had hij gezien dat het exemplaar van de Vereeniging is gedrukt in 1655, maar dat de veilingdatum in handschrift is veranderd. Dupuy heeft de veilingcatalogus in quarto formaat gezien. In 1656 verscheen een tweede editie van de veilingcatalogus in octavo formaat bij dezelfde uitgever, Pieter Leffen.

160 *Catalogus variorum & exquisitissimorum librorum, nobilissimi doctissimique viri Danielis Heinsii, D. Marci equitis, &c. Quorum auctio habebitur in aedibus Petri Leffen, bibliopolae sub Signo Phoenicis, die Martis 14. Martii, & seqq. Anno 1656.* Lugd. Batav., Ex Officina Petri Leffen, 1656. In-8.

161 UBA KVB Nv 4.

ven zodat jullie zelf zullen begrijpen dat het in jullie eigen belang is geweest dat ik in deze gevallen niet onbezonnen gehandeld heb.¹⁶² De Senaat van de Academie verbood dat er colleges gehouden werden tijdens deze veiling, die wel een paar dagen duurde, om ook professoren en studenten gelegenheid te bieden de veiling bij te wonen. Als er studenten bij de veiling aanwezig geweest zijn, zullen ze weliswaar veel geleerd, maar waarschijnlijk weinig voor zichzelf gekocht hebben.¹⁶³ Bekende kopers op deze veiling waren vrienden van Nicolaas die tevens als agenten optraden, zoals Gronovius en Graevius die voor rijke opdrachtgevers diep in de buidel konden tasten.¹⁶⁴

162 Nicolaas Heinsius (Den Haag) aan J.F. Gronovius (Deventer), 4 april 1656, in *Sylloge epistolarum*, III, brief 284, pp. 349–50: ‘In auctione paternae bibliothecae non potui tuis commodis studere sic, ut volebam, quod libri plerique immenso pretio venierint. Ita factum, ut vix duos tresve tibi ac amico tuo sim licitatus. Omnibus, quos desiderabatis, pretium adscripsi, ut intelligatis ipsi, e re vestra fuisse, ne quid temere his molirer.’ Isaac Vossius kocht op deze veiling in ieder geval het presentexemplaar voor Daniel Heinsius van de tweede editie van Joannes Meursius, *Glossarium Graeco-barbarum*, Leiden 1614, voor zes gulden en twee stuivers (sign. UBL 766 B 7).

163 Molhuysen, *Bronnen*, III, p. 113: ‘1656. Mart. 13. Quod omnibus Professoribus indultum fuit, ut, dum eorum libri distrahantur, nemo lectiones habeat, ne studiosi ab auctione avocentur, omnino concedendum Senatus iudicavit haeredibus D. Danielis Heinsii, Professoris celeberrimi et de Academia optime meriti.’ Voor de invloed van de universiteit op boekenveilingen in Leiden, zie Van Selm (1987), pp. 40–43, 124 n. 20.

164 J.G. Graevius (Amsterdam) aan N. Heinsius (Den Haag), 16 maart 1656 [XVII. Kal. April. MDCLVI], in *Sylloge epistolarum*, IV, brief 5, pp. 6–8, p. 7: ‘Is aliquot diebus apud me subsedit, ut conjungerem cum pecunia vetere Gronovii, & sic eadem opera duos quasi dealbarem parietes. Vellet Gronovius quoque libros, quos in scedis notatos vides; ex [Gr.: trismegistos] Parentis tui bibliotheca per me sibi emi, quoniam decreveram illuc ire, & pro hospite meo plurimos carissimosque libros insano pretio praestinare. Persuaseram enim ipsi, ut tam commodam occasionem filiis bibliothecam instruendi occuparet, cujus copiam, si jam dimitteretur, posthac quidem se nunquam habiturum. Jam certum erat mille florenos & ultra libris emendis impendere. Sed haec consilia turbavit diaria febris, quae hospitem meum, Ultrajectum laxandi animi gratia profectum, invasit, & ita conficit, ut deposita fere ac conclamata ejus salus habeatur. Hoc quasi praevidit Gronovius, cujus epistola sic de te pariter & emptione loquebatur: “In auctione velim possis mihi & amico gratificari. Meum pretium non addidi. Scis ultra justum non adscendere multum solere. Itaque tanto plures notavi libros, quanto pauciores me accepturum spero ob licentium insaniam. Videbis tamen ut aliquid habeam: & si primi erepti nobis fuerint, permitto tibi, ut paulo carius praestines ultimos.” (Hij is een paar dagen bij mij geweest, zodat ik met het oude geld van Gronovius kon binden [?]) en zo twee vliegen in een klap te slaan. Gronovius wilde ook de boeken hebben die je op het papiertje genoteerd ziet. Ik moest ze voor hem kopen uit de bibliotheek van jouw drierwef grote vader, omdat ik had besloten daarheen te gaan en voor mijn gast heel veel en ook heel dure boeken te kopen voor een waanzinnige prijs. Ik had hem er immers van overtuigd dat hij een zo goede gelegenheid om voor zijn zonen een bibliotheek in te richten moest aangrijpen. Dat zo’n mooie kans daartoe, als die nu onbenut zou worden, zich hierna nooit meer zou voordoen. Het was al zeker dat hij duizend gulden en meer aan het kopen van boeken zou gaan besteden. Maar deze plannen werden gedwarsboomd door een dagelijks terugkerende koorts die mijn gast, die naar Utrecht was gegaan om een beetje te ontspannen, overviel en zodanig velde dat zijn gezondheid bijna als afgedaan en volkomen verloren wordt beschouwd. Het leek alsof Gronovius dit voorzag, want zijn brief sprak over jou zowel als over de verkoop als volgt: “Ik wil dat je in de verkoop mij en mijn vriend genoegdoening geeft. Mijn prijs zal ik niet noemen. Je weet dat een meer dan rechtvaardige prijs niet veel hoger pleegt te komen. En dus heb ik des te meer boeken opgeschreven, naarmate ik hoop dat ik minder boeken zal krijgen vanwege de idioterie van brutale lui. Je zult toch

Wat de totale opbrengst van de Vossius-veiling van weer een half jaar later is geweest, weten we zoals eerder gezegd niet, omdat we daar niet alle prijzen van kennen. Maar dat de veiling Isaac geen windeieren heeft gelegd is hierboven wel duidelijk geworden. Op beide veilingen worden boeken uit het voormalige bezit van J.J. Scaliger aangeboden,¹⁶⁵ maar er zit een opvallend verschil in het aantal handschriften dat geveild wordt: slechts tien in die van Heinsius, in die van Vossius meer dan acht keer zoveel.

De boekverkoper Pieter Leffen, die zich vanaf 1653 in Leiden ook als veilinghouder had gemanifesteerd, had het in 1656 dus extra druk en deed heel goede zaken. Behalve de twee boven besproken grote veilingen van bibliotheken van internationaal bekende geleerden hield hij ook nog een kleinere veiling van de boeken van Joannes en Gustavus Cabeljau, een Amsterdamse hoogleraar en zijn zoon student in de rechten. Tot in 1667 zou er nog een aantal veilingen in het huis van Leffen in de Kloksteeg gehouden worden, meestal van bibliotheken van de Leidse academische elite.

1.3.3 De veiling van 1666¹⁶⁶

Tien jaar na de veiling van de bibliotheek van ‘Gerardus Joannes Vossius’, veilt Pieter Leffen een verzameling boeken van een anoniem befaamd heerschap waarvan we de naam inmiddels wel kennen. Om de stedelijke wetten te omzeilen maakt Isaac Vossius nu gebruik van de anonimiteit om boeken van de hand te kunnen doen. Er zijn minstens vier exemplaren van de catalogus van deze veiling overgeleverd in bibliotheken in Parijs, Hamburg, Wolfenbüttel en Windsor.¹⁶⁷ De volledige gedrukte titel van de catalogus luidt: *Catalogus librorum illustrium, quorum auctio habebitur Lugduni in Batavis in aedibus Petri Leffen Sub Signo Phaenicis. Ultimo Novembris Anni 1666. hora nona matutina. Lugduni Batavorum: Apud Petrum Leffen, 1666. In-4, [2], 49, [1] p.* Bij de cata-

zien dat ik iets zal hebben. En als de eerste [boeken] ons ontruikt zullen zijn, dan sta ik jou toe om voor iets meer geld de laatste te kopen.”).

¹⁶⁵ In de veiling van Heinsius komen 28 door Scaliger geannoteerde boeken voor, in die van Vossius 25.

¹⁶⁶ Dit hoofdstuk is een enigszins uitgebreide bewerking van Balsem (2012), pp. 284–296.

¹⁶⁷ Overgebleven exemplaren: Paris, BN Q 2220 (IDC-cat. 1866, mf 3125); Hamburg, SUB A301263; Wolfenbüttel, HAB Be Kapsel 1:14; Windsor, SGC L. 137. Het exemplaar in de bibliotheek van St. George’s Chapel in Windsor is gebonden in een convoluut van 25 veilingcatalogi, achter een tot nu vrijwel onbekende catalogus van een eveneens anonieme veiling door Pieter Leffen: *Catalogus elegantium librorum Graecorum, latinorum, quavis denique disciplina et lingua, quorum auctionem faciet Lugduni in Batavis Petrus Leffen, bibliopola ... die 23 Junii ... 1666. Lugduni Batavorum, ex officina Petri Leffen, 1666. In-4, [36] p.* Zie J. Callard, *A catalogue of printed books (pre-1751) in the Library of St George’s Chapel, Windsor Castle*, Windsor 1976, p. 141. (Niet in Bibliopolis of Book Sales Catalogues Online). Ik dank de signalering van deze exemplaren aan Alessandro Gnasso, University of Edinburgh. Het is niet onmogelijk dat het convoluut ooit is samengesteld door Isaac Vossius zelf, en achtergebleven is in de bibliotheek van St. George’s Chapel nadat zijn persoonlijke bibliotheek werd verkocht en overgebracht naar Leiden in 1690.

logus is een Appendix van vier pagina's verschenen van de overgebleven boeken uit de veiling van het bezit van Johannes Woerdanus. De bibliotheek van Woerdanus (of Wourdanus), hoofd der Latijnse school te Gouda, werd eerder op 9 februari van hetzelfde jaar door Leffen geveild.¹⁶⁸ Voor zover bekend bevat geen enkel exemplaar handschriftelijke aantekeningen met prijzen en namen van de kopers op de veiling. Op de titelpagina van het Parijse exemplaar is echter de naam 'Is. Vossii.' tussen de derde en vierde gedrukte regel in handschrift toegevoegd.¹⁶⁹ De andere exemplaren hebben die toevoeging niet, maar geen enkel exemplaar is in autopsie onderzocht.

De catalogus bevat 973 nummers, handschriften en gedrukte werken door elkaar, die niet zoals gebruikelijk geëncyclopediseerd zijn naar vakgebied, maar alleen verdeeld zijn naar formaat.¹⁷⁰ Aan het einde van de 'Libri in duodecimo' op de laatste bladzijde van de catalogus staat vermeld dat '... Hier nevens sal verkocht werden een Geometrisch en Astronomisch Quadrant seer konstich gemaect en ghesneden op kostelijck vergult Metael, eertijds door Tycko [sic] Brahe vereert aen de Keyser Rodolphus.'

De titels zijn uitgebreider beschreven dan gebruikelijk voor de tijd. Enkele voorbeelden getuigen van het feit dat de aangeboden waar niet even snel door de veilinghouder beschreven is, maar door iemand die de boeken goed bestudeerd heeft en ze wil verkopen voor een behoorlijke prijs. Daarbij heeft de aanbieder de neiging de koopwaar soms wat aantrekkelijker te beschrijven dan ze in werkelijkheid is en geeft zelfs aan hoe bij gebleken gebrek, dat hersteld kan worden.¹⁷¹ De meeste beschrijvingen zijn in het Latijn, maar Nederlands- en Duitstalige boeken die nadere uitleg verdienen, zijn in het Nederlands beschreven.

168 *Catalogus variorum & insignium librorum theologicorum et miscellaneorum bibliothecae ... Johannis Wourdani, Athenaei Goudani, dum viveret, gymnasiarchae, quorum auctio habebitur Lugd. Batav. in aedibus Petri Leffen ... ad diem Februarii 1666 ...* Lugduni Batavorum, ex officina Petri Leffen, 1666. In-4, [62] p. Zie ook de aankondigingen van deze veiling in de *Oprechte Haerlemse Courant*, 23 en 26 januari 1666: 'Den 9 February, eerst-komende sullen tot Leyden, ten Huysse van Pieter Leffen, Boeckverkoper, by openbare Auctie, verkocht werden de nagelaten Bibliothecq van zal: Dr. Iohannes Wourdanus, in sijn leven Rector van de Latijnse School ter Gouda, bestaende in vele ongemeene Boecken; als mede verscheyden Silvere en Kopere autentijcke Medalien en andere Rariteyten: waer van de Catalogus kan ghesien werden by verscheyde Boeckverkopers tot Amsterdam, en Ter Gouda by den Notaris Straffintvelt.' Er is geen aankondiging gevonden van de veiling van 30 november 1666.

169 De signalering dank ik aan Dirk Schoenaers, Marie Curie Fellow, Leiden.

170 Aantallen per formaat: in-2: 241; in-4: 345; in-8: 356; in-12: 31.

171 Libri in folio, nr. 2: 'Chronicon Godefridi Bullionensis, continens omnia gesta ejus in Syria & Aegypto, scriptum veteri lingua Gallica statim post ejus obitum, cum figuris. Opus integrum excepta sola praefatione. Accedit Gemondensis polyptici pars. Omnia inedita & scripta in pergamina antiquissima.' Dat deze kroniek nog nooit uitgegeven was, is een valse voorstelling van zaken.

Libri in quarto, nr. 272: 'Hieronymi Savanarolae praedicationes omnes uno comprehensae volumine. Nota in hoc exemplari folia quibus praecipue praedicat secessionem proborum a Papa & Antichristo esse excisa, sed posse earum defectum ex tribus aliis exemplaribus penitus resarciri, ita ut in quatuor istis exemplaribus opus alias semper mutilum, integrum habeatur.'

Al in 1848 heeft de Duitse bibliothecaris F.L. Hofmann zich afgevraagd wie de eigenaar van de geveilde boeken zou kunnen zijn.¹⁷² Uit het Hamburgse exemplaar geeft hij een lijstje van acht handschriften in folio formaat die hem geen uitsluitsel hierover geven. Daarna suggereert hij voorzichtig dat de boeken uit de nalatenschap van Claude Saumaise afkomstig zouden kunnen zijn, omdat er enkele door Saumaise geannoteerde uitgaven in voorkomen. Dat vermoeden is slechts gedeeltelijk juist. Saumaise stierf al in 1653 en zijn erfgenamen hebben niet zo lang gewacht met het verkopen van boeken uit zijn nalatenschap op een openbare veiling.¹⁷³ De 65 handschriften en 25 geannoteerde werken in deze veiling geven samen wel een indrukwekkend lijstje provenances uit de kringen waarin Saumaise, maar evengoed Isaac Vossius, zich op boekengebied bewoog.¹⁷⁴ De klinkende namen van de betreffende personen die boeken annoteerden of uit wiens bezit de boeken afkomstig waren, worden hier genoemd zoals ze in de volgorde van de catalogus voorkomen: Philip Cluverius, Claude Saumaise, Nicolas-Claude Fabri de Peiresc, Josias Mercier (schoonvader van Saumaise), Jacques-Auguste de Thou, Janus Gruterus, Petrus Scriverius, Claude Sarrau, Jacques Sirmond, Joseph Scaliger, Jacopo Corbinelli, Keizer Rudolf II, Cesare Cremonini, Thomas Erpenius, Gerardus Joannes Vossius, Giuliano Giraldi. Het is zeer goed mogelijk dat de *libri annotati* van Saumaise¹⁷⁵

172 F.L. Hoffmann: 'Über einen merkwürdigen Auctionskatalog vom Jahre 1666', *Serapeum*, 9 (1848), pp. 161–162. Zeer waarschijnlijk was Hoffmann niet op de hoogte van het bestaan van het Parijse exemplaar.

173 Tot op heden is mij geen veilingcatalogus bekend van het bezit van Claude Saumaise, noch in de repertoria van Blechet of Blogie, noch in Bibliopolis. De enige mij bekende verwijzing naar een dergelijke veiling komt voor in een annotatie die John Morris aanbracht in een boek dat hij kreeg van Johannes de Laet jr.: 'Olim Jos. Scaligeri, postea Claudii Salmasii a cuius morte in auctione librorum mihi seposuit amicus inter paucos D.J. de Laet junior.' Zie T.A. Birrell, *The Library of John Morris. The Reconstruction of a Seventeenth-Century Collection*, London, 1976, p. xiv. Zie verder par. 1.4.4, Melchisédech Thévenot.

174 Zie voor een complete lijst Balsem (2012), pp. 297–301, Appendix I. Als we deze lijst vergelijken met de handschriften die Vossius tien jaar eerder verkocht lijkt er één handschrift overgebleven uit de veiling van 1656 dat toen niet verkocht werd, nl. een door Thomas Erpenius in het Latijn vertaalde Koran (zie de veilingcatalogus van 1656, p. 97, nr. 34: 'Alcoranus Latine fideliter ex Arabico translatus à Thoma Erpenio, MS.'; en in de veilingcatalogus van 1666, p. 29, nr. 299: 'Alcoranus ab Erpenio translatus Latine MS.').

175 'Xenophontis opera Graeco-lat. apud Henr. Stephanum 1581. innumeris locis emendata manu Cl. Salmasii.' (in-2, 37); 'Polybius Casauboni Graeco Lat. Paris. 1609. Nonnulla in eo emendata manu Salmasii.' (in-2, 43); 'Pausanias Graece apud Aldum, manu Cl. Salmasii multis in locis emendatus.' (in-2, 110); 'Is. Casauboni animadversiones in Athenaeum, Lugd. 1600. Quaedam annotavit Cl. Salmasius' (in-2, 132); 'Corpus Grammaticorum antiquorum ex edit. Heliae Putschii, Hanov. 1605. plurima passim in hoc opere felicissime emendata sunt manu Cl. Salmasii.' (in-4, 3); 'Anthologia Graecorum Epigrammati in Graece Typis Regiis, 1566. Cl. Salmasius manu plurima adscripsit & emendavit.' (in-4, 5); 'Caesaris comment. Graece & Latine, cum commentariis omnium, Francof. 1606. Cl. Salmasius manu sua multa loca emendavit.' (in-4, 11); 'Plutarchi opera Graece, ibid. [=Paris. Typis Reg.] Tom. 6. infinitis locis emendata felicissime manu Cl. Salmasii.' (in-8, 114). Zie voor de verhouding tussen Saumaise en Isaac Vossius: Ter Horst (1938), Blok (1999), Van Miert (2012).

en zijn schoonvader Josias Mercier¹⁷⁶ door Vossius zijn geleend (maar nooit werden teruggegeven) in de periode van zeer goede verstandhouding tussen meester en leerling, die tenslotte veel langer geduurd heeft dan de periode van ca. drie jaar waarin ze elkaars vijanden werden aan het hof van koningin Christina in Zweden. Alle andere boeken en handschriften kan Isaac via andere wegen verkregen hebben. Met name de boeken van Scaliger en Gerardus Joannes Vossius, maar ook de boeken uit voormalig bezit van Gruterus, Scriverius en Erpenius kwamen uit zijn eigen bibliotheek zoals die zich al voor de veiling van 1656 gevormd had. Met Sarrau onderhield, behalve Saumaise, ook Isaac persoonlijke contacten.¹⁷⁷ En het handschrift dat ooit gebruikt zou zijn door Rudolf II kan eigenlijk alleen maar door Isaac uit Christina's bibliotheek in Zweden meegenomen en vervolgens op zo onnavolgbare wijze beschreven zijn.¹⁷⁸ Uiteraard geldt hetzelfde voor de bovengenoemde quadrant. Vossius had immers in Stockholm geholpen bij het uitpakken van de dertig vaten met boeken en kunstobjecten die aan het einde van de Dertigjarige Oorlog door de Zweden in Praag geconfisqueerd waren.¹⁷⁹

Dat Vossius geen bibliofiel was in de huidige zin van het woord en ook geen grote bibliografische belangstelling had, toont het feit dat hier wederom, net als in de veiling van 1656, rijk geïllustreerde boeken en handschriften¹⁸⁰ te koop worden aangeboden, evenals catalogi van andere bibliotheken, hoe-

176 'Eusebius de praeparat. & demonstrat. Evangelica. Graece apud R. Stephan. 1544. manu J. Merceri multis in locis emendat.' (in-2, 92); 'Aristophanes cum scholiis Graecis, Basil. 1547. Manu Josiae Merceri & Cl. Salmasii passim emendatus & illustratus.' (in-2, 99); 'Plutarchi Moralia Graece, Basil. 1542. Mercerus opus hoc contulit cum MS & infinitis locis emendavit.' (in-2, 160); 'Valerius Flaccus cum notis Carrionis, apud Plantin. 1565. Jos. Mercerus quaedam manu sua annotavit.' (in-8, 166); 'Eunapius de vitis Philosophorum Graeco Lat. 1516. Quaedam manu sua emendavit Ios. Mercerus.' (in-8, 188); 'Epigrammata veterum Poetarum Pythaei, Paris. 1580. Quaedam manu sua emendavit Jos. Mercerus.' (in-8, 337). Zie ook Van Miert (2012), pp. 41–42.

177 Van Claude Sarrau (ca. 1600–1651), vriend en correspondent van Isaac in Parijs, worden twee autografen aangeboden: 'Claudii Sarraui tractatus MS. Diversi, 1. de memoria artificiali. Ejusdem Geographica. Item de Horologiis. Ejusdem de Praefecturis & Magistratibus Franco-Gallorum liber insignis, aliaque Philologica MS. & numquam edita.' (in-2, 219); 'Sarrai varia opuscula Physica. Item tractatus ineditus Sandar de Sphaera, manu ejusdem descriptus.' (in-4, 79).

178 Libri in quarto, nr. 164: 'Psalterium MS aureis & coloratis ornatum figuris, ad fallendum tempus aptissimis, cum singuli versiculi singulis distincti sint icunculis ridiculis & saepe obscenis, quo olim usus est Rodolphus Imperator.'

179 Onder de boeken uit Praag, voorheen in bezit van Rudolf II en daarna van Christina van Zweden, bevond zich ook de collectie *Codices Chymici*, die Vossius in 1656 in haar geheel probeerde te verkopen, maar zonder succes. Zie verder hfst. 3. Een ander bijzonder handschrift dat hij uit Zweden had meegenomen was de *Codex Argenteus*, de Gotische vertaling van het Evangelie, geschreven met goud en zilver op purper geveerd perkament. Nadat Franciscus Junius F.F. het handschrift had bestudeerd (om het in 1665 te publiceren), verkocht Isaac het handschrift in 1662 voor 500 rijksdaalders aan Magnus de la Gardie en keerde het handschrift terug naar Zweden, waar het nu berust in de universiteitsbibliotheek van Uppsala. Zie Blok (1999), pp. 276–277, 469–470.

180 'Henricis Clivensis pictoris, imagines & descriptiones multarum antiquitarum, quas in peregrinatione per Italiam, Hispaniam, Turcicam & praecipue Graeciam ad vivum delineavit manu propria, opus edi coeptum, sed quod morte praeventus absolvi non potuit.' (in-2, 40);

wel deze laatsten ook doubletten in zijn collectie geweest kunnen zijn.¹⁸¹ Een Haarlemse incunabel wordt aldus beschreven: 'Passionale begrijpende veel schriftelijke figuren met de beschryvinge van dien, met houte letters ende platen gedrukt, welck ghelooft wert het eerste Boeck te zyn dat tot Haerlem ghedrukt is.'¹⁸² Voor de ware liefhebbers geeft hij toevoegingen als 'in membrana vetusta sine lituris' (oud perkament zonder smetten), of geeft hij een beschrijving van de band '... in marroquin vergult' en '...met silvere sloten.'¹⁸³

Opmerkelijk is het grote aantal uitgaven uit de jaren 1656–1666 dat hier zo kort na verschijnen al op een veiling wordt gebracht door een nog levende persoon. Het zijn er 71, met daarin enige uitgaven die Vossius zeker als presentemplaar ontvangen kan hebben.¹⁸⁴ Tussen de Engelse 'moderne' uitgaven treffen we titels aan die onze wenkbrauwen doen fronsen, want waarom zou Vossius, die inmiddels een Fellow van de Royal Society was, boeken van Robert Boyle, John Evelyn, Thomas Hobbes, Thomas Willis en anderen¹⁸⁵ al zo snel verkocht hebben? Deze boeken zouden niet misstaan in de rubrieken 'Libri Mathematici' of 'Libri Medici et Philosophici' van de overgebleven Bibliotheca Vossiana in de Universiteitsbibliotheek van Leiden, maar dit onderzoek heeft aangetoond dat ze ontbreken en men vraagt zich af of Isaac in de laatste decennia van zijn leven in Engeland geen spijt heeft gekregen van het verlies van juist deze laatste categorie. Mogelijk is de taal waarin sommige van deze boeken verschenen zijn de reden tot afstoten geweest. Hij las wel Frans, Spaans en Italiaans, maar (nog?) geen Engels. Vossius gaf altijd de voorkeur aan Latijnse uitgaven.¹⁸⁶

'Pompae funebres Annae Reginae Franciae & Ducissae Britanniae cum figuris multis & coloribus ad vivum depictis in membrana antiqua MS.' (in-2, 226).

181 Het werk van Philippe Labbe, Paris 1653 (in-4, 86); Tomasini's catalogus van handschriften in Padova, Utini 1639 (in-4, 171), (in-4, 197), (in-4, 244). Ook een index van verboden boeken, Geneve 1619 (in-4, 53) en de catalogus van boeken door Plantijn uitgegeven, Antwerpen 1615 (in-8, 206).

182 Niet geïdentificeerd.

183 'Philippicae Ciceronis in membrana vetusta sine lituris MS.' (in-4, 226); 'Bodinus de Republica, Francof. 1622. in marroquin vergult.' (in-8, 10) en 'La Bible Francoise de Pasteurs & Professeurs de Geneve, a Geneve 1605. met silvere sloten.' (in-8, 39).

184 'The present state of religion of Herbert Thorndike, London 1662' (in-4, 277). Vgl. correspondentie Thorndike-Vossius, UBL Bur F 11; 'I. Mosantii Briosii Poemata. Cad. 1663' (in-8, 87). Vgl. correspondentie met Jacques Moisant de Brieux-Vossius in UBA en UBL.

185 De Engelse uitgaven 1656–1666: 'Flora, Ceres & Pomona Joan Rhea, Londini 1664' (in-2, 193); 'Sylva of Forestries, sive liber de agriculturae propagatione, editus jussu Regiae societatis Londinensis, Londini 1664' (in-2, 194); 'Origenes contra Celsum Graeco-lat. Ejusdem philocalia cum annotat. Spenceri & Tarini, Cantabr. 1658' (in-4, 30); 'Lexicon Aethiopico Latinum Iobi Ludolphi, Londini 1661' (in-4, 92); 'Th. Willis Anatomia cerebri, Londini 1664' (in-4, 186); 'Hobbes elementa philosophica & de homine, Londin. 1658' (in-4, 226. In convoluut met Kepleriana); 'Experimentalis Philosophia microscopicalis & magneticalis, Anglice, Lond. 1664' (in-4, 297); 'Experimenta Rob. Boyl de coloribus. ejusdemque observationes de adamante noctu lucente. Anglice. Londini 1664' (in-8, 134).

186 In de 'Libri Med. & Philos.' van de Bibliotheca Vossiana bevindt zich wel de Latijnse uitgave van Robert Boyle, *Experimenta de coloribus*, in Amsterdam gedrukt door Gerbrand Schagen, 1667 (sign. 521 G 9 = *Cat. Med.*, 147).

In de overgeleverde exemplaren van de veilingcatalogus van 1666 zijn voor zover bekend geen prijzen of kopers aangetekend in de marges. Maar uit andere bronnen weten we van een aantal kavels wel hoeveel ze opgebracht hebben. Het allereerste nummer uit de catalogus was meteen een grote klapper. De tweedelige Hebreeuwse bijbel met wonderlijke margeversieringen in micrografie werd gekocht door Antonius Perizonius (1626–1672), rector magnificus van het Athenaeum Illustre in Deventer, voor de Stads- en Athenaeumbibliotheek van die stad, voor 125 carolusgulden.¹⁸⁷ De Duitse oriëntalist Theodorus Petraeus (1624–1672) had op de veiling zijn oog laten vallen op de Koptische evangeliën uit het voormalige bezit van Nicolas-Claude Fabri de Peiresc (1560–1637). Het handschrift moest 120 gulden opbrengen, maar dat bleek voor de straatarme Petraeus te hoog gegrepen. Na twee jaar had hij de rekening nog steeds niet betaald en toen verloor Isaac zijn geduld. Isaac verkocht het uiteindelijk aan Thomas Marshall (1621–1685), die met Franciscus Junius F.F. had samengewerkt aan de uitgave van de Gotische en Angelsaksische evangeliën.¹⁸⁸

Een groot aantal boeken en handschriften werd op deze veiling gekocht door Johannes Fredericus Gronovius (1611–1671), bibliothecaris van de Leidse academie van 1665–1671.¹⁸⁹ Hij noteerde zijn aankopen voor de universiteitsbibliotheek op veilingen in 1666 en 1669 in een register met het opschrift *Rationes Bibliothecae*. Het is maar een klein schriftje (vier vellen gevouwen tot een katern van acht bladen) dat ternauwernood gered werd uit de nalatenschap van zijn kleinzoon Abraham Gronovius (1695–1775), eveneens bibliothecaris van de Leidse universiteit. Een van Abrahams erfgenamen verkocht het familiearchief, inclusief J.F. Gronovius' register, als pak- en kladpapier aan een kruidenier. De papieren werden ontdekt en gekocht door Pieter Bondam (1727–1800) wiens bibliotheek vrij direct na zijn dood op 1 oktober 1800 in

187 'Bibliorum Hebraicorum partes duae continentes libros historicos & propheticos, scriptae manu antiquissima, in quibus puncta & accentus recentiori manu adscripti sunt. In pergamena.' Huidige vindplaats: SAB 74 A 4–5 KL. Zie: *Catalogus bibliothecae publicae Daventriensis*, IV-1, Daventriae 1880, nrs. 6143–4. [J.C. van Slee], *Catalogus der handschriften berustende op de Athenaeum-bibliotheek te Deventer*, Deventer 1892, derde afd., nrs. 1–2. Het handschrift werd gemaakt in Zuid-Duitsland in de tweede helft van de dertiende eeuw. Tegenwoordig is het een geliefd object voor bijbeltentoonstellingen. Met dank aan Jetze Touber, Universiteit Utrecht, voor deze signalering.

188 'Quatuor Evangelia veteri lingua Coptica, id est Aegyptia ante septem vel octo secula conscripta literis uncialibus in charta sericea. Ipsum hoc MS. est quod ex Thebaide advehi curavit Peireskii' (in-2, 81). Voor de uiteindelijke verkoop aan Marshall zie de brief van Franciscus Junius aan Thomas Marshall, 16 oktober 1668, in: Sophie van Romburgh, "For my worthy friend Mr Franciscus Junius." *An edition of the correspondence of Francis Junius F.F. (1591–1677)*, Leiden 2004, pp. 1036–1038, no. 218, noot 2. Hofmann, 'Über einen merkwürdigen Auktionskatalog', p. 162, wist ook welke prijs dit handschrift had opgebracht, omdat die was genoteerd in de marge van een exemplaar van Gassendi's *Vita N.C. Fabricii de Peiresc*, Den Haag, 1651 (maar helaas zonder een signatuur van dit unieke exemplaar).

189 Voor Gronovius' bibliothecariaat zie Christiane Berkvens-Stevelinck, *Magna Commoditas. Geschiedenis van de Leidse universiteitsbibliotheek, 1575–2000*. Leiden, 2001, pp. 91–96. Voor Gronovius' relatie tot Vossius, zie Blok (1999), passim, maar vooral pp. 111–113.

Utrecht werd geveild. Het register met de waardevolle data over veilingen, namen van verzamelaars, kavels, titels en prijzen, wordt nu bewaard in het archief van de universiteitsbibliotheek van Leiden.¹⁹⁰ Daarin lezen we dat Gronovius op 30 november 1666 op de veiling van Isaac Vossius 38 kavels kocht voor een totaal bedrag van 490 gulden en 12 stuivers.¹⁹¹ Iedere conservator van handschriften in de Leidse universiteitsbibliotheek uit de laatste twee eeuwen was zich wel bewust van de inhoud van Gronovius' aantekeningen, maar het is niet waarschijnlijk dat zij die aantekeningen in verband konden brengen met de anonieme veilingcatalogus die Leffen in 1666 voor Vossius uitgaf. Ze ontdekten al wel een verband tussen Vossius en een aantal handschriften die Gronovius op weer een andere veiling had gekocht. Op 23 mei 1669 kocht hij 18 kavels op een veiling van boeken uit het bezit van de Amsterdamse rector van de Latijnse school, Adrianus Junius († ca. 1674).¹⁹² Sommige van de handschriften die Gronovius kocht had Junius op de veiling van Vossius in 1656 verworven. Met deze aankoop belandden nog eens acht handschriften uit het voormalige bezit van Isaac Vossius in de Leidse universiteitsbibliotheek¹⁹³ – ruim twintig jaar eerder dan de ons bekende *Codices Vossiani*.

Hiermee zijn we aan de vraag toegekomen waarom Vossius voor de tweede keer zoveel boeken laat veilen. Had hij geld nodig? Had hij ruimtegebrek? Vol-

190 UBL Archief Universiteitsbibliotheek, 1595–1974 (BA1). F. Finanties. F1: [tekst op omslag:] 'Aantekeningen van J.F. Gronovius betreffende de gelden in 1666 en 1669 voor aankoop van boeken besteed. 8 blad. quarto. In den boedel van Abr. Gronovius gevonden door Bondam bij Eyckius, die deze papieren als scheurpapier verkocht. Uit de boekerij van Bondam ging dit bundeltje over in deze Bibliotheek, gebonden zijnde achter HS. XVIII. 128 A.' De aantekeningen over de Vossius-veiling beginnen op de eerste pagina, tweede kolom, en bestrijken verder twee kolommen op de volgende pagina. De complete lijst wordt herhaald op pp. 10–13. Zie ook fig. 3 in Balsem (2012). Voor de wijze waarop dit register in de universiteitsbibliotheek belandde, zie E. Hulshoff Pol, 'Een Leids bibliothecaris: Abraham Gronovius', *Het boek*, 3e reeks, 35 (1961–2), pp. 102–103.

191 Zie de volledige lijst in Balsem (2012), pp. 302–304, Appendix 2.

192 We weten niet precies wanneer Adrianus (of Hadrianus) Junius werd geboren of overleed. Hij was de schoonzoon van Paulus Merula (1558–1607). We weten ook dat hij de mentor was van studenten die beroemder werden dan hun meester, zoals Petrus Francius, Jan van Broekhuizen, Jacob Heyblocq (die hem als rector opvolgde in 1674) en Gerardus Croese (1642–1710), die Junius in (ongepubliceerde) autobiografische aantekeningen roemt om zijn 'diepe geleerdheid in talen'. Zijn reputatie wordt bevestigd door de (anonieme) veilingcatalogus van zijn bibliotheek: *Catalogus variorum insignium & rarissimorum librorum, praecipuè miscellaneorum, ut & nonnulla rariora MSS, Hebraea, Graeca, Arabica, Persica, Turcica, Chinica, &c. Quorum auctio habebitur in aedibus Cornelii Hackii, bibliopolae op de hoeck van de Houtstraet, ad diem 20 Maji 1669. Stilo novo*. Lugduni Batavorum: Ex officina Cornelii Hackii, 1669. Bibliopolis meldt een exemplaar in St. Petersburg, NL 16.22.8.134 (IDC-cat. 2966, mf 4564). Zie voor zijn rol in het bevorderen van de bestudering van oosterse talen Juynboll, *Zeventiende-eeuwsche beoefenaars van het Arabisch in Nederland*, pp. 154, 217, 219; M.Th. Houtsma, *Uit de Oostersche correspondentie van Th. Erpenius, Jac. Golius en Lev. Warner. Eene bijdrage tot de geschiedenis van de beoefening der Oostersche Letteren in Nederland*, Amsterdam 1887, pp. 81, 85, 99.

193 Zie Balsem (2012), pp. 305–306, Appendix 3 en fig. 4 voor de lijst met handschriften die Gronovius op 23 mei kocht en noteerde op p. 4 van zijn *Rationes Bibliothecae*. De lijst correspondeert met de handschriften in de veilingcatalogus op pp. 68, 71–2. De veiling nam meerdere dagen in beslag en als laatsten werden 90 handschriften in verschillende talen geveild.

gens de beschikbare bronnen leefde Isaac in redelijke welstand in een eigen huis in Den Haag, waar hij zich naar eigen zeggen onder andere vermaakte met het timmeren van kasten voor zijn boeken.¹⁹⁴

Als enig overgebleven kind van zijn ouders zal hij wat onroerend goed geerfd hebben. Hij genoot een behoorlijk inkomen als historieschrijver van de Staten van Holland en hij ontving een uitkering van de Franse koning.¹⁹⁵ De Franse dichter Jean Chapelain (1595–1674), die medebepalend is geweest in de toewijzing van Isaacs uitkering uit Frankrijk, schrijft twee keer in 1664 aan Nicolaas Heinsius over Isaacs verblijf en activiteiten in Parijs. In een brief van 14 augustus meldt hij dat Isaac alsmaar bezig is om zijn bibliotheek uit te breiden door grote hoeveelheden boeken voor heel weinig geld in te slaan: ‘Monsr Vossius est ici attentif à grossir sa Bibliothèque par des achats de livres à la Toise continuels et à grand marché.’¹⁹⁶ Twee maanden later schrijft Chapelain aan Heinsius:

194 Isaac Vossius (Den Haag?) aan Gerardus Joannes Vossius jr. (Hamburg), eind september/begin oktober 1668: ‘... Indien haere M. quam te spreke van saeken daer ick in besig soude moge wesen, kond segge dat ick uijtgenome mijne timmeragie meest mijn tijt passeer inde boeken ...’. Een digitale afbeelding van de brief in de Waller Manuscript Collection, Uppsala Universiteitsbibliothek: <http://waller.ub.uu.se/object.xsql?DBID=23087>. Zie ook F.F. Blok, C.S.M. Rademaker & J. de Vet, ‘Verdwaalde papieren van de familie Vossius uit de zeventiende eeuw’, *Lias*, 30 (2003), p. 104.

In 1668 meende Isaac dat Christina nog steeds niet aan al haar financiële verplichtingen jegens hem had voldaan. In de Waller-collectie bevinden zich wel twee kwitanties uit februari 1654 van door Zweden aan Vossius betaalde bedragen. Eén kwitantie is voor boeken die Vossius kerstmis 1653 had geleverd, waarvan een digitale versie op: <http://waller.ub.uu.se/23084.html>. De ander is voor loon voor bewezen diensten in voorgaande jaren: ‘Efter Kongl. Mts Nådiga befallning, hafwer iagh Undertecknadh bekommit af Her Hofintendenten Wälb. Johan Leyoncrona, genom Hof-Casseuren Andres Biörn TuTusendh Rijksdaler uthi ducater, för förbijgågne åhrs Löhner, huilka 2 000 Rd. här medh fulkomligen quitteras. Actum Upsala den 3 Februarij 1654. 2 000 Rd. in ducats. Isaacus Vossius’. (*Op Kon[inklijk] M[a]jesteits genadige bevel, heb ik Ondergetekende van de Heer Hofintendant de Welgeb. Johan Leyoncrona, via de Hof-Kassier Andres Biörn TweeDuizend Rijksdaalders in ducaten ontvangen, als Loon voor de afgelopen jaren, welke 2 000 Rd. hierbij volledig voldaan zijn. Actum Upsala den 3 Februarij 1654. 2000 Rd. in ducaten. Isaacus Vossius*). (Digitale afbeelding: <http://waller.ub.uu.se/23085.html>.) Voor de transcripties van de kwitanties dank aan Krister Östlund en Per Cullhed, Uppsala Universiteitsbibliothek, en voor de vertaling ervan dank aan Caroline Godfried, Universiteitsbibliotheek van Amsterdam.

195 Zijn inkomen als de officiële geschiedschrijver van de Staten van Holland werd verhoogd naar 750 gulden per jaar. Zie Nationaal Archief (Den Haag), Archief Staten van Holland (3.01.04.01), inv. nr. 1263 (Register van resoluties genomen door de Staten van Holland waarvan de uitvoering is overgedragen aan de Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland), d.d. 2 mei 1663. Zijn toelage van de koning van Frankrijk, die hem uitgekeerd werd in de jaren 1663–1671, bedroeg 1200 livres. Zie ook Eric Jorink, ‘In the Twilight Zone: Isaac Vossius and the Scientific Communities in France, England and the Dutch Republic’, in: Eric Jorink, Dirk van Miert (eds.), *Isaac Vossius (1618–1689) between science and scholarship*. Leiden/Boston, 2012, pp. 121 en 142; Karel Davids, ‘In the Shadow of Jesuits: Isaac Vossius and Geography’, *ibid.*, pp. 199–200.

196 Jean Chapelain, *Les lettres authentiques à Nicolas Heinsius (1649–1672). Une amitié érudite entre France et Hollande*, éd. Bernard Bray. Paris, 2005, p. 424. ‘à la Toise’ (grote hoeveelheden) is een Franse lengtemaat.

M. Vossius est toujours ici, où il ne se déplaît pas y trouvant beaucoup d'accueil et des conversations fort habiles. Il grossit sa Bibliothèque de la dépouille de nos Libraires et leur enlève force livres qu'il connaît bien et qu'ils ne connaissent pas. Il les a eus à un tiers moins qu'ils ne lui auraient coûté en Hollande et s'en est déjà fait pour six cents écus.¹⁹⁷

Twee jaar voordat hij voor de tweede keer in Holland een veiling van zijn boeken organiseert, koopt Vossius in Parijs dus aanzienlijke hoeveelheden van boekverkopers die veel minder benul van de waarde van die boeken hadden dan hijzelf, voor tweederde van de prijs die de boeken in Holland gekost zouden hebben. In Parijs gaf hij minstens 600 écus uit.

Voor wie zoveel boeken verzamelt kan er natuurlijk een moment komen dat het allemaal niet meer in de kasten past. Af en toe maakt een verzamelaar schoon schip en doet doubletten en andere overbodige zaken van de hand. Isaac is alsmaar bezig zijn bibliotheek te herschikken, zowel inhoudelijk als fysiek. En als men boeken wil blijven kopen, heeft men ook geld nodig. Evenmin als van de eerste veiling is de complete opbrengst van deze veiling bekend, maar zoals we hierboven gezien hebben, leverde deze veiling, ook op termijn, behoorlijk wat op. Met de veiling van 1666 creëerde Vossius ruimte voor nieuwe aanwinsten in zijn bibliotheek, zowel in zijn portemonnee als in zijn huis.

1.3.4 Veilingen na 1670?

Volgens Scato de Vries liet Isaac zijn grote bibliotheek naar Engeland overbrengen kort nadat hij in 1670 naar Londen vertrokken was, behalve een deel dat in Den Haag verkocht werd.¹⁹⁸ Maar, hoewel het moeilijk voorstelbaar is dat Vossius gedurende een langere periode zijn eigen bibliotheek heeft moeten missen, moeten we toch constateren dat de verhuizing daarvan (en een eventuele volgende veiling in Holland) pas geruime tijd later na aankomst in Engeland moet hebben plaatsgevonden. In een brief aan zijn neef Gerardus Joannes jr. schrijft hij in april 1674 over een op handen zijnde verkoping:

Weerde en lieve neef

... Had wel gewenst dat de Cataloog van Boeken mij was overgesonde geweest voor den druck, dewijl veel boeke seer qualijc te kennen sijn, en niet het vierendeel van hun weerdije sullen gelden, t'geen anders soude geweest sijn bij aldien ick de cataloog hadde mogen sien en verbeteren. UE moet voor mij eenige boeken weder inkoopē voor mij, ...¹⁹⁹

¹⁹⁷ Ibid., p. 427.

¹⁹⁸ Scato de Vries, 'Vossius (Isaac)', in: *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, 1 (1911), kol. 1522.

¹⁹⁹ Isaac Vossius (London?) aan Gerardus Joannes Vossius jr. (Holland?), april [1674], UBA Hs. A 14a. Voor een transcriptie van de volledige brief, zie Balsem (2012), pp. 307–309, Appendix 4.

Dan volgt een lijstje van de boeken die hij Gerardus wil laten ‘terugkopen’ met de limieten in guldens. Hieronder ook de *Opere* van Giambattista Birelli ‘wesende een kostelijk boek en dat niemant kent in Hollant’, dat hij inderdaad de rest van zijn leven zou houden. En het volgende item op zijn lijstje, de *Exercitationes* van Palmerius, wil hij zo snel mogelijk naar Engeland opgestuurd hebben. Na de aanbeveling dat Gerardus bovengenoemde boeken het beste anoniem kan (terug)kopen, vraagt hij zijn neef om handschriften en boeken in te pakken en gereed te houden voor verzending met de heer van Nassau-Odiijk (die op het punt staat naar Engeland te vertrekken voor een diplomatieke missie aan het einde van de Derde Engelse Oorlog).²⁰⁰ En tot slot vraagt hij: ‘Versoek mede dat UE mij overseijnt de catalogoog van al mijn gedructe boeken, opdat ick de selve praeparere tot een nieuwe vendue ofte auctie. *Sed haec tibi soli.*’

De gedrukte catalogus waarnaar Vossius in zijn brief verwijst en die hij in handen moet hebben gehad toen hij de brief schreef, is (nog) niet gevonden. Uit de catalogusnummers van het lijstje boeken die hij door Gerardus wil laten kopen kunnen we afleiden dat deze catalogus minstens 950 kavels moet hebben bevat.²⁰¹ Als deze veiling ooit heeft plaatsgevonden, heeft neef Vossius goede zaken voor zijn oom gedaan, want de folio’s en quarto’s uit dit lijstje maken nog steeds deel uit van de Bibliotheca Vossiana in Leiden. Uit de laatste zinnen van deze brief kunnen we opmaken dat Vossius ook in Engeland weer van plan was om zijn bibliotheek te saneren door middel van een veiling. Hij

Over de correspondentie tussen oom Isaac en zijn neef Gerardus, zie Astrid C. Balsem, “‘Oude saken, finantie raekende van Oom”. Een brief van Isaac Vossius aan zijn neef Gerardus Joannes Vossius jr.’, in: 27-01-2008. Een digitale huldebundel voor P.J. Verkruijsse, 2008, dl. 2, pp. 467–477 (<http://issuu.com/bookhistory/docs/piet203/176>). Waar Isaac altijd slordig was in het vermelden van een datum van verzending, was neef Gerardus vaak wel zorgvuldig in het noteren van een datum van ontvangst. Helaas zijn in deze brief de datum van ontvangst en Gerardus’ antwoord op deze brief deels onleesbaar geworden. Isaac schreef deze brief na de dood van zijn vriend Thomas Browne, Canon van Windsor, die in december 1673 overleed, maar voordat zijn oom Franciscus Junius eindelijk definitief naar Engeland terugkeerde in december 1674 om zijn laatste jaren bij zijn neef Isaac te slijten, eerst in Oxford en later in Windsor, waar hij in 1677 overleed. Isaac erfde van Browne behalve zijn landgoed Southly House, ook zijn bibliotheek. Zie verder par. 1.4. Anni Angli(c)ani.

200 Zie par. 1.4.1. (On)gunstige erfenissen, p. 71.

201 Balsem (2012), pp. 307–309, Appendix 4:

‘in fol. *Paulina* tot 10 of 12 gulden

Item numero 101. *Socratis et Hermiae Histor. Eccles.* als wesende de tweede tom. van *Historia Ecclesiastica Eusebij* met *Valesius* noten, die UE onder mijne *Historicos* sult vinden. tot 14 guld.

In 4. num. 37. *Sidera illustrium et SS. virorum* in Germania Brouweri. tot 4 g.

Num. 340 – *L’ambassade de Fugeroa* par *Vicquefort* tot 3 a 4 guld.

Num. 342 – *Opere* di *Giovambattista Birelli*. a *Fiorenza* tot 12 gu. wesende een kostelijk boek en dat niemant kent in Hollant.

Num. 344. *Jacob. Palmerij exercitationes*, die ick versoek dat mij met den eerste werde overgesonde. tot 5 guld.

In 8, Num. 370 *Leo Allatius* de *Psellis* tot twee guldens of meer

Num. 496. *Arriani et Mauricij tactica Schefferi* tot 3 g.’

had inmiddels de bibliotheek van Thomas Browne geërfd, waar ongetwijfeld doublures met zijn eigen collectie in voorkwamen.²⁰² Maar ook van zo'n eventuele vierde veilingcatalogus hebben we geen exemplaar, dus expliciet bewijs, gevonden dat hij dit plan heeft uitgevoerd.

Aan het begin van zijn loopbaan als bibliothecaris van het Athenaeum Illustré en daarna van koningin Christina van Zweden had Isaac Vossius een hekel aan het moeten samenstellen van catalogi. Hij vond zichzelf er helemaal niet geschikt voor, het was meer iets voor 'Duitsers'.²⁰³ Hoewel hij er niet in slaagde om al zijn schatten die hij uit Zweden had meegenomen te verkopen – zoals de *Libri Chymici* die hij nooit zou kwijtraken – werd het hem in de loop der jaren duidelijk dat hij zijn diepgaande kennis van boeken en handschriften te gelde kon maken via veilingen. Sommige beschrijvingen in de veilingcatalogus van 1666 tonen zijn ontwikkeling op dit gebied. Het plezier, zoniet een satanisch genoegen, spat af van een beschrijving van een klein, kaballistisch traktaat, waarmee hij de nieuwsgierigheid van potentiële kopers aanwakkerde en er twintig keer zoveel voor ontving dan het waard was: 'Wonderlijk Hooghduyts Buck, waer in Mathematice ende Biblice getoont werdt, dat den Paus den waren Antichrist is, en de Cardinalen Bernhuyters zyn, 1553'.²⁰⁴

1.4

Anni Angli(c)ani

De laatste achttien jaar van zijn leven bracht Isaac Vossius in Engeland door. In 1670 zocht Vossius naar nieuwe reguliere inkomsten, aangezien de Staten van Holland en Zeeland uiteindelijk weigerden nog langer te betalen voor niet geleverde diensten. Vanaf het moment dat hij zijn broer Matthaeus was opgevolgd als historieschrijver van de Staten had Isaac weinig tot niets gepubliceerd. Hij had alleen het vierde en laatste deel van de *Annales Hollandiae Zelandiaeque* van Matthaeus Vossius voorzien van een laatste hoofdstuk en

²⁰² Scott Mandelbrote, 'Isaac Vossius and the Septuagint', in: Eric Jorink, Dirk van Miert (eds.), *Isaac Vossius (1618–1689) between science and scholarship*. Leiden/Boston, 2012, p. 95, n. 45.

²⁰³ Blok (1999), pp. 297, 364–366.

²⁰⁴ *Catalogus librorum illustrium ... 1666*, p. 28, no. 283. Vossius beschrijft hier Michael Stifel, *Ein sehr wunderbarliche Wortrechnung sampt einer mercklichen erklärung etlicher Zalen Danielis und der Offenbarung Sanct Johannis* (S.l. 1553). Een 'bernhuyter' is een Nederlandse vertaling van het Duitse 'Bärenhäuter', een denigrerende term voor een indolent persoon. In Vossius' beschrijving verwijst het woord 'Bernhuyters' waarschijnlijk direct naar de rand in houtsnede op de titelpagina van het traktaat. In de rand zien we onderaan een man in een berevel. Ik dank de identificatie van dit boek aan Cis van Heertum, conservator Bibliotheca Philosophica Hermetica, Amsterdam. Zie ook het gedigitaliseerde exemplaar van het boek in de Herzogin Anna Amalia Bibliothek, Weimar: http://ora-web.swkk.de/digimo_online/digimo.entry?source=digimo.Digitalisat_anzeigen&a_id=2287.

een dedicatie en uitgegeven in het najaar van 1646. En dat was het dan.²⁰⁵ Zijn inkomsten als historiograaf van de Staten werden vanaf 1663 aangevuld met een jaarlijkse uitkering van de Franse koning, door bemiddeling van Colbert, op voorspraak van Jean Chapelain. Was het echt zijn bedoeling om Nederland voorgoed te verlaten en naar het buitenland te emigreren of deden de gunstige omstandigheden waarin hij terecht kwam hem uiteindelijk besluiten om voorgoed in Engeland te blijven? Die gunstige omstandigheden behelsden een positie als Canon van Windsor die de nodige revenuen opbracht, maar ook een aanzienlijke erfenis van een goede vriend. Alles bij elkaar was dit ruim voldoende om in alle rust zijn wetenschappelijke activiteiten voort te zetten.

In juni 1670 vertrok hij naar Engeland op uitnodiging van John Pearson, Master of Trinity College, Cambridge, bisschop van Chester vanaf eind 1672. Met Pearson zou hij werken aan een nieuwe uitgave van de brieven van Ignatius. Maar ook als bisschop van Chester was Pearson niet de eerste aangewezen persoon die Isaac de nodige inkomsten kon garanderen. Daarvoor had men de juiste personen in hofkringen nodig. Vossius had inderdaad genoeg andere contacten in Engeland die hem daarbij wel konden helpen. In dit hoofdstuk passeren enkele van deze figuren de revue. Daarnaast wordt uitgebreid aandacht besteed aan vrienden die onderdak kregen bij Isaac Vossius, nadat hij eenmaal gesettled was in zijn nieuwe vaderland, en die hem als agenten hielpen bij de verwerving van boeken en handschriften op Engelse veilingen. Ook wordt duidelijk waarom Isaac zeer welkom was in Engeland. We moeten niet vergeten dat zijn bibliotheek, met dat uitzonderlijk grote aantal interessante handschriften, vanaf het midden van de jaren vijftig van de zeventiende eeuw een grote aantrekkingskracht had op alle inwoners van de Republiek der Letteren, waar ze zich ook bevonden of vandaan kwamen. Met hulp van die bibliotheek die hij pas een paar jaar na aankomst in Engeland, in 1674, liet overkomen, konden grote boekenprojecten gerealiseerd worden, zoals zijn betrokkenheid bij, onder andere, de totstandkoming van de *English Atlas* bewijst. De gewaagde onderneming van de drukker-uitgever Moses Pitt om een twaalfdelige atlas uit te brengen strandde al na vier delen. Met Moses Pitt zou het later slecht aflopen in de boekhandel.²⁰⁶ In de prospectus voor de *English Atlas* uit 1678 prijkt Isaacs naam fier naast die van illustere collega's in de Royal Society:

The proposals for printing the English Atlas, [...] Whereas his most sacred Majesty has been graciously pleased, for the promoting of this design to permit that his collections of maps and descriptions of countries may be perused [...] and the like has been done by Joseph

²⁰⁵ Blok (1999), pp. 205–206.

²⁰⁶ Michael Harris, 'Pitt, Moses (bap. 1639, d. 1697)', *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, 2004; online edn, Jan 2008 [www.oxforddnb.com/view/article/22331, accessed 24 Feb 2014].

Williamson, [...] and also by the most learned Dr. Isaac Vossius, who is pleased to communicate his most copious and exquisite collections [...] May 3. 1678. We whose names are here subscribed [...] by Moses Pitt, to give him our assistance [...]: Chr. Wren / John Pell. / Tho. Gale. / Isaac Vossius. / W. Lloyd. / Rob. Hook.²⁰⁷

Goede contacten tussen de familie Vossius en Engelse geleerden en geestelijken van de Anglicaanse kerk als Lancelot Andrewes en William Laud, maar ook politiek invloedrijke hovelingen als George de Villiers, Duke of Buckingham, Dudley Carleton en William Boswell, dateerden eigenlijk al vanaf Gerardus Joannes Vossius' ontmoetingen met Anglicaanse geleerden tijdens de Synode van Dordrecht in 1618–1619. In 1624 werd hem een professoraat in Cambridge aangeboden, dat hij in 1625 na lang beraad beleefd afsloeg. Vossius sr. had nou eenmaal geen avontuurlijk karakter, en anders zou zijn echtgenote een emigratie wel verhinderd hebben. De innige band die na de Synode voornamelijk via correspondentie was ontstaan, werd in 1629 beklonken toen Gerardus Joannes zelf het Kanaal overstak om door koning Karel I officieel benoemd te worden tot Canon van Canterbury, ondanks de bezwaren die er in de Anglicaanse kerk heersten om een dergelijke lucratieve titel aan buitenlanders te gunnen. Koning Karel I had hem echter al eerder de Engelse 'nationaliteit' geschonken.²⁰⁸ Aan zijn korte verblijf in Engeland – dat in tegenstelling tot wat elders wel geschreven wordt slechts twee maanden duurde – bewaarde Gerardus Joannes de beste herinneringen, behalve misschien aan de oversteek die hem zo zeeziek had gemaakt.²⁰⁹

Isaac begon zijn Grand Tour in Engeland, mede om de betalingen van Canterbury te innen die zijn vader toekwamen. We hebben al eerder gezien welke oude vrienden van zijn vader hij in 1641 in Londen, Oxford en Cambridge ontmoette.²¹⁰ De welwillendheid waarmee hij bejegend werd, dankte hij natuurlijk in eerste instantie aan de roem van Gerardus Joannes sr. Maar met zijn eigen uitgaven van Scylax, Justinus en Pomponius Mela en zijn natuurwetenschappelijke publicaties *De lucis naturae et proprietate* (1662) en *De motu marium et ventorum liber* (1663) had hij op eigen kracht genoeg naam gemaakt om te worden benoemd tot *Fellow* van de Royal Society op 20 april 1664. Zijn controversiële werk over chronologie en de Septuagint bracht hem faam in

²⁰⁷ Moses Pitt, *The Proposals for Printing the English Atlas*, London [1679?]. Zie het gedigitaliseerde exemplaar in EEBO.

²⁰⁸ 'Letter of Denization' van 24 juli 1628, in: W.A. Shaw, ed., *Letters of denization and acts of naturalization for aliens in England and Ireland, 1603–1700*. Lymington, 1911, p. 43. Hiermee werd hij een onderdaan van de Engelse koning, met het recht om land te kopen en te bezitten, hetgeen een vreemdeling niet kon. Maar een *denizen* kon geen land erven of bepaalde functies vervullen die alleen aan in Engeland geboren burgers voorbehouden waren.

²⁰⁹ Rademaker (1999), pp. 147–153.

²¹⁰ Zie par. 1.1.

de geleerde, meer orthodoxe kringen van de Anglicaanse kerk.²¹¹ Op 16 september 1670 ontving hij in Oxford de graad van *Doctor of Civil Law*. Vanaf dat moment wordt hij in Engelse brieven, dagboeken en andere geschriften vrij consequent *Dr. Vossius* genoemd. De academische graad werd hem al drie maanden na aankomst uitgereikt. Het zou echter drie jaar duren voordat hij verzekerd was van de reguliere inkomsten waarnaar hij vanaf 1670 op zoek was. Op 12 mei 1673 werd hij door Karel II officieel benoemd tot Canon van Windsor.²¹² Het lijkt dan ook waarschijnlijker dat hij pas ná aankomst in 1670 de opportunistische draai maakte die hiervoor nodig was en zich liet bekeren tot de Anglicaanse kerk, en niet ervóór.²¹³

Het Haagse netwerk van vrienden, boekhandelaars, relaties – niet in de laatste plaats die uit diplomatieke kringen – kwam Isaac ook nu weer uitstekend van pas om zijn weg te vinden in Engeland en daar een nieuwe plaats te zoeken. Allereerst moet in dit verband zijn oude vriend Coenraad van Beuningen genoemd worden die, hoewel toen burgemeester van Amsterdam, in Den Haag een huis bij Isaac in de buurt had laten bouwen. Van Beuningen werd in juni 1670 weer op een diplomatieke missie naar Engeland gestuurd.²¹⁴ Zouden Isaac en Coenraad samen gereisd hebben? Is het niet zeer waarschijnlijk dat Vossius in het kielzog van Van Beuningen in contact kwam met Henry Bennet, graaf Arlington? Arlington was toen minister van buitenlandse zaken van Karel II en behoorde tot de intiemste kringen van de Engelse vorst. Hij was tevens een liefhebber van wetenschap en literatuur en getrouwd met de Nederlandse aristocrate Elisabeth van Nassau-Beverweerd.²¹⁵ Vossius moet al vrij direct van Arlingtons gastvrijheid hebben genoten, want de opdracht aan Arlington in zijn *De poematum cantu et viribus rythmi* dateert van 1671.²¹⁶ Voor Isaacs doen is de opdracht aan Arlington opvallend lang (12 pagina's in octavo), dus hij deed nu echt zijn best om er wat van te maken, want hij had er

211 David S. Katz, 'Isaac Vossius and the English biblical critics 1670–1689', in: R.H. Popkin, A. Vanderjagt (eds.), *Scepticism and irreligion in the seventeenth and eighteenth centuries*, Leiden [etc.] 1993, pp. 151–154; J.C.H. Lebram, 'Ein Streit um die hebräische Bibel und die Septuaginta', in: *Leiden University in the seventeenth century. An exchange of learning*, ed. by Th.H. Lunsingh Scheurleer and G.H.M. Posthumus Meyjes. Leiden, 1975, pp. 26–27; Scott Mandelbrote (2012).

212 In plaats van Thomas Vyner die op 25 april 1673 was overleden. Zie S.L. Ollard, *Fasti Wyndesorienses. The Deans and Canons of Windsor*, Windsor 1950, pp. 131–132.

213 Vgl. Thomas Seccombe, 'Vossius, Isaac (1618–1689)', rev. F. F. Blok, *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, 2004; online edn, Oct 2006 [www.oxforddnb.com/view/article/28356, accessed 6 Feb 2012]. Lebram maakt helder duidelijk dat het Anglicanisme het best bij Vossius' overtuiging paste, maar het blijft de vraag of er werkelijk sprake is van een 'beking'. Vader Vossius bleef ook remonstrant na zijn benoeming tot Canon van Canterbury. Lebram verhaalt ook over de correspondentie tussen Herbert Thorndike en Isaac Vossius direct na het verschijnen van *De Septuaginta interpretibus*, waarin sprake is van Isaacs pogingen om, evenals zijn vader, een kannunikaat van Canterbury te bemachtigen.

214 Roldanus, pp. 27–28.

215 Deze kleindochter (1633–1718) van Prins Maurits, in Engeland ook wel Isabella genoemd, trouwde met Arlington in 1665, tijdens de Tweede Engelse oorlog.

216 [I. Vossius,] *De poematum catu et viribus rythmi*. Oxonii: e Theatro Sheldoniano; prostant Londini: apud Rob. Scot Bibliop., 1673, f. A4v.

ook veel bij te winnen. Arlington kon immers wel behulpzaam zijn bij het vinden van een positie die Isaac de nodige inkomsten zouden opleveren. Evenzo opvallend is dat het enige tijd geduurd heeft voordat het boek in 1673 gedrukt werd. Wellicht heeft hij het manuscript voor deze uitgave al kant en klaar uit Den Haag meegenomen.

Volgens Katz is het zelfs Arlington geweest die Vossius naar Engeland heeft gehaald, zoals Arlington ook Charles Saint-Évremond naar Londen haalde en deze Franse libertijn een jaarlijks pensioen van 300 Engelse ponden bezorgde.²¹⁷ Saint-Évremond, militair, diplomaat en essayist, kende Vossius en zijn kring ook al uit de jaren 1664 tot 1670 toen hij in ballingschap in Den Haag verbleef.²¹⁸ Veel van Isaacs vrienden en bekenden bekleedden diplomatieke posten en bestuurlijke functies. Zelf bezat hij niet genoeg tact en geduld om zulke functies te kunnen en willen vervullen. Maar het zou interessant zijn om te onderzoeken of hij achter de schermen mogelijk geheime opdrachten vervulde. Hij verkeerde vaak in de hoogste kringen en zat aan tafel met personen die wel openbare functies hadden. Alom gerespecteerd om zijn eruditie en belezenheid, moet hij bij uitstek geschikt geweest zijn om informatie in te winnen en te verschaffen. Van wie of voor wie blijft een vraag die hier niet beantwoord wordt.

1.4.1 (On)gunstige erfenissen

De plek waar Isaac zich het best thuis gevoeld moet hebben was de beslotenheid van een bibliotheek. Die vond hij misschien tijdelijk bij graaf Arlington, maar in ieder geval ook in het huis van zijn oude vriend Thomas Browne (1604–1673), Canon van Windsor vanaf 1639, die in de buurt van Windsor Castle een groot herenhuis bezat. Ook Browne kende Isaac al uit Den Haag, toen Browne de kapelaan was van Mary Stuart, prinses van Oranje, zuster van koning Karel II. Hij maakte zelf deel uit van het grote contingent Engelse royalisten die in de Lage Landen in ballingschap leefden tijdens het bewind van Cromwell.²¹⁹ Tijdens zijn ballingschap bezat Browne een huis in de buurt van Den Haag en was in staat andere ballingen financieel bij te staan; hij leende zelfs af en toe

²¹⁷ Katz, pp. 154–159.

²¹⁸ Zie voor de belangrijkste bronnen Richard Maber, 'Saint-Évremond, Charles de Marguetel de Saint-Denis de (*bap.* 1614, *d.* 1703)', *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, 2004; online edn, Jan 2009 [www.oxforddnb.com/view/article/24482, accessed 13 Feb 2012]. Hoewel Saint-Évremond een groot respect had voor Vossius met wie hij graag converseerde, en die hij beschouwde als zijn 'ami de lettres avec qui il y a plus à apprendre qu'avec homme que j'aye vû en ma vie' – voor de man van de wereld die Saint-Évremond was, bleef Isaac een stoffige geleerde die zich vanachter zijn stapels boeken en handschriften bezighield met triviale muggenzifterij. Zie: Quentin M. Hope, *Saint-Evremond and his friends*, Genève 1999, pp. 356–357.

²¹⁹ Marika Keblusek, 'Browne, Thomas (*bap.* 1604, *d.* 1673)', *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, 2004; online edn, Jan 2008 [www.oxforddnb.com/view/article/3701, accessed 13 Feb 2012].

geld aan de Engelse koning voor wie hij ook preekte als deze in Holland verbleef, meestal in Breda. Hij financierde de drukkerij en boekwinkel van zijn broer Samuel Browne, die samen met hem in 1646 Engeland ontvlucht was en zich ook in Den Haag gevestigd had.²²⁰ Voor de talloze Engelse ballingen werd de boekwinkel van Samuel Browne een ontmoetingsplaats waar men niet alleen Engelse boeken kon kopen, maar ook het laatste nieuws kon horen. Na terugkeer uit ballingschap nam de orthodox-Anglicaanse Thomas Browne zijn taken als Canon van Windsor weer op en in die functie zal hij de stevige banden die hij altijd met het Engelse hof had gehad, hebben aangehouden.

In Browne had Isaac een gelijkgestemde geest gevonden die belangstelling had voor chronologie, etymologie, de klassieke oudheid en de kerkvaders en ook een grote kennis van het Grieks bezat. Het tweede boek dat Vossius in Engeland uitgeeft draagt hij op aan zijn vriend en gastheer Thomas Browne.²²¹ Het lijkt geen twijfel dat Browne mede een drijvende kracht geweest kan zijn bij de benoeming van Isaac Vossius tot, eveneens, Canon van Windsor. Het wachten was alleen op een plaats die openviel door het overlijden van een andere kanunnik.²²²

Vossius en Browne waren zo goed bevriend dat ze het waagden elkaar tot elkaars erfgenamen te benoemen. Vrij kort na deze mondelinge afspraak stierf Thomas Browne aan een ernstig verwaarloosde verkoudheid op 6 december 1673. Uit zijn testament bleek weliswaar dat hij zijn woord had gehouden en al zijn bezittingen aan Isaac Vossius had nagelaten, echter de voorwaarden waarop dwongen Vossius langdurig te procederen. Uit het dagboek van Edward Lake worden de perikelen rond deze erfenis enigszins duidelijk:

Dec. 11th. (1677) – Discoursing at the R. Coffee-house with Dr. Doughty and Mr. Sands concerning Dr. Brown, late cannon of Windsor, the Dr. told us there had been a little before his death a jocular cursory agreement between him and Dr. Vossius, then newly admitted canon, that if hee died before Dr. Vossius hee would leave him his manor of Southney during his life; but if Dr. Vossius died before him, hee should bequeath him his library. Dr. Brown sickening and dying shortly after, very generously left him his said manor, valued at £400 per annum, situated very

²²⁰ Marika Keblusek, *Boeken in de hofstad. Haagse boekcultuur in de Gouden Eeuw, Hilversum, 1997*, pp. 271–277; Id., ‘The exile experience: Royalist and Anglian book culture in the Low Countries (1640–60)’, in: *The bookshop of the world*, ’t Goy-Houten, 2001, pp. 151–158.

²²¹ Isaac Vossius, *De Sibyllinis aliisque quae Christi natalem praecessere oraculis*. Oxoniae, Theatro Sheldoniano, 1679. De opdracht van zes pagina’s is gedateerd: Londen, half december 1672. Hier is dus weer sprake van een lange periode, nu zelfs zeven jaar, tussen de datering van de opdracht en de werkelijke verschijning van het boek. In dit geval heeft Vossius, tegelijk met *De Sibyllinis*, zijn reactie op eerdere kritiek van Richard Simon uitgegeven. De titelpagina vermeldt tevens: *accedit ejusdem responsio ad Objectiones nuperae Criticae Sacrae*. In 1680 verschijnt een titeluitgave bij Moses Pitt in Londen. Een andere editie (in-12) verschijnt in 1680 bij Jacobus Gaal in Leiden.

²²² Zie n. 212.

pleasantly within 2 miles of Windsor, but worded his will so obnoxiously in that particular that hee should have it during his exile, that it occasioned a tedious law-suit between the executrix and him, which cost him nigh £600, the lawyers not regarding the intentions of the donor. He left a daughter of the Lady Mary Heveningham his executrix, to whom hee was no way related, and to whose family hee was perfectly a stranger, but since his majesty's return; which occasioned scandalous reports, whereof Dr. Brown was sensible, but to clear himselfe Dr. Brown took the sacrament two hours before his death, with this protestation, *Neminem novi in carne*. 'Twas remembered that whilst chaplin to the late princesse royal hee invited her at his house between the Hague and Delfe to a dinner consisting of 30 dishes without either flesh or fish.²²³

Toen Browne overleed bezat Vossius niet de Engelse nationaliteit. Blijkbaar had hij die kwalificatie niet nodig gehad om tot Canon van Windsor benoemd te worden – anders dan bij de benoeming van zijn vader in Canterbury wel het geval was geweest. De eerste stap die Isaac ondernam om toch van de erfenis van Browne te kunnen genieten, was zich te naturaliseren tot burger van het Engelse koninkrijk, maar mogelijk was hij niet helemaal op de hoogte van de beperkingen van de rechten voor een geboren vreemdeling. Op 1 januari 1674 verwierf Vossius de status van 'denizen', hetgeen hem wel het recht verleende om land te kopen en te bezitten, maar niet het recht om te erven.²²⁴ Browne moet die beperkingen wel gekend hebben. Behalve aan Vossius, had Browne blijkbaar al eerder aan een ander een soortgelijke belofte gedaan. In zijn testament had hij aan zijn verplichting voldaan door Isaac het vruchtgebruik van Southly te geven tijdens zijn 'ballingschap' in Engeland, maar in feite liet hij het landgoed na aan de dochter van Lady Mary Heveningham.²²⁵ Het hele proces over de erfenis van Thomas Browne kostte Vossius inderdaad veel tijd en geld. Naar eigen zeggen spendeerde hij in de eerste maanden na het overlijden van Browne ruim 1500 gulden aan advocaten en leges.²²⁶ En de andere begun-

²²³ *Diary of Dr. Edward Lake, Archdeacon and Prebendary of Exeter, Chaplain and Tutor to the Princesses Mary and Anne, daughters of the Duke of York, afterwards James the Second: in the years 1677–1678*, ed. by George Percy Elliott. [London?], Printed for the Camden Society, 1846, pp. 13–14.

²²⁴ 'Letter of Denization' van 1 januari 1673–4, in: Shaw, p. 109. Zie ook n. 208.

²²⁵ Lady Mary Heveningham zou de echtgenote zijn van de *regicide* William Heveningham, die vanaf 1660 tot zijn dood in 1678 in Windsor Castle gevangengehouden werd. Hun dochter heette Abigail. Zie Daniel Webster Hollis, III, 'Heveningham, William (1604–1678)', *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, 2004 [www.oxforddnb.com/view/article/13142, accessed 7 May 2012].

²²⁶ 'Dewijl ick nu eerst in possessie ben geraekt van de goederen van D. Braun, heb noch niet ontfangen, doch sal eersdaeg goede somme te ontfangen hebben, waer van ick sal schrijven met den naeste, doch is meer als vijftienhondert guldens aen rechtgeleerden en segels vervolgen.'

stigde werkte ook niet echt mee. Op 10 juni 1674 schrijft hij vanaf Southly de volgende brief aan Mary Heveningham:

Madame,

Puisque vous n'avez rien répondu a ce que j'avois proposé de mettre nos differens a l'arbitrage de Milord Priviseal, vous ne devez trouver estrange, ce qu'ont faict cependant ceux qui ont soing de mes affaires.

Je suis asseure, que

je n'ay rien avancé jusques icy qui ne soit a proffit de Madamoiselle vostre fille, et peut estre qu'a la fin elle aura raison d'estre contentée des soins que je prends

de conserver ses interests. Pour ce qui concerne l'explication du testament de Docteur Braun, je le laisseray au jugement des jurisconsultes, et ceux qui me servent ne manqueront d'exécuter tout ce qui est nécessaire.

Pour moy Madame je vous prie de croire, que je desire fort de me qualifier du titre de vostre tres-humble et tresobeissant serviteur, et en cas que cela

ne vous plaise, je me conformeray a vostre stile, et demeureray toujours Isaac Vossius.²²⁷

Er is geen geschreven antwoord van Mary Heveningham bekend, maar uit correspondentie tussen Heinsius en Graevius in dat jaar blijkt dat de dame Vossius' aanspraken op de erfenis van Browne als onwettig beschouwde en hem daarover in de rechtzaal trof:

Weer thuisgekomen trof ik [Nicolaas Heinsius] verscheidene brieven van vrienden aan bij mijn gastheer, maar geen daarvan had betrekking op de gemeenschappelijke studie. Hiertussen wel één brief van de doorluchtige Van Beuningen, een erg welwillende en vriendelijke brief, in overeenstemming met het karakter van de man. Hij haalt onder andere dat oude verhaal aan over de rijke erfenis die Vossius ten deel is gevallen, maar waarvan Vossius totaal niet kan genieten, tenzij hij zich permanent in Brittannië vestigt of tenzij zijn ballingschap permanent is, zoals de hoogste wet spreekt. Zij die hem van zijn erfenis willen ontdoen hebben tegenover de rechter beweerd dat zijn zelfverkozen ballingschap niet als een echte ballingschap kan worden beschouwd, naar ik hoor. Maar in deze zaak hebben ze verloren. Daardoor gloort al langer

I. Vossius (Windsor?) aan G.J. Vossius (Den Haag), april [1674], Hs. UBA A 14a. De transcriptie van de complete brief in Balslem (2012), pp. 307–309, Appendix 4.

²²⁷ Hs. UBA Gt 7. De brief is op de verso zijde geadresseerd aan 'Milady Mari Henningam, Att her Lodgeinges in Chappellstreet, Att ye further end of Tutle street. [Theire?] present at London.'

dan enkele maanden de vaste hoop dat hij van elke verdenking van onwettige erfenis gezuiverd wordt.²²⁸

En, kennelijk niet tevreden met een voorlopige uitkomst, er zelfs niet voor terugschrok brute middelen in te zetten:

Hij [Franciscus Junius F.F.] liet me bovendien een brief zien van Vossius Jr [Gerardus Joannes] die onlangs bij hem uit Londen was bezorgd. Die brief rept van wat zijn oom [Isaac] is overkomen. Die werd kortgeleden door de huisvrouw met wie hij in de clinch lag over de erfenis van Brown, omsingeld en in het gevang gegooid, toen hij onbekommerd op de terugweg van het platteland zijn stad betrad. Toch is hij ternauwernood uit dat oord vrijgekomen, door tussenkomst van de heroïsche Van Beuningen, na het betalen van een borg. Je ziet, m'n beste Graevius, hoeveel ellende ongunstige rijkdom met zich meebrengt.²²⁹

Onduidelijk is of, en wanneer, beide erfgenamen tot een vergelijk gekomen zijn. De definitieve uitkomst hiervan is in dit kader niet onderzocht, maar het is zeer waarschijnlijk dat Vossius toch aan het langste eind heeft getrokken. Uit wat nog volgt kunnen we opmaken dat hij tot ver in de jaren tachtig gasten ontving in Southly House.

Eind februari, begin maart 1674, heeft Vossius het huis op Southly alvast in gebruik genomen, dat zo prettig dichtbij Windsor Castle en zijn Chapel gelegen was, maar regelmatig nogal te lijden had van wateroverlast.²³⁰ Een paar gegevens over dit huis danken we aan Joannes Vollenhove, als predikant verbonden aan de ambassade die na het sluiten van het Verdrag van Westminster

²²⁸ N. Heinsius (Den Haag) aan J.G. Graevius (Utrecht), 6 september 1674, in *Sylloge epistolarum*, IV, brief 210, pp. 281–283, p. 282: ‘Reversus domum complures amicorum litteras inveni apud hospitam, sed quarum nullae ad studia communia spectarent: inter has epistolam ab illustri Beuningio unam, valde benevolam & amicam, pro ingenio Viri. Repetit ille veterem inter alias historiam, de luculenta hereditate Vossio nuper oblata: qua tamen frui haudquaquam is possit, nisi sede apud Britannos in perpetuum fixa, sive durante ejus exilio, ut tabulae supremae loquuntur. Qui interversam illi hereditatem volunt, spontaneum exilium pro exilio non habendum coram judice contenderunt, ut audio; sed cedere causa. Sic ut cis menses pauculos omnem dubiae hereditatis scrupulum ab illo profligari posse spes non vana adfulgeat.’

²²⁹ N. Heinsius (Den Haag) aan J.G. Graevius (Utrecht), 23 november 1674, in *Sylloge epistolarum*, IV, brief 236, pp. 308–309, p. 309: ‘Ostendebat praeterea Vossii Junioris litteras Londino recens ad se perlatas, quae narrabant Patruum casum, ab illa matrona, quicum litigat super Brouniana hereditate, circumventi proxime, & in carcerem conjecti, dum a rure redux civitatem ipsam sui securus intrabat. Emigrasse tamen vix ex ista colonia, Beuningii herois interventu, post praedes datos. Vides, mi Graevi, quantum molestiarum opes importunae secum trahant.’

²³⁰ I. Vossius (Windsor) aan G.J. Vossius (Den Haag), [na 19 februari] 1674, Hs. UBA 23 Cx 2: ‘Tot noch toe heeft Zaudleij onder water gelegen, wegen de inundatie van den Theens [sic], nu beginnen de waters afteloopen, soo dat ick hoop in weijnich dagen possessie te nemen.’ Vaak wordt de schrijfwijze van de naam van het landgoed Southly, bij het plaatsje Datchet, fonetisch beïnvloed: Zaudleij, Zaudley, Saoudly, Southney, Southlea, Southleigh, enz. Het huis bestaat mogelijk niet meer.

op 19 februari 1674, dat de Derde Engelse Oorlog beëindigde, verder onderhandelde met de Engelsen. Op 7 juni/28 mei reden de ambassadeurs en hun gevolg in koetsen vanuit het centrum van Londen naar Southly House en kwamen daar vier à vijf uren later aan. Vollenhove noteert in zijn dagboek:

‘En vonden het zelve huis heel bequaem, om in te logeren, en met zijn boogaert en bemuurde tuinen heel vermakelijk gelegen in een schoone en berghachtige landouwe, dicht bij den Teems, en zoo verre van Winsor, (wiens kasteel zich heel hoog en wit van gront voor onze oogen vertoonde) afgelegen, als Rijswijk omtrent van den Haegh leght.’²³¹

Om het kasteel te bereiken stak men bij Datchet de rivier over met een veerpont en wandelde daarna omhoog. Het huis moet groot genoeg geweest zijn om vier ambassadeurs met hun gevolg van edellieden, secretarissen, predikant en bedienden (totaal ongeveer 30 personen), te herbergen.²³² Vossius had geen mooiere plek kunnen verwerven dan Southly House om goede vrienden gastvrij te kunnen ontvangen. Velen die het huis bezochten bewaarden er goede herinneringen aan. En het is toch weer opmerkelijk dat zijn beste vriend Coenraad van Beuninghen één van de ambassadeurs was die met de Engelse koning moest onderhandelen. En het was meer dan toeval dat zijn neef Gerardus Joannes jr. één van de drie edellieden in deze ambassade was.

Behalve zijn landgoed Southly liet Browne zijn bibliotheek aan Isaac na. Een aantal boeken en handschriften met zijn eigendomsgegevens vinden we terug in de universiteitsbibliotheek van Leiden als onderdeel van de Bibliotheca Vossiana.²³³ Enkele van Browne's eigen manuscripten, waarvan hij hoopte dat Isaac ze zou uitgeven,²³⁴ bevinden zich in de universiteitsbibliotheek van Amsterdam waar ze onderdeel uitmaken van het bruikleen van de Remonstrantse Kerk.²³⁵ Onder die laatste bevinden zich ook een paar lijsten van Browne's boekenbezit. Toch is het lastig om hiermee vast te stellen hoe groot de biblio-

²³¹ Joannes Vollenhove, *Predikant en toerist. Het dagboek van Joannes Vollenhove, Engeland, 17 mei-30 oktober 1674*, uitg. door G.R.W. Dibbets, Hilversum 2001, p. 91.

²³² Ibid., p. 26.

²³³ Zie de catalogi van De Meyier voor de handschriften VLO 35, VLO 52, VLQ 98, VLQ 132; VGF 30, VGF 49; VMisc 17 (III), 23, 26, 28 en 35; de tot nu toe gevonden gedrukte boeken in *Cat. Math.*

²³⁴ Hierin werd hij posthuum teleurgesteld. Zijn ‘Dissertatio de therapeutis Philonis’ werd wel door Paul Colomiès uitgegeven in: S. Clementis, *Epistolae duae ad Corinthios*, in de redactie van Patrick Young en anderen, London 1687, pp. 171–209.

²³⁵ Mendes da Costa, M.B. *Catalogus der handschriften*. [Bibliotheek der Universiteit van Amsterdam]. VII: De handschriften, krachtens bruikleencontract in de bibliotheek berustende, 1e dl. De handschriften van de Remonstrantsche kerk. Amsterdam, 1923; Rudolf De Smet, ‘Les manuscrits de Thomas Browne et la bibliothèque d’Isaac Vossius. L’histoire d’une filature’, *Studia varia Bruxellensia. Ad orbem Graeco-Latinum pertinentia*, 3 (1994), pp. 23–38, speciaal 34–36. Zie ook hfst. 2.

theek van Thomas Browne nou eigenlijk was. De laatste lijst die hij opstelde in 1662 is niet zozeer een simpele catalogus van de boeken die hij bezat, maar meer een index op de inhoud van zijn boeken, alfabetisch geordend op auteur. De lijst bevat ca. 690 items waaronder veel herhalingen en delen uit samengestelde werken.²³⁶ Een titel als ‘Asinij Cornelij Galli Elegia. scal. opus. p. 39’²³⁷ onder de A op fol. [1r], vinden we ook genoteerd onder de C van Cornelij op fol. [9r]. Het werk van Thomas Walsingham, *Ypodigma Neustriae vel Normanniae* (London 1574) vinden we op drie plaatsen in de index: onder de T op fol. [39v], onder de W op fol. [43r] en onder de X [sic] op fol. [43v]. We moeten er dus misschien vanuit gaan dat zijn bibliotheek aanzienlijk kleiner was dan bovengenoemd getal van bijna 700 doet vermoeden. Behalve de lijst uit 1662 is er een lijst uit 1655 met 33 boeken in folio en 32 in quarto formaat. Achter de uiterst korte titels volgen cijfers die waarschijnlijk prijzen aanduiden, bijv. ‘Lorinus in leuit. 7.o’, ‘Scalig. Euseb. 25.o’, ‘Emendat. Temp. 12.o’.²³⁸ En tenslotte is er nog een ongedateerde lijst met 170 ongeordende titels, voorzien van prijzen,²³⁹ zoals ‘Lorinus in Leuiticum – 13–4’. Wellicht zijn dit boeken die Browne (in Nederland?) verkocht heeft, want de titels vinden we niet terug in de index die hij maakte na terugkomst uit ballingschap in 1662.²⁴⁰ Dat Browne handschriften heeft verkocht of anderszins van de hand heeft gedaan, laten de twee apografen zien die al in 1669 in de Leidse bibliotheek terechtgekomen zijn. Het zijn afschriften die Thomas Browne maakte van Griekse handschriften uit de bibliotheek van Vossius, ongetwijfeld gedurende zijn verblijf in Den Haag.²⁴¹ De Leidse bibliothecaris J.F. Gronovius kocht ze in mei 1669 voor de universiteitsbibliotheek op de veiling van Hadrianus Junius († 1674), rector van de Latijnse school aan de Nieuwe Zijde in Amsterdam.²⁴²

Op een regenachtige dag in juli 1674 kreeg Joannes Vollenhove van Gerardus Joannes Vossius jr. de gelegenheid om de bescheiden bibliotheek van Thomas Browne in Southly House te bekijken. Hij noteert in zijn dagboek:

²³⁶ *The Bookes in my library at Windsno [sic] taken the first of october. 1662. Tho: Broun.* 44 fol., 91 p., Hs. UBA Ar 20 (Mendes da Costa, p. 2, nr. 14). Ik heb dankbaar gebruik kunnen maken van de transcripties die Marika Keblusek maakte van dit handschrift en de volgende tijdens haar onderzoek naar Thomas Browne.

²³⁷ In: J.J. Scaliger, *Opuscula varia*, Frankfurt 1612, pp. 39–50.

²³⁸ ‘My Bookes 120 Mart. 1655’, in het manuscript met de kopij van Justus Pacius [= pseud. van Thomas Browne], *Revisio judicij. sive Responsoria, ad epistolam Simplicii Verini de libro posthumo D. Hugonis Grotii*, [s-Gravenhage] 1647, Hs. UBA III A 12, fol. 60v.

²³⁹ De lijst bevindt zich achterin Thomas Browne, *Adversaria*, dl. V, Hs. UBA III C 12.

²⁴⁰ Het commentaar op Leviticus van de jezuïet Johannes Lorinus vinden we niet meer terug in 1662, maar wel het commentaar op de Psalmen in drie delen folio, en idem op het boek Numeri van dezelfde auteur.

²⁴¹ Het Leidse handschrift BPG 2 (Michaelis Glycae, Chronicon) is een afschrift van gedeelten van VGF 9. Het samengestelde handschrift BPG 108 (Sententiae diversorum insignium virorum) kopieerde Browne uit VGQ 68 en VGQ 53. Zie de betreffende catalogi van De Meyier.

²⁴² Zie par. 1.3.3 en Balsem (2012), p. 293, n. 26 en Appendix 3 op pp. 305–306.

Den 12/2 Julii (Jovis) regende het den ganschen dagh, waerom ik uit den huize niet gaende, 's namiddaghs met onzen Heere Vossius de manuscripta van den Heere Kanonik Vossius, neffens een deel van zijn *Edeles* Bibliotheek, (daer onder een raer kruutboek van volkomene kruiden in Syrien en Egypten geplukt) en ook enighzins de Bibliotheek van den Heer *Doctor Browne zaliger* met lust bezichtigde.²⁴³

Isaacs neef Gerardus Joannes, voor Vollenhove 'onzen Heere Vossius', had de handschriften en een gedeelte van de gedrukte bibliotheek van zijn oom, 'den Heere Kanonik', zelf meegenomen als lid van de ambassade uit Den Haag.

Isaac Vossius zal in 1670 niet zonder boeken en handschriften het Kanaal overgestoken zijn, maar hij moest lang wachten op een gunstige gelegenheid waarop hij zijn complete bibliotheek kon laten overkomen. De veronderstelling dat hij zijn bibliotheek al vrij snel na zijn vertrek had meegenomen moet op een vergissing berusten, gevoed door correspondentie van Isaacs kring.²⁴⁴ De gunstige gelegenheid voor overkomst van zijn bibliotheek diende zich pas aan nadat hij zich verzekerd had van een inkomen en goede huisvesting, en nadat de politieke situatie in West-Europa enigszins genormaliseerd was. Het is moeilijk voorstelbaar dat hij het ruim drieënhalf jaar zonder zijn eigen bibliotheek heeft volgehouden, maar in die periode was het onmogelijk om zonder risico kostbaarheden als handschriften, laat staan een hele bibliotheek, te laten verzenden over zee. Engeland en de Republiek waren in 1672–1674 tenslotte verwickeld in hun 'Derde' oorlog. Direct na de tweede Vrede van Westminster vroeg hij aan zijn neef om een paar boeken mee te geven aan de ambassadeurs die hij in Londen verwachtte:

Nademael de vrede nu vast staet, hoop dat alles wel sal gaen. Bij aldien der gelegentheijt quam van Ambassadeurs, versoeck dat VE deselve waerneemt en met deselve mij overseijnde, dese naervolgende boeken Pollucem MS in fol. Etymologicon magnum in 4to MS beijde Griex. Darenboven beijde mijne Lucretios MSS Et praeterea notas in Catullum leggende in mijn lessenaer als oock mede de gedructe Catullus et Lucretios wesende aen de kant bij mij beschreven, en gecollationeet [sic].²⁴⁵

²⁴³ Vollenhove, p. 128. De incorrecte verwijzing die Dibbets in zijn noot maakt naar het dagboek van John Evelyn berust op de vaker voorkomende persoonsverwarring tussen onze kanunnik van Windsor en de bekendere medicus, beiden genaamd Thomas Browne. Evelyn bezocht op 17.10.1671 de bibliotheek van Sir Thomas Browne (1605–1682), auteur van *Religio Medici*, in Norfolk, East Anglia.

²⁴⁴ De Vries, *NNBW*, kol. 1522.

²⁴⁵ I. Vossius (Windsor?) aan G.J. Vossius (Den Haag), [na 19 februari] 1674, Hs. UBA 23 Cx 2. De gevraagde handschriften zijn: Julius Pollux, *Onomasticon* (VGF 28), *Etymologicum Grammatici Magni* (VGQ 20, fol. 7–209), Titus Lucretius Carus, *De rerum natura* (zowel de 'Oblongus' VLF 30, als de 'Quadratus' VLQ 94); zijn aantekeningen over Catullus. De gedrukte boeken zijn

Als duidelijk is geworden dat Willem Hadriaan van Nassau-Odijk, zwager van graaf Arlington, een van de Nederlandse ambassadeurs zal zijn die naar Engeland wordt gezonden, verzoekt Isaac zijn neef om die gelegenheid te baat te nemen om al zijn Griekse en Latijnse handschriften en geannoteerde boeken mee te sturen:

Versoek dat UE al mijne MSS (uijngenome de Chymische) als mede de gecollationeerde ofte bij mij beschreve boeken pact in 4, 5, ad 6 coffers of kisten, en de sellevige gereet hout om overteseijnden met de heer van Andijck. Indien Oom dese gelegentheit behaegt, kunnen gelijck als sijn bagagie overgesonden werde[.] Sal toekomende vrijdach dat is overmorgen soo ik hier noch blijf dien dag overseijnden een recommandatie ofte versoek van Mevrouw de gravinne Arlington aen haer broeder [ex corr.: suster], om ses acht ofte tien koffers Oom Junius ofte mij toebehorende met sijn bagagie overtevoeren.²⁴⁶

Tussen ontvangst van deze brief door neef Gerardus op 18 april en het vertrek van de ambassade op 17 mei moet er heel wat geregeld zijn. Gerardus Joannes jr. had kans gezien met de ambassade mee te reizen als ‘edelman’, toegevoegd buiten bezwaar van ’s lands schatkist.²⁴⁷ Deze kans zal hem zeker geboden zijn door die andere ambassadeur, Coenraad van Beuningen, die Gerardus Joannes jr. al vaker op sleeptouw had genomen tijdens ambassades.²⁴⁸ Hiermee toonde Van Beuningen zich alweer een werkelijk goede vriend van de familie Vossius. De handschriften van Isaac werden door zijn neef ingepakt en konden gewoon mee met de vracht van de ambassade die in vijf dagen in convooi (waaronder een apart schip voor bagage en een schip voor paarden) zeilde van Den Briel naar Gravesend. Daarom kon Joannes Vollenhove een maand nadat het gezelschap in Southly House was neergestreken – en er op een dag vanwege het slechte weer buiten niets te doen was – het herbarium van Leonhard Rauwolf doorbladeren (‘een raer kruitboek van volkomene kruiden in Syrien en Egypten geplukt’),²⁴⁹ één van Isaacs meest curieuze en kostbaarste handschriften.

moeilijker te identificeren, omdat Vossius meer edities geannoteerd heeft. Van Catullus komen de volgende edities in aanmerking: Venezia 1502 (sign. 758 E 30), Venezia 1558 (sign. 758 E 33), Heidelberg 1600 (sign. 758 F 4), Utrecht 1659 (sign. 758 F 6). Van Lucretius: Antwerpen 1565 (sign. 757 G 25), Leiden 1595 (sign. 757 G 26), Saumur 1662 (sign. 759 D 21).

²⁴⁶ I. Vossius (Windsor?) aan G.J. Vossius (Den Haag), april [1674], Hs. UBA A 14a. Zie ook n. 226. Vanaf het moment dat hij zich verzekerd had van een toekomst in Engeland heeft Isaac geprobeerd zijn oom Franciscus Junius F.F. over te halen naar Windsor te verhuizen. Junius zou uiteindelijk pas via een verblijf in Oxford bij zijn neef terechtkomen en zijn laatste maanden in Windsor slijten.

²⁴⁷ Vollenhove, pp. 22–23.

²⁴⁸ Zie Balsem (2008), p. 472.

²⁴⁹ Supra n. 243. Het *Herbarium vivum* of *Kreutterbuech* dat Leonhard Rauwolf samenstelde in vier delen heeft het signatuur VGG F 1 en is door de Universiteitsbibliotheek Leiden in bruikleen gegeven aan het Rijksherbarium, nu Naturalis. Zie de tentoonstellingscatalogus *Goed*

Het geduld van Isaac Vossius werd uiteindelijk dus rijkelijk beloond. Het had enige jaren geduurd, maar vanaf 1674 kon hij in Engeland in behoorlijke welstand leven. Hij had zich verzekerd van een goed jaarlijks inkomen en hij beschikte er over minstens twee woningen waarin hij zijn bibliotheek kon herbergen. Canons van Windsor woonden in huizen die nagenoeg tegen St. George's Chapel waren aangebouwd. Isaac had de beschikking over een huis in de *Canon's Cloister* en het was blijkbaar groot genoeg om er tijdelijk de bibliotheek van de *Chapter* in op te slaan tijdens een verbouwing in 1692. Drie jaar na zijn dood was het nog steeds bekend als het huis van Dr. Isaac Vossius. Er zal vooral veel plankruimte beschikbaar geweest zijn, want Isaac timmerde graag aan zijn bibliotheek.²⁵⁰ Misschien gebruikte hij zijn vertrekken in het complex van Windsor Castle als winterverblijf en Southly House²⁵¹ alleen in de zomer. Dat laatste lag tenslotte veel lager en, zoals we al eerder gezien hebben, niet altijd droog, dus het lijkt niet de gunstigste behuizing voor een bibliotheek. Hoewel hij regelmatig in Londen verbleef, is niet bekend of hij daar ook zelf een huis bezat. In de correspondentie met Gerardus jr. is sprake van achterstallige betalingen aan handwerkslieden voor de bouw van Isaacs nieuwe huis in Den Haag.²⁵² Hij was er samen met Franciscus Junius in 1669

gezien. *Tien eeuwen wetenschap in handschrift en druk*, Leiden 1987, pp. 158–159, nr. 99; P. Baas, *Bewaarloon*. Afscheidscollege uitgesproken op 11 oktober 2005, Leiden, pp. 3–5. Voor de rol die dit handschrift heeft gespeeld in de aankoop van de Bibliotheca Vossiana door de Leidse universiteit, zie par. 4.1.

250 W.H. St. John Hope, *Windsor Castle. An architectural history*. London 1913, vol. 1. Constantijn Huygens jr., *Journal van Constantijn Huygens, den zoon, van 21 October 1688 tot 2 Sept. 1696*, Utrecht 1876, dl. 1, p. 47: (25 december 1688) 'Tegen den avont gingh Vossius besoecken, die in zijn bibliotheecq vondt, daer hij noch sekere kleyne camertjens aen gemaect hadde;'

251 N. Heinsius (Den Haag) aan J.G. Graevius (Utrecht), 30 april 1674, in *Sylloge epistolarum*, IV, brief 184, p. 258: 'Vossium luculenta auctum haereditate jam nosti. Ruri aedes possidet adeo spatiosas, ut illustri Beuningio, ejusque collegis Oratoribus, ut scis, in aulam Britannicam destinatis, omnique horum comitatui habitandas eas offerat.'

252 I. Vossius (Windsor?) aan G.J. Vossius (Den Haag), april [1674], Hs. UBA A 14a: 'T'geen ik inde brief aen Oom Junius schrijf nopende de woorden vant testament van D. Braun, moet bij UE blijven, opdat de gepraetendeerde crediteuren, verstaende de uijtstel van mijne overkomste niet meerder haer ooren opsteeken. Kan mij niet genoeg verwonderen wegen de vijftienhondert gulden die UE schrijft te mankeren tot hun volkome betalinge. Buijten de hondert rijxdaelders die te betalen sijn aen Schral voor livranctie van steenen en tras, is niemant die met recht vijftich gulden toekomt. Colijn sal niet een penning hebben, is mij schuldigh, en is geobligeert de kelder dicht te maken. Burg de timmerman heeft ook meerder als hem toekomt, doch sal op een weijnich niet sien bij aldien hij discretie wil gebruijken. Den architect kan UE te kennen geven soo hij voor mijn overkomst (want soo is best dat UE bij hem spreekt) liquideert op de beste manier en menage, de overige restanten van mijne timmerage, dat ick met hem liberael sal handelen. De schrijnwerker opmakende de vensters etc, quam niet meerder te betalen volgens accoord als sessendertich gulden. De pompmaker de pomp dicht makende quam ses gulde. Den steenhouder vierentwintich gulden. UE sal wel doen al hun pretensie mij overtestueren, met de kopie van t'geen sij ontfangen hebben. Bij aldien den architect de geck speelt sal een ander uijt vinden die het timmeren verstaet, en mogelijk sal Raetsheer Goes t'selve niet refuseren, kan hem daer toe genoegsam obligeren.' De transcriptie van de complete brief in Balsem (2012), pp. 307–309, Appendix 4.

Deze kwestie sleepte nog een aantal jaren voort. In een brief die Gerardus jr. op 12 mei 1679 ont-

naar toe verhuisd.²⁵³ Zijn huis in Den Haag bleef gedurende zijn verblijf in Engeland in het bezit van de familie. Buurman Pieter Pels houdt een oogje in het zeil als alle Vossii afwezig zijn.²⁵⁴

Zoals we gezien hebben bevat de briefwisseling tussen oom Isaac en neef Gerardus heel veel passages over geldzaken van de familie. Vanaf 1674 hoeft Isaac zich eigenlijk helemaal geen zorgen meer te maken over zijn inkomsten. In antwoord op een brief van 2 februari 1674 schrijft Isaac aan zijn neef dat hij slechts een gedeelte van zijn salaris over 1673 als Canon van Windsor krijgt uitgekeerd, omdat de weduwe van zijn voorganger recht heeft op het andere deel. En, in tegenstelling tot wat wel beweerd wordt, heeft hij tijdens de zojuist afgelopen Derde Engelse oorlog (1672–74) het pensioen, dat hij sinds 1663 uit naam van de Franse koning kreeg, niet ontvangen.²⁵⁵ Vanaf 1674 tot aan zijn dood zal hij dan volledig van de inkomsten als Canon van Windsor gebruik kunnen maken. Zijn salaris uit Holland en het pensioen uit Frankrijk zijn vervangen door een salaris en een erfenis in Engeland. Of hij uit de erfenis van Browne veel geld heeft overgehouden is moeilijk vast te stellen, omdat hij toch grote bedragen moest investeren in de proceskosten die hiermee gepaard gingen. De kinderen van zijn broer Mattheus waren jarenlang financieel van

ving (UBA Hs. A 14b) schrijft Isaac: ‘Weerde en lieve neef, heb UE lange missive behelsende de rekeninge van de praetendente [?], kan niet meer daer van scriven, dewijl het nu te laet is, soo dat Raetsheer Goes raet gevolgt dient te worden, dewijl de fieltachtige compositie van Nispen daer toe obligeert. Heb weder 70 pont aen de heer Heemskerk overgemaekt. Ben verwondert van t’geene UEd scrijft van de heer Goes, dewijl hij in sijn brief scrijft en bekent, dat ick met fielen hebbe te doen, en dat alles t’geen aen Burg ofte Colijn naer mijn vertreck is betaelt, sij onredelijck, doch UEd macht stellen [?] naer sijn goetdunken.’

253 Zie de correspondentie van Franciscus Junius F.F. aan Thomas Marshall in Van Romburgh (2004), brieven 217–219.

254 P. Pels (Den Haag) aan I. Vossius (Windsor), 14 december 1685, in *Burm. F 11*, II, Ep. 698, pp. 109v–110r: ‘Ued.ts Huis word wel bewoont. Den roock in de eetcaemer beneden is meest verholpen met een yser-heertje, een schoorsteen-mantel, ende een plank van binnen schuins gelegd, soo dat ick hope dat het verder wel gaen sal, van welke gerustigheit ick wenschte dat Mejuffrouw Vossius mede mochte werden deelachtig gemaekt.’ Onduidelijk is of er misschien brand gewoed heeft of dat alleen de schoorsteen niet goed functioneerde. Attia Vossius bevond zich bij haar oom Isaac in Windsor en bestierde ook daar zijn huishouden. Gerardus jr. woonde in Middelburg.

Als bijlage bij de brief heeft Pels een prospectus gestuurd (of gegevens daaruit gekopieerd) van Matthias Wasmuth, *Ad Summos Mecoenates Orbis Eruditi: Annales Coeli Et Temporum Restituti. Sive Opus Astro-Chronologicum: cum novis Tabulis Motuum Perpetuis, & Organo Revolutionum harmonico, ab Origine Mundi. Libris VII: Quorum nunc saltem praemonstratur Sciagraphia Rerum & Ordinis, Dum pleni Operis Editio sumptuosior, a Munifico Mecoenate Seculo donetur. Adiectus est In Specimen Operis Apodicticum ...* Kiel: Joachim Reumann, 1684. Dit pamflet is niet teruggevonden tussen Vossius’ mathematische boeken.

255 I. Vossius (Windsor?) aan G.J. Vossius (Den Haag), [na 19 februari] 1674, Hs. UBA 23 Cx 2: ‘Heb UE geschreve dat den ontfang van mijn canonicat van het eerste jaer niet bedraegt het derdepart de rest wesende voor de weduwe van mijn precesseur. T’geen VE vraegt of ick eenige gelden uijt Vrancrkrijck heb genoten gedurende den oorloog ten gevalle van Mr Villomair, kan VE wel afrekenen van neen, en dewijl VE de laetste somme ontfangen hebt, kont hem hier over informeren. L’Escluse moet men laten praten.’ Zijn voorganger in Windsor was Thomas Viner, zie n. 212; Villomair en L’Escluse niet geïdentificeerd.

hem afhankelijk, dus hij is wel blij als zijn neef zelfstandig in zijn onderhoud kan voorzien. Van 1676 tot 1695 was Gerardus Joannes jr. lid van de Raad van Vlaanderen te Middelburg en in 1680 solliciteerde hij naar de functie van superintendant van de lenen in Vlaanderen te Den Haag.²⁵⁶ Isaac zal zijn neef natuurlijk behulpzaam zijn bij het verzamelen van de nodige aanbevelingen, maar het aanbod van wederdiensten slaat hij nogal bruusk af. Hij heeft juniors hulp echt niet nodig:

Weerde en lieve neef,

Ick wensche van al mijn hert dat UEd pretensie geluckich mach uijt-vallen, en dat het waer mach werden 'tgeen UE schrijft mij niet langer lastich te sulle wesen. Doch t'geen UEd bijvoegt van als dan mij behulpsaem te konnen werden, t'selve is een onnutte en onnoodige presentatie, hebbende geen processen in Hollant, en genietende hier, soo lang het God gelieve, ruijm soo veel als drie raetheerschappen in Hollant met eere konnen opbrengen, en konnende verder gebeneficeert werden wanneer ick begere. Ick seijnde volgens UE versoek een letterken aen Slingeland en Bleijswijck bij aldien die mogelijck behulpsaem konnen wesen. [...] Wat de recommandatie aen de heer Odijck belangt sal sien, doch kan niet versekeren, om reden die ick niet schrijven en kan.²⁵⁷

Dankzij de goede naam van de familie bij al die hooggeplaatste heren slaagde junior erin om de begeerde positie in Den Haag te bemachtigen, waardoor hij volledig onafhankelijk werd van zijn oom en vanaf dat moment vaak de onderscheidende titel van 'raadsheer' meekreeg.²⁵⁸

Isaac kon in Engeland geen gebruik maken van de juridische kennis van zijn neef. Terwijl hij in Nederland geen processen meer te voeren had na de afwikkeling van zaken omtrent de bouw van zijn huis in Den Haag, waarbij hij overigens altijd gebruik maakte van de diensten van raadsheer Goes,²⁵⁹

²⁵⁶ Zie Balsem (2008), p. 470, n. 12.

²⁵⁷ I. Vossius (Windsor?) aan G.J. Vossius (Middelburg?), 19 januari O[ld] S[tyle] 1680, UBA Hs. R 42.

²⁵⁸ Blijkbaar voerde Isaac geen correspondentie met Van Nassau-Odijk. Diens aanbeveling werd geregeld via zijn zuster, met wie Isaac wel op goede voet stond: 'Heb oock mede verstaen uijt Mevrouw de Gravinne Arlington dat sij UEd gerecommendeert [heeft] aen haer broeder de heer van Odijck, dewelke belooft heeft UEd te willen behulpsaem wesen naer sijn vermogen. Dieswile is goet dat UE hem gaet bedancken et versoeken sijne belofte te willen naerkomen.' I. Vossius (Windsor?) aan G.J. Vossius (Den Haag), ontvangen 23 maart 1680, UBA Hs. S 17. Voor Govert van Slingelandt (1620–1690), pensionaris van Dordrecht, secretaris van de Raad van State, diplomaat, zie: *NNBW*, V, pp. 747–748. Bleiswijk is misschien Hendrik van Bleiswijk, schepen en later burgemeester van Delft, zie: Van der Aa, II-1, pp. 609–610; of wellicht Dirk van Bleiswijk, historicus, auteur van *Beschryvinge der stad Delft* (1667). Beiden werden geboren in 1640.

²⁵⁹ Willem Goes (1611–1686), raadsheer in het Hof van Holland, zwager van Nicolaas Heinsius, zie: Van der Aa, VII, p. 253. Zie ook n. 252.

houdt hij zijn neef in de Nederlandse brieven wel regelmatig op de hoogte van een juridische kwestie over geld dat hij te vorderen heeft op Fabian Philipps. Philipps was een historicus en jurist zonder academische opleiding die dikke boeken had geschreven over de autoriteit van de monarch en ook verscheidene politieke pamfletten.²⁶⁰ Maar Fabian Philipps was vooral een goede vriend geweest van Franciscus Junius F.F. Samen waren zij in dienst geweest van Thomas Howard, graaf van Arundel, en beiden hadden te maken gehad met de opleiding van Aubrey de Vere, graaf van Oxford. Uit waardering voor de vriendschap en collegialiteit die Junius van Philipps had ondervonden tijdens zijn eerste lange verblijf in Engeland, droeg hij in 1656 een uitgave van zijn zwager G.J. Vossius aan hem op.²⁶¹ Helaas wordt uit de bewaarde briefwisseling tussen Isaac en Gerardus jr. niet exact duidelijk waarom de arme Philipps veel geld aan Isaac Vossius verschuldigd was, maar mogelijk heeft het te maken met geld dat ooit in 1659 aan Junius beloofd was door Henry Howard, door Philipps aan Junius uit te betalen.²⁶² Als vertegenwoordiger en erfgenaam van Franciscus Junius kan Isaac oude tegoeden van zijn oom opgeëist hebben. Vossius dreigt Philipps zelfs met gijzeling als hij niet aan zijn verplichtingen voldoet.²⁶³

Vanaf het moment dat Isaac in Anglicaanse welstand geraakte, heeft hij geprobeerd zijn oom Franciscus Junius F.F. over te halen om ook naar Engeland te komen. Franciscus was inmiddels ver over de tachtig jaar oud en heeft

²⁶⁰ Nicholas Jagger, 'Philipps, Fabian (1601–1690)', *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, 2004; online edn, May 2007 [www.oxforddnb.com/view/article/22115, accessed 18 May 2012].

²⁶¹ Zie Sophie van Romburgh, '*For my worthy freind Mr Franciscus Junius. An edition of the complete correspondence of Francis Junius F.F. (1591–1677)*'. Proefschrift, Leiden 2002, brief 193. Dit is de opdracht in Junius' uitgave van G.J. Vossius, *Harmoniae evangelicae de passione, morte, resurrectione, ac adscensione Iesu Christi, servatoris nostri, libri tres*. Amsterdam, Elzevier, 1656.

²⁶² Ibid., brieven 198e, 199d en 200a.

²⁶³ De problemen met Philipps beginnen mogelijk al in 1677, maar zijn er zeker in augustus 1679: 'Heb veel moeyten en onkosten met Fabian Philips, doch deselve heeft in drie termine belooft omtrent de tweehondert pont te betalen, waer van het eerste derdendeel in mid-somer is verschenen, doch nochniet betaelt. Sal in vier of vijf dagen mij naer Londen begeven om de selve intevorderen.' (UBA Hs. A 14c); in januari van het volgend jaar verliest Isaac zijn geduld: 'Heb ordre gegeven om Mr Philips te doen arresteren bij aldien hij de twee verlopen termijnen niet promptelijck kome te voldoen. Heb veel moeyten en onkoste met dien man.' (UBA Hs. R 42); en drie maanden later probeert Isaac toch nog een andere oplossing te vinden: 'Heb met mester Philips gesproken. Deselve heeft mij verklaert dat het geen geveijnsde maer warachtige armoede sij die hij lijt, en bereijt sij t'selve op de Evangelie met eet te verklaren. Versoekende hem niet in de gevanckenisse te wille werpen, welk doende, wij niet soude van hem genieten souden. Doch soo ick een weijnich patientie wilde hebben belovende hij heuselijck soude betalen, hebbende alreede daervan een beginsel gemaekt, als hebbende betaelt aen de procureur Stanton de somme van veertich ponde en beloovende voor Paessche noch eene somme daer bij te doen. Doch den procureur hebbende deselve somme ontfange met moeyte pretendeert daer van voor hem en den advocaet en onkoste aen den Roul-meester de somme van over de twintich pont. In vier of vijf dagen mij weder naer Londen begevende, moet daer over spreken met S. Jan Marcham, en sal alsdan breeder scrijve.' (UBA Hs. S 17).

blijkbaar begin 1674 een beroerte of misschien wel een hartaanval gehad.²⁶⁴ Zijn naaste familieleden waren niet de enigen die zich zorgen om hem maakten, getuige de briefwisseling tussen Graevius en Heinsius.²⁶⁵ In het najaar van 1674 probeerden zij Franciscus te bewegen om naar Utrecht te verhuizen en zijn bibliotheek aan de stadsbibliotheek van Utrecht na te laten, die volgens de belofte van de toenmalige bibliothecaris Cornelis Booth 'soo sorgvuldichlyck gade-geslagen ende opgesloten sullen worden als inde Bibliotheque tot Leyden de legata herois Scaligeri tot noch toe behouden syn.', dat wil zeggen apart opgesloten in een kast met zijn naam erboven.²⁶⁶ Maar dat plan zou toch anders uitpakken.

Franciscus Junius had Isaac op 8 januari 1672 tot zijn gevolmachtigde in Engeland benoemd en een paar maanden later, op 19 april, zijn testament laten opmaken, waarin zijn bezittingen gelijkelijk verdeeld werden over zijn (achter)neven en -nicht.²⁶⁷ Isaac wilde hem het liefst tegelijk met de ambassade de oversteek naar Engeland laten maken,²⁶⁸ maar zo snel ging dat allemaal niet. Een jaar later vertrok Franciscus eindelijk naar Londen en weer een jaar later vestigde hij zich in Oxford, dichtbij Thomas Marshall (1621–1685), inmiddels rector van Lincoln College, met wie hij in 1665 de *Gothic Gospels* had uitgegeven.²⁶⁹ Een paar maanden voor zijn dood op 19/29 november 1677 was hij

264 I. Vossius (Windsor?) aan G.J. Vossius (Den Haag), [na 19 februari] 1674, Hs. UBA 23 Cx 2: 'Weerde en beminde neef, De flaewte van Oom Junius bekommert mij seer, wenste wel hem tegenwoordig te kunnen dienen, En alles bijbrengen t'geen tot sijn gemack en lang leven kan strecken. Nademael t'selve om mijn absentie niet kan wesen, hoop t'selve door nicht sal geschieden, welkes manieren van doen hem aengenaemer sullen wesen als wel de Vwe, want in soodanige hooge jaren kont lichtelijck praesumeren, in eodem sexu, necessario displicere tantum morum et aetatis discrepantiam. Darenboven UE besit dat talent niet, van UE selve aengenaem te kunnen maken bij eenich persoon die Ue meer respect schuldich bent, als wel UE selve.' Isaac antwoordt hier op een brief van Gerardus van 2 februari 1674. Franciscus Junius woonde toen met Gerardus en Attia Vossius samen in het huis van Isaac in Den Haag. Isaacs opmerking over het karakter van zijn neef is niet erg flatteus.

265 J.G. Graevius (Utrecht) aan N. Heinsius (Den Haag), 13 februari 1674, in *Sylloge epistolarum*, IV, brief 163, pp. 225–7, p. 226:

'Junium, qui pene furvae regna Proserpinae viderat, revixisse, & pristinae restitutum valetudini vehementer laetor, optoque ut senectutem sine gravibus istius aetatis incommodis transigat suavissime, ut, in quibus elaborandis studii tantum laboris posuit, lucem adspiciant. Rogo ut senem eruditissimum, si quando eum videris, & juniorem Vossium meo nomine salutes.' (Ik ben buitengewoon verheugd dat Junius, die bijna het donkere rijk van Proserpina had aanschouwd, weer in zijn oude doen is en ik wens dat hij zijn ouderdom zonder zware ouderdomskwalen heel prettig kan doorbrengen, zodat de zaken waar hij nu zoveel ijver en werk in steekt, gepubliceerd kunnen worden. Doe de zeer geleerde man, en de jonge Vossius [GJVr.], uit mijn naam de groeten, als je hem ziet).

266 Van Romburgh (2002), brief 223.

267 Sophie van Romburgh, 'Junius's warrant for Isaac Vossius (1672) and Junius's will (1672)', in Rolf H. Bremmer Jr. (ed.), *Franciscus Junius F.F. and his circle*, Amsterdam 1998, pp. 237–240. Opmerkelijk detail is dat Pieter Pels getuige was bij het opmaken van Junius' testament.

268 Zie n. 246.

269 F. Junius & T. Marshall, *Quatuor D.N. Jesu Christi Evangeliorum versiones perantiquae duae, Gothica scil. et Anglo-Saxonica, quarum illam ex celeberrimo Codice Argenteo nunc primum depromsit Franciscus Junius F.F. Hanc autem ex Codicibus MSS. collatis emendatius recudi curavit*

bij Isaac in Windsor ingetrokken. Hij werd begraven in St. George's Chapel waar zich nog een gedenksteen in zijn herinnering bevindt.²⁷⁰ De boeken en handschriften die betrekking hadden op zijn Oud Germaanse studies, en het typografische materiaal (loden letters, stempels en matrijzen) dat hij had laten maken om Germaanse talen te laten drukken, liet hij na aan de Bodleian Library. Veel van zijn andere boeken en een paar handschriften vinden we terug in Isaacs bibliotheek.²⁷¹

1.4.2 Aankopen op Engelse veilingen

De boeken van zijn oom Franciscus Junius waren voor Isaac de laatste substantiële toevoeging aan zijn bibliotheek die hij uit een erfenis verwierf. Behalve met boeken die hij in boekwinkels in Little Britain²⁷² of St Paul's Churchyard in Londen kocht, het hart van de Engelse boekhandel in de zeventiende eeuw, of de boeken die hem door correspondenten werden toegezonden, verrijkte hij zijn collectie met boeken en handschriften die op veilingen werden aangeboden. Engelse boekverkopers ontdekten het fenomeen van de boekenveiling vrij laat ten opzichte van hun collega's uit de Lage landen.²⁷³ Aan het einde van de negentiende eeuw compileerde John Lawler een lijst van 134 Engelse veilingen uit de periode 1676–1700 waarvan ook catalogi werden gepubliceerd.²⁷⁴ Op deze veilingen in Londen, Oxford, Cambridge en kleinere plaatsen werden voornamelijk bibliotheken van Engelse theologen verkocht, maar natuurlijk ook bibliotheken van adellijke personen als Sir Kenelm Digby, Sir Edward Bysshe en de graven van Anglesey en Ailesbury. Een van de bekendste veilinghouders in zijn tijd was Edward Millington (ca. 1636–1703) die onder anderen samen met Moses Pitt een veiling organiseerde van de geïmporteerde boeken van de Nederlandse theoloog Gijsbert Voet (1589–1676). Millington zou de kunst van het veilen hebben geleerd van vrienden die tweedehandsboekenveilingen hadden meegemaakt in Holland.²⁷⁵

Thomas Mareschallus, ... Accessit et glossarium Gothicum, cui praemittitur alphabetum Gothicum, Runicum, etc. opera eiusdem Francisci Junii. Dordrecht, typis et sumptibus Junianis, excudebant Henricus et Joannes Essaei, 1665.

²⁷⁰ *The Monuments of St George's Chapel, Windsor Castle*, ed. Shelagh M. Bond, Windsor 1958, p. 116.

²⁷¹ Bremmer, Rolf H. Jr., 'Retrieving Junius's Correspondence', in Rolf H. Bremmer Jr. (ed.), *Franciscus Junius F.F. and his circle*, Amsterdam 1998, pp. 232–4; zie ook *Cat. Math.*; *Cat. Med.*

²⁷² Op 6 januari 1683 stuurde Adriaan Beverland vanuit Windsor een brief aan Vossius geadresseerd: 'For the Nobel Doctor, Doctor Isaacus Vossius, at Mr Scott, bookdealer in Little Britan, London'. UBA Hs. E 10 a.

²⁷³ Vgl. Van Selm (1987), hfst. 1.

²⁷⁴ Lawler, John, *Book Auctions in England in the Seventeenth Century (1676–1700). With a chronological list of the book auctions of the period.* London, 1898.

²⁷⁵ Brian Cowan, 'Millington, Edward (c.1636–1703)', *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, May 2005; online edn, Jan 2008 [www.oxforddnb.com/view/article/52142, accessed 24 Feb 2014]; Giles Mandelbrote, 'The Organization of Book Auctions in Late Seventeenth-Century London', in: R. Myers, M. Harris and G. Mandelbrote (eds.), *Under*

Ruim een eeuw na Lawler komt Tom Birrell, een coryfee op het gebied van de geschiedenis van Engelse particuliere bibliotheken, op een getal van 400 boekenveilingen.²⁷⁶ In de British Library onderzocht hij 21 veilingcatalogi die door de veilinghouder zijn geannoteerd met de namen van de kopers en de prijzen die voor de kavels betaald werden – veruit de meeste van deze veilingen werden door Millington geleid. Uit deze catalogi blijkt dat ook Vossius af en toe kocht op een deel van deze veilingen. Dat wil niet zeggen dat hij zelf op de veiling aanwezig was, want uit de catalogi blijkt verder dat hij zich vrijwel altijd liet vertegenwoordigen door een agent. Birrell vond zijn naam in de geannoteerde catalogus van de bibliotheek van Richard Smith (1590–1675), een collectie die meer dan 8000 boeken, handschriften en pamfletten bevatte, waarvan de veiling begon op 15 mei 1682.²⁷⁷ In vergelijking met andere kopers, zoals de dichter en toneelschrijver John Dryden die 54 boeken kocht, of de historicus Narcissus Luttrell die samengestelde lots of bundels met honderden pamfletten op de kop tikte, of zelfs in vergelijking met John Locke die hier zestien boeken verwierf, kocht Isaac slechts een paar boeken. Voor ‘Dr. Vossius’ werden acht boeken contant afgerekend door zijn agent ‘Mr. Hornold’.²⁷⁸ Vier van deze titels zijn nog te vinden in de universiteitsbibliotheek van Leiden, maar alleen van de nummers 2 en 4 is de herkomst uit de bibliotheek van Smith af te leiden:

- 1 *Selectae annotationes, et expositiones in varia vtrivsqve testamenti difficillima loca: avctore D. Iohanne Alba, Cartusiae Vallis Christi monacho. Valentiae, apud Philippum Mey. M DC XIII. Sumptibus Philippi Pincinali.* In-4. Sign.: 498 G 1. Oud nr.: III.Q.214., maar niet uit Vossius’ bibliotheek. Cat. Smith, p. 7, no. 40 (3s.6d.).
- 2 *Isychii Presbyteri Hierosolymorum, in Leviticvm commentaria, in quibus ceremoniae sacrificiorum veteris Testamenti cũ nouo assimilantur, & pleraque*

the Hammer: Book Auctions Since the Seventeenth Century (New Castle (DE); London, 2001), pp. 15–36.

²⁷⁶ T.A. Birrell, *Aspects of Book Culture in Early Modern England*, ed. by Jos Blom. Farnham 2013, p. 29. In deze uitgave zijn onder andere de artikelen gebundeld die Birrell schreef over de bibliotheken van Isaac Casaubon, John Dryden, John Locke en Sir Edward Sherburne. In het laatste kwart van de zeventiende eeuw visten deze personen (behalve Casaubon) in dezelfde boekenvijver als Vossius.

²⁷⁷ *Bibliotheca Smithiana, sive, Catalogus librorum in quavis facultate insigniorum, quos in usum suum & bibliothecae ornamentum multo ... sibi comparavit, vir clarissimus doctissimusq D. Richardus Smith, Londinensis: horum auctio habebitur Londini, in area vulgo dicta Great St. Bartholomews Close, in Angulum ejusdem Septentrionalem, Maii die 15. 1682 / per Richardum Chiswel.* Birrell had toegang tot het geannoteerde exemplaar uit het particuliere bezit van Lord Crawford. Van dit exemplaar bevindt zich een microfilm in de British Library (Mic.A.1343) die helaas niet meer leesbaar was toen ik de film bekeek in juni 2011. Birrell (1987), pp. 30, 34–7. Onlangs publiceerde Alan H. Nelson de lijst van 177 handschriften in deze veiling: ‘Manuscripts from the 1682 Sale of Richard Smith’s Library’, in: *In the Prayse of Writing. Early Modern Manuscript Studies, Essays in Honour of Peter Beal*, eds. S.P. Cerasano & S.W. May, London 2012. Nelson lijkt overigens het fundamentele werk van Birrell helemaal niet te kennen.

²⁷⁸ Brief van T.A. Birrell (Oxford) aan A.C. Balsem (Amsterdam), 24 november 2007, met een lijst van acht titels voor Vossius met de prijzen die Hornold ervoor betaalde.

- sunt quibus haereses nostri temporis refutantur... Parisiis, Apud Nicolaum Chesneav, 1581. In-8. Sign.: 578 D 22. Oud nr.: IV.O.135. Cat. Vossius, 135:121 (Theol. in 8vo). Verso tp: geplakt etiket met de naam 'Clemens Gregorius' en Grieks motto 'Áiei grèsobei' (of 'grègorei'). Cat. Smith, p. 27, no. 364 (6d.).*
- 3 *M. Martini, Novus atlas Sinensis, Amsterdam 1655. In-fol. 3 exx. in UBL maar niet uit Vossius' bibliotheek. Cat. Vossius, 308:2 (Math. in fol.). Cat. Smith, p. 89, no. 35 (£2).²⁷⁹*
- 4 *Ioannis Tzetzae Variarum historiarum liber versibvs politicis ab eodem Graecè conscriptus, & Pavli Lacisii Veronensis opera ad uerbum Latinè conuersus, nuncq; primùm in lucem editus. Accessit quoque, Nicolai Gerbelii Praefatio, in qua de Operis huius praestantia, ac utriusq; Tzetzis, Isaacij & Ioannis, uita, lectu quaedam dignissima reperies. Basileae, Ex officina Ioannis Oporini, 1546. In-2. Sign.: 697 A 1. Oud nr.: XI.B.F.230. Cat. Vossius, 354:21 (Poetae in folio). Cat. Smith, p. 96, no. 341 (8s.6d.).²⁸⁰*

De vier titels met prijzen die zich niet in Vossius' bibliotheek bevinden zijn: J. Juvenis, *De antiquitate et varia Tarentinorum fortuna libri octo*, Neapoli 1589. In-fol. (1s.8d.); S. Portius, *Formae orandi Christianae enarratio. In Evangelium divi Joannis scholion*, Florentiae 1552. In-8 (3d.); P. Saulnier, *De capite sacri Ordinis Sancti Spiritus dissertatio*, Lugduni 1649. In-4 (1s.8d.); H. Spondanus, *Coemeteria sacra*, Parisiis 1638. In-4 (3s.).

Misschien waren deze boeken ook helemaal niet voor Vossius zelf bedoeld, of heeft hij ze bij nader inzien aan zijn agent gelaten. Die agent was naar alle waarschijnlijkheid de jonge Duitse theoloog Andreas Arnold (1656–1694), die juist in de laatste tien maanden van zijn verblijf in Engeland vaak te gast was bij Vossius in Windsor, voordat hij in november 1682 naar Frankrijk doorreisde. In Vossius' bibliotheek werkte Arnold aan een uitgave van een brief van Athanasius, aartsbisschop van Alexandrië.²⁸¹ In de hektiek van de veilingzaal kan de veilingmeester makkelijk de naam van de buitenlandse bieder 'Arnold' verhaspeld hebben tot 'Hornold'. In een doos die Andreas Arnold uit Engeland naar zijn vader Christoph in Neurenberg stuurde, vinden we voornamelijk Engelse boeken waaronder ook de veilingcatalogus van de *Bibliotheca Smithiana*.²⁸²

²⁷⁹ De letterlijke tekst in de Smith catalogus luidt: 'Atlas novus Sinensis, a Martino Martinio; Chart. Geogr. Coloribus Illustrat. Amst. 1655.' De universiteitsbibliotheek verkocht Vossius' exemplaar, dat gekleurd was, als doublet in 1706 voor 4 gulden. Zie ook *Cat. Math.*, 456.

²⁸⁰ In de geannoteerde Smith catalogus is dit lot niet gemarkeerd als 'paid'. Het bleek incompleet en volgens Birrell is het mogelijk dat de koper daarom de prijs van 8s.6d. te hoog vond. Normaal gesproken wordt dit werk voorafgegaan door: *Lycophronis Chalcidensis Alexandra, siue Cassandra: poema ... Isacii Tzetzis Grammatici Commentarijs ... illustratum atq; explicatum, ... Adiectvs quoque est Ioannis Tzetzae Variarum Historiarvm liber, ... & Pavli Lacisii Veronensis opera ad uerbum Latine conuersus, nec unquam antea editus*.

²⁸¹ F.J.M. Blom, *Christoph & Andreas Arnold and England*, pp. 80–81. Noch Blom, noch Birrell legt een relatie tussen 'Mr. Hornold' en Andreas Arnold.

²⁸² *Ibid.*, pp. 94–95, 117.

Zoals we hierna nog uitgebreid zullen zien, liet Vossius twee jaar later, in 1684, het bieden op veilingen over aan Adriaan Beverland. De laatste veiling waarop we de naam van Isaac Vossius terugzien is die van de boeken van Robert Bruce, 1st Earl of Ailesbury, op 21 november 1687. Deze veiling is echter beter bekend onder de naam van William Cecil, 1st Baron of Burleigh.²⁸³ De British Library bewaart twee geannoteerde catalogi van deze veiling. In de eerste werden alle prijzen genoteerd, maar geen kopers.²⁸⁴ In de tweede vinden we behalve alle prijzen ook namen van kopers, echter alleen bij de handschriften die aangeboden worden op pp. 80–90.²⁸⁵ In een gezelschap van agenten, boekhandelaren en *gentlemen* die vaak in de marge genoemd worden als Mr. Chiswell, Mr. Alix, Sir R. Gibbs, de Earl of Kent, Mr. Southey, Mr. Frasier (voor Colbert), Bonwick (sic?), Wagstaffe, E. Stamford, E. Clare en J. Goodwyn, koopt Vossius één handschrift: ‘42: *Paulus Venetus*, de Conditionibus et consuetudinibus Regionum Orientalium, in Pergamena.’²⁸⁶ De prijs die hij ervoor betaalde is echter lastig te bepalen, omdat de catalogi hierin juist bij de lotnummers 42 en 43 aanzienlijk verschillen. In de catalogus met alleen prijzen staat bij nr. 42: ‘07–18–0’. In de andere staat in de marge bij dat nummer: ‘Dn. Is. Vossius, 1–18–0’. Maar ook al zou hij de *Marco Polo* voor meer dan 7 pond hebben gekocht, dan was het nog niet het duurste handschrift van de veiling. Er waren op deze veiling vier andere handschriften die voor 8 tot 12 pond werden afgeslagen. Wat belangrijker is dan de prijs die Vossius betaalde, is dat deze aanwinst getuigt van zijn onvermoeibare, blijvende belangstelling voor het Verre Oosten, en met name voor China.²⁸⁷

283 *Bibliotheca illustris. sive Catalogus variorum librorum in quavis lingua et facultate insignium ornatissimae bibliothecae viri cuiusdam praenobilis ac honoratissimi olim defuncti, libris rarissimis tam typis excusis quam manuscriptis refertissimae. Quorum auctio habebitur Londini, ad insigne Ursi in vico dicto Ave-Mary-Lane, prope Templum D. Pauli, Novemb. 21 1687, Per T. Bentley, & B. Walford, Bibliopolas. Lond.* Zie nummer (xv) in de lijst van Birrell (1987), pp. 30–31. Met dank aan Dirk van Miert die op mijn verzoek de exemplaren van deze catalogus in de BL zorgvuldig heeft vergeleken.

284 BL 124.f.17.

285 BL 821.i.8 (1).

286 UBL VLF 75. Behalve de tekst van Marco Polo, bevat dit handschrift ook Jean de Mandeville, *Itinerarium*. Vgl. ook Richard Landon, ‘The Antiquarian Book Trade in Britain 1695–1830: The Use of Auction and Booksellers’ Catalogues’, *The Papers of the Bibliographical Society of America*, 89 (1995), p. 411. Landon leest in het exemplaar BL 124.f.17 dat ‘Isaac Vossius, the great scholar’ en ‘the most notable purchaser of the sale’, een handschrift kocht van de *Chronicon* van Martinus Polonus voor 2 pond. De overige gegevens die Landon over Vossius’ bibliotheek debiteert rammelen ook nogal. Hij gebruikte daarvoor Anthony Wood als bron.

287 Voor de basis van die belangstelling, zie Thijs Weststeijn, ‘Vossius’ Chinese Utopia’, in: *Isaac Vossius (1618–1689) between Science and Scholarship*, ed. E. Jorink and D. van Miert (Leiden/Boston 2012), pp. 207–242.

1.4.3 Van agent tot patroon. Oude en nieuwe vrienden in de Republiek der Letteren

In Windsor had Vossius ruime gelegenheid om vrienden, cliënten, gasten uit binnen- en buitenland te ontvangen en zelfs tijdelijk te huisvesten zolang hij kon beschikken over Southly House. Zijn bibliotheek zal de voornaamste reden geweest zijn waarom er zoveel gasten langskwamen. Hierboven hebben we al gezien dat Andreas Arnold een aantal maanden bij Vossius verbleef in 1682. Vanaf 1680 vond de balling Adriaan Beverland bij Isaac onderdak. Op zijn verblijf in Engeland in relatie tot Vossius wordt hieronder uitgebreid ingegaan.

Een regelmatige bezoeker die Vossius al kende toen hij nog in Den Haag woonde was Robert Scott.²⁸⁸ Behalve leverancier van boeken uit zowel Engeland als het Europese vasteland, was Scott Isaacs vaste uitgever in Londen. We zullen Scott ook nog terugzien als getuige bij het opmaken van Isaacs testament.

Een andere oude bekende is Paul Colomiès (1638–1692) die al in 1664 op uitnodiging van Vossius een jaar in Holland verbleef. In 1681 verhuisde Colomiès vanuit La Rochelle in Frankrijk naar Engeland om uiteindelijk in 1684 bibliothecaris van aartsbisschop William Sancroft (1617–1693) in Lambeth Palace te worden.²⁸⁹ Op verzoek van de laatste maakte Colomiès een catalogus van alle handschriften van Vossius in zijn bibliotheek in Windsor. En om die catalogus te kunnen maken zal hij toch enige tijd in Windsor verbleven moeten hebben. Vermoedelijk was de catalogus al klaar in 1684 voordat hij bibliothecaris in Lambeth Palace werd, want de handschriften die Vossius vanaf dat jaar op veilingen verwierf, staan er niet in.²⁹⁰ Dat hij er niet voor betaald werd weten we uit een brief van Adriaan Beverland die Colomiès regelmatig in Londen opzocht: ‘Hy [Colomiès] soude noyt tot Winsor gekoomen hebben op syn costen ten waer hy weder 10 gynes wist der uyt te halen met het copieeren van de brieven als hy door de Cataloge gedaen heeft.’²⁹¹ Behalve voor het maken van de catalogus van handschriften, moest Colomiès dus ook in Windsor zijn

²⁸⁸ Marja Smolenaars, ‘Scott, Robert (b. in or before 1632, d. 1709/10)’, *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, 2004 [www.oxforddnb.com/view/article/69229, accessed 10 Dec 2010]. Zie ook Van Romburgh (2002), brieven 217–219.

²⁸⁹ R. Julian Roberts, ‘Colomiès, Paul (1638–1692)’, *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, 2004; online edn, Jan 2008 [www.oxforddnb.com/view/article/5982, accessed 26 Feb 2014]. Voor sporen die Colomiès achterliet in boeken uit Isaacs bibliotheek, zie Dirk van Miert, ‘Een kijkje in de keuken van Colomiès’, in: *Aangeraakt. Boeken in contact met hun lezers. Een bundel opstellen voor Wim Gerritsen en Paul Hoftijzer*, eds. K. van Ommen, A. Vrolijk, G. Warnar. Leiden 2007, pp. 99–106.

²⁹⁰ De catalogus van 762 handschriften en geannoteerde drukken werd posthuum uitgegeven: Paul Colomiès, ‘*Librorum manuscriptorum ... Isaaci Vossii ... catalogus*’, in: E. Bernard (ed.), *Catalogi librorum manuscriptorum Angliae et Hiberniae in unum collecti*, Oxford 1697, Vol. 2, pp. 57–72. In 1697 bevond de collectie zich echter al niet meer Engeland, maar in Leiden.

²⁹¹ A. Beverland aan I. Vossius, zonder adres of datum (maar ca. 1685), UBA Hs. E 10s.

om de correspondentie te kunnen afschrijven van Gerardus Joannes Vossius, die in 1690 werd uitgegeven door Robert Scott.²⁹² Het lijkt erop dat er op een gegeven moment enige frictie is ontstaan tussen Colomiès en Vossius. Als die er geweest is, is het toch ook allemaal weer op tijd goedgekomen, want ook Colomiès vinden we terug als getuige bij het opmaken van Isaacs testament.

De in Genève geboren geleerde diplomaat Ezechiël Spanheim (1629–1710),²⁹³ werd een leerling van zowel Claude Saumaise als Daniel Heinsius toen hij zich op dertienjarige leeftijd had ingeschreven aan de Leidse universiteit. Zijn vader Frederik Spanheim werd hoogleraar in de godgeleerdheid in Leiden in 1642. De wegen van Isaac en de breed gewaardeerde Ezechiël moeten elkaar al eerder gekruist hebben – er bestaat correspondentie vanaf 1660 –, maar in ieder geval ontmoetten ze elkaar (weer?) in 1674 toen Spanheim als secretaris deel uit maakte van het gezantschap van de Republiek dat in de zomer van dat jaar in Southly House verbleef.²⁹⁴ Spanheim mengde zich op eigen wijze in het debat tussen Vossius en Richard Simon over de Septuagint. Hij schreef zijn *Lettre à un amy* in 1678, toen hij voor de derde keer naar Engeland werd gestuurd, nu als gezant van twee Duitse keurvorsten. En in september 1679 bevond hij zich nogmaals bij Vossius in Windsor.²⁹⁵ Er zijn geen bewijzen dat Spanheim boeken heeft geleverd voor Isaacs bibliotheek, behalve presentexemplaren van zijn eigen werken, maar hij zal zeker dankbaar gebruik gemaakt hebben van wat er in Isaacs huis in Windsor tot zijn beschikking stond.²⁹⁶

De hugenoot Henri Justel (1620–1693) was Frankrijk in 1681 ontvlucht en vond een veilige betrekking als assistent-conservator van de handschriften van de Engelse koning. Voor zijn vertrek uit Parijs had hij zijn eigen bibliotheek van 7000 banden moeten verkopen.²⁹⁷ Met Vossius onderhield Justel pas een uitgebreide briefwisseling nadat hij zich in Londen gevestigd had, dus toen hij eigenlijk heel dichtbij was. Datering van Justels brieven is lastig omdat er vaak alleen maar staat ‘le Samedy matin’ of ‘Mardy au soir’, maar de meeste bewaarde brieven zijn geschreven in 1687–8.²⁹⁸ In zijn brieven houdt de altijd

²⁹² *Gerardi Joan. Vossii et clarorum vivorum ad eum epistolae*. Collectore Paulo Colomesio ... Londini, Typis R.R. & M.C., impensis Adielis Mill, 1690. Zie hfst. 2 en n. 415 over de verwikkelingen rond deze uitgave.

²⁹³ Herman von Petersdorff, ‘Spanheim, Ezechiël’, in: *Allgemeine Deutsche Biographie*, 35 (1893), pp. 50–59 [Onlinefassung]; URL: www.deutsche-biographie.de/ppn118615890.html?anchored=adb

²⁹⁴ Vollenhove, pp. 24, 161.

²⁹⁵ Scott Mandelbrote, pp. 104–105, vooral n. 83.

²⁹⁶ Na Isaacs dood ontbrak er nog een handschrift dat Ezechiël Spanheim geleend, maar nog niet teruggegeven had. Zie hfst. 2, n. 392.

²⁹⁷ Geoffrey Treasure, ‘Justel, Henri (1620–1693)’, *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, 2004 [www.oxforddnb.com/view/article/15175, accessed 13 Jan 2015].

²⁹⁸ Henri Justel aan Isaac Vossius, UBA Hs. III E 10: 69, 23, 19, 18, 13, 281–295; Hs. III E 1: 272–275a. In de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam bevinden zich ook 34 concepten en afschriften van brieven van Isaac Vossius aan onbekende geadresseerden met de signaturen Hs. D 84: a–z en Hs. D 85: a–h. Enkelens hiervan zijn antwoorden op brieven van Henri Justel.

uitermate goed geïnformeerde Justel Vossius op de hoogte van nieuws uit de Republiek der Letteren, met name van berichten die hij uit Frankrijk ontvangt of over boeken die onlangs verschenen zijn en die Justel in de boekwinkels van Londen tegenkomt die mogelijk Vossius' interesse hebben. Justel is de intermediair in een dispuut tussen Adrien Auzout en Vossius over vooralsnog onbekende inscripties in Rome, waarin ook Gijsbert Cuper en Graevius zich mengen.²⁹⁹ Tegelijkertijd speelt er een meningsverschil met een aantal Franse wiskundigen waarvan Justel Vossius op de hoogte houdt. En zelfs in de Royal Society vertegenwoordigt Justel zijn oudere mede-Fellow door Vossius' theorie over de lengtebepaling op aarde weer te geven op een bijeenkomst van het geleerde genootschap in 1688.³⁰⁰ Maar in het kader van deze studie is Justel vooral interessant als een van Vossius' agenten voor de aanschaf van boeken en globen, of het heen en weer sturen van handschriften uit Vossius' bibliotheek naar geleerden die ze nodig hebben. Een greep uit de briefwisseling: Justel heeft de Plinius waar Vossius om gevraagd had, zes goed gebonden delen in quarto formaat, gekocht voor totaal drie 'pieces' en zal de boeken zo spoedig mogelijk opsturen naar Windsor. Hij heeft nog geld over en wacht op orders van Vossius wat daar verder mee te doen.³⁰¹ In 1686 toont Isaac grote belangstelling voor de globen van Vincenzo Coronelli (1650–1718), die hij voor zover bekend uiteindelijk niet heeft aangeschaft.³⁰² Het handschrift van Manilius dat Vossius via Justel heeft uitgeleend aan de bisschop van Soissons (Pierre-Daniel Huet) zal aan het einde van de zomer van 1687 worden teruggestuurd.³⁰³ Vossius' belangstelling voor China blijft in die laatste jaren van zijn leven onverminderd groot en wordt nog flink aangewakkerd door de

299 Vossius aan Justel, Bodleian Library, MS. Smith 81, 11–17. Zie ook UBA hs. D 84: r, t; UBA Hs. III E 10: 292, 295.

300 The Royal Society, Archives, CI.P/7i/41, *Reflections by Henry Justel on Vossius's theory of longitude*; *ibid.*, CI.P/7i/42, *Paper by Vossius on longitude*.

301 UBA Hs. III E 10:290. Hoewel Justel het in deze brief tweemaal heeft over 'six volumes', lijkt het hier toch te gaan over de Plinius-uitgave van Jean Hardouin, Paris 1685, die in vijf delen was verschenen. Zie *Cat. Med.*, 584.

302 Conceptantwoord op UBA Hs. III E 10:18, 25 november 1686, in UBA Hs. D 840: '... Le pere Coronel m'est tout a fait inconnu. Je vous prie de m'informer un peu et de faire scavoir si ses globes ont de l'approbation, et s'il suit la methode ordinaire, qui est tres vitieuse. Le prix de seize pistoles pour les deux globes terrestre et celeste est fort raisonnable. Vous m'obligerez infiniment si vous m'escririez par quelle voye je pourrai avoir ces globes, et combien de livres Angloises revindra leur prix avec l'emballeure. J'espere que vous aurez la bonte de recevoir l'argent que je vous enverray et que vous disposiez avostre commodité. Si vous connoissez quelque personne qui soit propre pour me faire tenir ces globes, vous me ferez un tres grand plaisir, et je ne manquerai aussi tost de vous envoyer le prix que vous jugerez convenable et pour les globes, et pour l'emballure.'

303 UBA Hs. III E 10:18, 25 november 1686, met conceptantwoord in UBA Hs. D 840; UBA Hs. III E 10:292, 293 met conceptantwoord in UBA Hs. D 84m. Vossius had twee handschriften van Manilius, *Astronomica*: VLO 3 en VLO 18. Het eerste handschrift had Vossius in 1686 nog niet teruggekregen van de Engelse edelman Edward Sherburne (1616–1702), die het had gebruikt voor *The sphere of Marcus Manilius made an English poem*, dat al in 1675 was verschenen. Zie het presentexemplaar van die uitgave (*Cat. Math.*, 450).

uitgaven van de jezuïeten Verbiest, Philippe Couplet en Gabriel de Magalhaes.³⁰⁴ Op verzoek van Vossius stuurde Justel de *Astronomia* van Verbiest met de postkoets naar Windsor – volgens Isaac een absoluut veilige manier van verzending –,³⁰⁵ maar een ontmoeting tussen Vossius en de pater jezuïet Couplet zelf, die in het voorjaar van 1688 in Londen verbleef in gezelschap van de Chinees Michael Shen Fuzong, heeft nooit plaatsgevonden. Juist op dat moment functioneerde de post tussen Justel in Londen en Vossius in Windsor niet goed,³⁰⁶ maar waarschijnlijker gebruikte Vossius deze smoes om niet naar Londen te hoeven afreizen.

De natuurkundige Jean de Hautefeuille (1647–1724), reisde naar Engeland in het gevolg van zijn patrones de Hertogin van Bouillon. De Hautefeuille was een uitvinder van allerlei, waaronder een horloge, dat pas later door Christiaan Huygens verbeterd zou worden. In 1687 werd hij een Fellow van de Royal Society. Per brief uit Londen waarschuwt hij, evenals Justel een maand eerder had gedaan, dat Cassini en De la Hire opmerkingen tegen Vossius maken in de *Observations physiques et mathematiques* (1688).³⁰⁷ In een volgende brief beschuldigt hij De la Hire ervan zijn benoeming aan de Academie des Sciences te hebben tegengehouden en toont hij zijn jaloezie over het leven van geleerden als Vossius, die zich – anders dan hij aan het hof van de hertogin – alleen met de wetenschap kunnen bezighouden. De brief lijkt wel een open sollicitatie om door Vossius onder de hoede genomen te worden.³⁰⁸ Voor zover bekend is dat niet gebeurd.

304 Ferdinand Verbiest, *Astronomia Europaea sub imperatore Tartaro Sinico Câm Hy' appellato ex umbra in lucem revocata*, Dilingae 1687 (*Cat. Math.*, 743); Prospero Intorcetta, Christian Herdrich, François de Rougemont, Philippe Couplet, *Confucius Sinarum philosophus, sive scientia Sinensis latine exposita*, Paris 1687 (*Cat. Vossius*, 'Hist. in folio', 204:61); Gabriel de Magalhaes, *Nouvelle relation de la Chine*, Paris 1688 (niet in *Cat. Vossius*). Voor Vossius, China en de Royal Society, zie William Poole, 'Heterodoxy and Sinology. Isaac Vossius, Robert Hooke, and the Early Royal Society's Use of Sinology', in: *The Intellectual Consequences of Religious Heterodoxy, 1600–1750*, S. Mortimer, J. Robertson (eds.), Leiden/Boston 2012, pp. 135–153. Zie ook Weststeijn.

305 UBA Hs. III E 10:272 en 273, 20 en 27 maart 1688, met conceptantwoord in UBA Hs. D 84n.

306 UBA Hs. D 84s is mogelijk een antwoord op een brief van Justel, UBA Hs. III E 10:287, maar waarschijnlijker UBA Hs. III E 10:294, waarin Justel hem een gelukkig nieuw jaar (1688) wenst: 'Il y a cinq ou six jours que par la poste je vous ay respondû a ce que vous m'avéz proposé touchant les junques et la navigation des Chinois. Dans les mesmes lettres je vous ay prié de me faire sçavoir si le Pere Couplet estoit arrive. Cependant dans vos dernieres que vous commences par le Pere Couplet vous vous plaignès comme si je n'avois donné aucune response. Vous m'obligeres de me faire sçavoir si vous les aves receues apres. Je serais bien aise de voire le livre de P. Magalon [= Gabriel de Magalhaes, *Nouvelle relation de la Chine*, Paris 1688] quoy que les villes qui restent aujourd'huy dans la Chine n'approchent ni a la grandeur nij la magnificence ancienne elles suffiront neantmoins pour donner un eschantillon de ce qu'elles sont esté devant la premiere et derniere entrée des Tartares ...'

307 J. de Hautefeuille (Londen) aan I. Vossius, 21/31 augustus 1688, UBA Hs. III E 10:278. In brief UBA Hs. D 84:w antwoordt Vossius op de brief van Henri Justel, 24 juli 1688, UBA Hs. III E 10:275, n.a.v. *Observations physiques et mathematiques*, Paris 1688 (*Cat. Math.*, 535).

308 J. de Hautefeuille aan I. Vossius, 14 oktober 1688 N.S., UBA Hs. III E 10:279. In de Bibliotheca Vossiana bevindt zich een exemplaar van J. de Hautefeuille, *Lart de respirer sous l'eau*,

1.4.4 Melchisédech Thévenot (1620–1692)

Isaac leerde zijn leeftijdgenoot Melchisédech Thévenot kennen op zijn rondzwervingen door Frankrijk en Italië. Tijdens hun Grand Tour schuimden ze samen de boekwinkels in Padua af; voor Thévenot een onvergetelijke ervaring waaraan hij graag refereerde in zijn correspondentie met Vossius.³⁰⁹ Thévenot was afkomstig uit een invloedrijke Franse familie en financieel onafhankelijk. Hij was geruime tijd ambassadeur in Genua en Rome. Als hij niet in Parijs verbleef kon hij zich terugtrekken in zijn buitenverblijf in Issy. Zowel Isaac Vossius als de gebroeders Huygens bezochten in de jaren zestig van de zeventiende eeuw de salon van Thévenot in Parijs waar geleerden elkaar ontmoetten, met elkaar discussieerden en samen experimenten uitvoerden. De informele ‘academie’ van Thévenot wordt wel beschouwd als een van de voorlopers van de Académie Royale des Sciences die in 1666 in Parijs werd opgericht door Lodewijk XIV en Jean-Baptiste Colbert (1619–1683), naar voorbeeld van de Royal Society in Londen. Thévenot zou echter pas na de dood van Colbert koninklijke erkenning krijgen voor zijn wetenschappelijke werk met zijn benoeming tot *custos* van de Bibliothèque du roi aan het eind van 1684, en een maand later zelf lid worden van de Académie des Sciences.³¹⁰

Zowel Vossius als Thévenot pasten niet in het strategische doel dat Colbert had met de oprichting van de Académie Royale. Beiden waren te veel *amateur*, *virtuoso* en te weinig praktijkgericht. Eric Jorink geeft een mooi beeld van het intellectuele milieu waar behalve Isaac Vossius en Christiaan Huygens, ook Nicolaus Steno, Ole Borch, Coenraad van Beuningen en Jan Swammerdam in die jaren deel van uitmaakten. Daar ontmoette Isaac ook Thévenots landgenoten Pierre Borel, Adrien Auzout, Pierre Petit, Bernard Frénicle en Gilles de Roberval die allen wel tot leden van de Académie des Sciences benoemd zouden worden.³¹¹

We kennen Thévenot vooral als samensteller van de verzameling reisjournales die hij vertaalde (of liet vertalen) en uitgaf onder de titel *Relations de divers*

Paris 1681 (*Cat. Med.*, 408).

309 ‘Vous scavez ce que c’est que le chaleur des livres vous Monsieur que je crois pouvoir dire avoir cette passion la plus forte que tous les autres hommes, cette passion que jay prise de vous, lorsque nous estions ensemble à Padoue me donne bien de l’impatience pour ceux que vous me promettes et m’oblige de vous prier de me les envoyer par la voie la plus prompte qui je presentera.’ Melchisédech Thévenot (Parijs) aan Isaac Vossius (Den Haag), 26 oktober 1662, UBA Hs. III E 10:226a [UBL BUR F 11, Tom. II, ff. 263v–265r, Ep. 495].

310 Nicholas Dew, ‘Reading travels in the culture of curiosity: Thévenot’s collection of voyages’, *Journal of Early Modern History*, 10 (2006), p. 43 n. 18.

311 Jorink (2012), pp. 121, 125, 139–142. Jorink vergist zich echter als hij beweert dat Vossius al in 1644 zijn ‘aeroscopium’ uitgevonden zou hebben. De brief waarin Thévenot hiernaar vraagt is twintig jaar later geschreven naar aanleiding van het verschijnen van Vossius’ *De motu marium et ventorum* in 1663. Op dat moment bevond Vossius zich in Londen waar hij twee dagen eerder tot lid van de Royal Society was benoemd. Melchisédech Thévenot (Parijs) aan Isaac Vossius (Londen), 22 april 1664, UBA Hs. III E 10:209a [UBL BUR F 11, Tom. II, ff. 266v–267r, Ep. 512]. Vgl. Jorink (2012), p. 138 n. 65.

voyages curieux qui n'ont point été publiées.³¹² Hieraan droeg Vossius onder andere bij met een vertaling van een beschrijving van Cosmas Indicopleustes van planten en dieren in Azie (*Description des plantes et des animaux des Indes Orientales*). De Griekse tekst had Vossius in 1642 in de Bibliotheca Laurentiana afgeschreven.³¹³ In het eerste deel van de *Relations* werd ook een fragment gepubliceerd van de Arabische geograaf Abulfeda. Door bemiddeling van Vossius wist Thévenot ook de medewerking van Jacobus Golius te krijgen voor het vaststellen van de rest van de tekst van Abulfeda. Daarnaast was Thévenot van groot belang voor de ontwikkeling van de natuurfilosofische wetenschap als beschermheer van Jan Swammerdam.³¹⁴ Ondanks het werk van Nicholas Dew blijft Thévenot nog steeds een ongrijpbare persoonlijkheid en ik ben het met Jorink eens dat er meer onderzoek naar hem gedaan zou kunnen worden.³¹⁵

Via correspondentie met Vossius vinden we sporen die Thévenot heeft achtergelaten met betrekking tot Isaacs bibliotheek. Zoals vaker in brieven met Franse correspondenten wordt er door Thévenot soms gemopperd op het feit dat Isaac niets van zich laat horen. Maar in tegenstelling tot Jean Chapelain die hierover zijn beklag doet bij andere gezamenlijke vrienden zoals Nicolaas Heinsius, worden Isaacs slechte manieren gemakkelijk door Thévenot vergeven. Soms plaagt hij hem: omdat hij weet dat Isaac een hekel heeft aan brieven schrijven, wil hij hem ook maar niet al te vaak lastigvallen met het sturen van brieven.³¹⁶ En als Vossius dan geen zin heeft om zelf te schrijven, vraagt Thévenot hem om tenminste wat nieuws te laten horen via anderen.³¹⁷ Beide heren

312 Melchisédech Thévenot, *Relations de divers voyages curieux qui n'ont point été publiées*, Paris 1663–1672, 4 vols. in-2. In 1681 verscheen hierop een supplement in octavo met de titel *Recueil de voyages*. Het enige bekende exemplaar in Nederland van het supplement bevindt zich in de bibliotheek van Isaac Vossius (sign. UBL 1365 H 6). Nicholas Dew ontrafelt het programma dat Thévenot met zijn geografische projecten voor ogen had in: 'Reading travels in the culture of curiosity: Thévenot's collection of voyages', *Journal of Early Modern History*, 10 (2006), 39–59; en idem, *Orientalism in Louis XIV's France*, Oxford 2009, pp. 81–130.

313 Vossius' handschrift is UBL VGO 11, ff. 2–12; VGO 16, ff. 13–14.

314 Zie voor de relatie tussen Thévenot en Swammerdam: G.A. Lindeboom, *The Letters of Jan Swammerdam to Melchisédech Thévenot*, Amsterdam, 1975; Eric Jorink, "Outside God, there is nothing": Swammerdam, Spinoza, and the Janus-Face of the Early Dutch Enlightenment', in: *The Early Enlightenment in the Dutch Republic, 1650–1750. Selected papers of a conference held at the Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel, 22–23 March 2001*, ed. W. van Bunge, Leiden etc., 2003, pp. 81–107.

315 Er is bijvoorbeeld weinig geschreven over zijn bibliotheek waar wel een catalogus van is verschenen (*Bibliotheca Thevenotiana*, ed. A. Galland, Paris 1694) en die uiteindelijk in de Bibliothèque du roi belandde. Zie Dew (2006), p. 50.

316 'Jay esté peu assidu a vous escrire mais je me suis retenu de le faire a cause que je scay que vous n'aimés pas a ecrire des lettres et que par la mesme raison vous ne devez pas prendre grand plaisir a en lire.' Melchisédech Thévenot (Parijs) aan Isaac Vossius (Den Haag), 3 oktober [1662], UBA Hs. III E 10:300 [UBL BUR F 11, Tom. II, ff. 330v–332r, Ep. 749].

317 'Je scay l'aversion que vous aves a ecrire des lettres mais faites que Mr. Colomiers [= Paul Colomiès] ou que quelquvn m'écrive de vos nouvelles vous n'aves point d'amy plus dévoué que je vous le suy et nous passons nostre vie sans avoir presque aucune communication.' Melchisédech Thévenot (Parijs) aan Isaac Vossius (Londen of Windsor), [1684], UBA Hs. III E 10:304b [UBL BUR F 11, Tom. II, ff. 329r–330v, Ep. 748].

grijpen wel naar de pen als het hun goed van pas komt en dan zijn er altijd boeken of handschriften waarover geschreven moet worden. Maar zelfs dan moet Thévenot aandringen op een snel antwoord. Begin mei 1663 heeft hij Isaac geschreven dat er handschriften te koop zijn in Parijs. Door Isaacs luiheid loopt hij de kans mis op een goede koop, maar Thévenot is inmiddels een andere collectie van ca. 100 Griekse en Latijnse handschriften op het spoor, waarvan er minstens twaalf voor Vossius van bijzonder belang zouden kunnen zijn. Als Vossius per omgaande kan laten weten of hij geïnteresseerd is in een ruil van de aangeboden Griekse en Latijnse tegen zijn eigen oosterse handschriften, is Thévenot bereid voor hem te onderhandelen en op te bieden tegen andere kapers op de kust.³¹⁸ Uit wiens bibliotheek de aangeboden handschriften afkomstig waren blijft helaas onduidelijk. Thévenot blijft echter zijn uiterste best doen om goede Latijnse en Griekse handschriften voor Isaac te bemachtigen.

Rond deze tijd, maar waarschijnlijk iets eerder, biedt hij aan om voor Isaac boeken te kopen uit de bibliotheek van Raphael Trichet du Fresne (1611–61). Trichet du Fresne was korte tijd conservator van de kunstcollecties van koningin Christina en volgde in 1653 ook Gabriel Naudé op als haar bibliothecaris. Trichet was verantwoordelijk voor het verschepen van alle kunstschaten en boeken die Zweden verlieten na de troonsafstand van Christina.³¹⁹ Na de dood van Trichet liet zijn weduwe een catalogus drukken van zijn bibliotheek die ongeveer 10.000 titels bevat met de bedoeling die *en bloc* te verkopen.³²⁰ Bij

318 'Je n'ay point eu de vos nouvelles sur cette liste de MSS que je vous envoyay il y a quinze jours. Je crois que d'autres les ont achetés, mais jay fait depuis une autre decouverte. Ce sont environ cent MSS Grecs et Latins entre les quels est une histoire de pline, beaucoup de poetes latins, un Catalogue des M.SS. de la Bibliotheque du roy, un Urbicius et beaucoup d'autres bons livres. Si vous estes tout de bon resolu a en faire un trocq avec vos MSS orientaux faites le moy savoir par la premiere occasion affin que je m'en puisse asseurer et les encherir par dessus les offres qu'en font icy nos bibliothecaires; je vous puis asseurer qu'entre ces cent pices [sic] de MSS. il y a en a une douzaine que vous aimerés mieux que tout ce qui est icy de livres orientaux. il faut que vous soies devenu bien paresseux d'ecrire et que vous aye beaucoup perdu de l'amour que vous aviés il y a 27 ou 28 ans pour cette sorte de curiosité si vous manqués a me faire response, au moins ecrivez en un mot a Monsieur l'Ambassadeur [Van Beuningen] affin que je puisse aprendre de luy votre sentiment et votre resolution.' Melchisédech Thévenot (Parijs) aan Isaac Vossius (Den Haag), 18 mei 1663, BUR F 11, Tom. II, ff. 265v–266r, Ep. 500. Het is echter de vraag of het deze keer echt luiheid was die Vossius parten speelde. Het is goed mogelijk dat de brief die Thévenot beweert vijftien dagen eerder verstuurd te hebben, Vossius niet bereikt heeft. Hij is in ieder geval niet in de overgebleven correspondentie te vinden.

319 Christian Callmer, *Königin Christina, ihre Bibliothekare und ihre Handschriften. Beiträge zur europäischen Bibliotheksgeschichte*, Stockholm 1977, pp. 74–76, 91–93; Blok (1999), pp. 445–446, 481–484; Isabelle de Conihout, 'Identifying libraries and patrons of bookbindings by the evidence of numbers', in: *Virtual visits to lost libraries: reconstruction of and access to dispersed collections*, Ivan Boserup, David J. Shaw (eds.). London, 2011, pp. 122–130. Zie ook de correspondentie tussen Jean Chapelain en Nicolaas Heinsius in de editie van Bernard Bray (n. 196) over de relatie tussen Trichet en Vossius in verband met de boekentransporten van Christina na haar abdicatie.

320 *Catalogus librorum bibliothecae Raphaelis Tricheti du Fresne*. Parisiis, Apud viduam & haeredes, Ruë du Mail, 1662. Aan het einde worden bijna 200 Griekse, Latijnse en Italiaanse

het verschijnen van de catalogus in 1662 moeten veel bekenden van Trichet du Fresne, inclusief Vossius en Thévenot, nog de indruk hebben gehad dat de boeken geveild zouden worden of per stuk gekocht konden worden,³²¹ maar uiteindelijk kocht Colbert in 1666 de hele collectie van de weduwe Trichet voor de bibliotheek van de koning, mogelijk zelfs door bemiddeling van Thévenot zelf.³²² Een gedeelte van Trichets bibliotheek dat de almachtige Franse minister van financiën Nicolas Fouquet had gekocht voordat hij op oudjaarsdag 1661 gearresteerd werd – ca. 1400 meest Italiaanse boeken; na terugkomst in Frankrijk werd Trichet bibliothecaris en kunstinkoper van Fouquet – verviel in 1665 ook aan de Bibliothèque royale nadat Fouquet definitief in ongenade was gevallen bij Lodewijk XIV en zijn bezittingen geconfisceerd waren.³²³

Het lukte Thévenot dus niet om handschriften uit de bibliotheek van Isaacs voormalige rivaal Trichet du Fresne te bemachtigen. Evenmin lukte het hem om handschriften uit de nalatenschap van Claude Saumaise te verwerven, die Isaac als de zijne claimde.³²⁴ De handschriften uit het bezit van Saumaise werden in 1661 door de zoon nagelaten aan Jean-Baptiste Lantin en Philibert de La Mare, beiden raadsheren in het parlement van Bourgogne te Dijon. Aan Lantin vielen de meeste klassieke handschriften ten deel, terwijl La Mare archivalia, maar ook enige Griekse en Hebreeuwse handschriften erfde. De handschriften van La Mare, c.q. van Saumaise, bevinden zich nu in de BnF.³²⁵

handschriften opgesomd.

321 'Je cherchay entre les livres de Monsieur du Fresne ceus que vous me marqués, si sa bibliotheque se vend en gros je tacheray de les retirer de ceus qui l'auront achetée ou au moins je leur emprunteray ces livres et je feray copier les notes que y sont, si les livres se vendent en detail je vous puis assure[er] que vous les aurés et que je les tireray de la Bibliotheque des le commencement de la vente'. Melchisédech Thévenot (Parijs) aan Isaac Vossius (Den Haag), 3 oktober [1662], UBA Hs. III E 10:300 [UBL BUR F 11, Tom. II, ff. 330v-332r, Ep. 749].

322 'Outre les Manuscrits dont je vous ay envoié la liste il y en a encores d'autres dans la mesme bibliotheques qui seront a vendre mais on ne peut pas entrer en traité avec ceux a qui ils apartiennent car ils se sont imagines que Monsr. C[olbert?]. les pourron [?] acheter et dans cette pensee ils me sont venus trouver depuis quelques jours et mont mis entre les mains un de leur catalogues pour le luy presenter. il a desja la plus part des livres qui sont dans cette bibliotheque [= du Fresne] et ainsy Je doute fort quil la prenne et j'espere par la que lon en pourra tirer quelques pieces mais dans le temps je vous en renderay conte.' Melchisédech Thévenot (Parijs) aan Isaac Vossius (Den Haag), [1665?], UBA Hs. III E 10:298 [UBL BUR F 11, Tom. II, ff. 333r-334r, Ep. 751].

323 Conihout (2011), pp. 122–125.

324 'Pour ce qui est de vos MSS. dans la bibliotheque de Mr Saumaise J'en avois parle icy a Mr. Lantin il y a cinq ou six mois il m'avoit promis de me rendre reponce et il ne la point fait ny aux instances qu'un de nos amis communs lui avoit faites sur ce mesme sujet. Il a partagé avec Mr de la Marre les MSS de Mr. Saumaise et c'est peut estre la la raison de son silence. Je lenteray [?] dautres voies pour faire que vous en soyes eclaircy.' Melchisédech Thévenot (Parijs) aan Isaac Vossius (Den Haag), [1669?], UBA Hs. III E 10:296 [UBL BUR F 11, Tom. II, ff. 335r-336r, Ep. 753]. Wat betreft de datering: in dezelfde brief kondigt Thévenot aan een exemplaar te sturen van Gilles Ménage, *Le origini della lingua italiana*, waarvan de eerste editie in 1669 was verschenen bij Mabre-Cramoisy in Parijs.

325 De catalogus die gemaakt werd voor de verdeling van Saumaises handschriften tussen Lantin en De la Mare is gepubliceerd door Léopold Delisle in: *Le cabinet des manuscrits de la Bibliothèque Impériale*, Paris, 1868, vol. I, pp. 361–363. Volgens Berkvens-Stevelinck (*Magna*

Wat wel lukt is een substantiële ruil tussen beide verzamelaars die plaatsvindt tussen 1665 en 1668. Thévenot ruilt een aantal van zijn klassieke Griekse en Latijnse handschriften tegen oosterse handschriften van Vossius. Dankzij de catalogi van De Meyier weten we van welke handschriften Thévenot in ieder geval afstand heeft gedaan. Zijn boeken werden vaak gebonden in kenmerkende witte banden van schapenleer (die in de loop der eeuwen aanzienlijk vergeeld zijn) of zijn voorzien van zijn eigendomsinscriptie. Wat hij daarvoor van Isaac terugkreeg is echter niet precies bekend. Nader onderzoek van Thévenots boeken en handschriften die uiteindelijk in de BnF terechtgekomen zijn, zou dat aan het licht kunnen brengen.³²⁶ We kunnen er wel vanuit gaan dat Isaac vrijwel al zijn Arabische, Perzische, Turkse en andere oosterse handschriften naar Thévenot stuurde. Hij kon ze nauwelijks of helemaal niet lezen en had er daarom weinig aan. In *Cat. Vossius* staan maar een paar oosterse handschriften genoteerd, die overigens nauwelijks te identificeren zijn. De Meyier heeft niet onderzocht hoe de handschriften van Thévenot in Isaacs bibliotheek terecht zijn gekomen, maar dat wordt nu dus wel duidelijk uit de correspondentie, ook al wordt voor dit onderzoek slechts de Franse helft daarvan gebruikt.³²⁷

Allereerst is er in 1665 sprake van een zending van boeken en handschriften die Thévenot aan Isaac stuurt via Gerardus Vossius jr. die zich toen in Parijs bevond. Het gaat hier niet alleen om handschriften die Vossius aan Thévenot heeft uitgeleend, maar hij gaf ook een paar handschriften uit zijn eigen bibliotheek mee: twee exemplaren van Plinius, *Naturalis Historia*, en een Grieks mathematisch traktaat.³²⁸ In mei 1667 heeft Thévenot via een agent van de uitgever Blaeu een pakket verstuurd naar Vossius in Brussel, dat in juli van het-

Commoditas, 2001, p. 89) heeft Anthony Thysius (1603–1665) een groot aantal titels uit de bibliotheek van Claude Saumaise gekocht voor de Leidse universiteitsbibliotheek. Hiervan heb ik echter geen bewijs kunnen vinden. In Molhuysen, *Bronnen*, III, 28*, is alleen sprake van een schrijven van Thysius waarin hij de Heren Curatoren in overweging geeft de bibliotheek van Saumaise, die hij op hun verzoek grondig geïnspecteerd heeft, inderdaad te kopen ('op regarde te nemen'), maar er wordt in de *Bronnen* niet vermeld of er uiteindelijk boeken gekocht zijn. Vossius heeft tenminste één handschrift van Saumaise cadeau gekregen (VLQ 116), als we de inscriptie op het eerste blad mogen geloven. Dat Vossius meer boeken van Saumaise bezat wordt bevestigd door de veilingcatalogus van 1666, waarin geannoteerde boeken van zowel Saumaise als diens schoonvader Josias Mercier worden aangeboden. Zie Balsem (2012), pp. 297–301, Appendix 1.

³²⁶ Delisle, vol. I, 1868, p. 334.

³²⁷ De Meyier, *Codices Vossiani Latini*, I (1973), p. XI. Hier verwijst De Meyier wel naar het artikel van F. Mourlot, 'Les manuscrits latins de Melchisédech Thévenot à la Bibliothèque de l'Université de Leyde', *Revue des Bibliothèques*, 4 (1894), p. 109.

³²⁸ 'J'ay quelques livres a vous que je feray porter ches Monsieur vostre neveu car il luy sera aisé de trouver les occasions de vous les faire tenir. Entre les Manuscrits de cette Bibliothèque il y a deux pline de l'histoire Naturelle et un Volume de Mathematique en grec dont j'ay bonne opinion quoy que je n'en aye veu que deux ou trois endroits. Vos Manuscrits seront dans le Ballet que j'envoie ches Mr. vostre neveu.' Melchisédech Thévenot (Parijs) aan Isaac Vossius (Den Haag), [1665], UBA Hs. III E 10:298 [UBL BUR F 11, Tom. II, ff. 333r–334r, Ep. 751]. Een exemplaar van Plinius uit het bezit van Thévenot is het handschrift VLF 1. Een Grieks mathematisch

zelfde jaar nog niet op zijn bestemming was aangekomen. In het pakket zaten behalve het derde deel van de brieven van Descartes (Paris, Charles Angot, 1667) nog een boek over geometrie en een reisjournaal in het Nederlands dat hij van Vossius geleend had. Gelukkig had hij nog niet het ook door hem geleende handschrift van Ulugbeg in hetzelfde pakket gestopt.³²⁹

Blijkbaar is er aan de ruil wel een uitwisseling van catalogi of lijstjes met titels voorafgegaan, die vreemd genoeg vertraagd wordt door onbekende tussenpersonen, maar Thévenot blijft in juli 1667 onverminderd enthousiast voor het idee dat hij veel interessants kan terugkrijgen voor dat wat hij bereid is in te leveren.³³⁰ Pas tien maanden later, eind mei 1668, krijgt hij de bevestiging dat Vossius helemaal akkoord is met het plan – dit duurde zo lang dat Thévenot bijna de moed had opgegeven. Thévenot zal direct zijn handschriften afleveren bij Coenraad van Beuningen – als altijd de veiligste tussenpersoon die beide geleerden zich kunnen wensen vanwege diens diplomatieke status en ook nog de beste vriend van Isaac.³³¹ Hij is erg blij met de handschriften van Genghis Khan en andere die Vossius al eerder gestuurd heeft en legt uit waarom hij zijn handschriften van Galenus en Blastaros heeft afgestaan.³³² Voor

handschrift heeft Thévenot verworven uit de bibliotheek van Jean Hurault de Boistaller en heeft nu signatuur VGF 17.

329 'Jay envoié ches Blavet il a fait veoir son livre qui est chargé du paquet de livres en ces termes paquet de livres envoié a Monsr. Vossius a Bruxelles le 12 May 1667 les messagers s'envoient ces memoires quil appellent factures ainsy a Bruxelles dans le livre du correspondant de Blauet. on trouvera la meme chose et si vous avez quelque un en ces quartiers-la qui les reclament ils ne peuvent pas faire de difficulté de les rendre, outre les lettres de Mr. descartes il y a encore un livre de geometrie et un de voyages en flamend que vous mavez fait autre fois la grace de me prester. Je suis bien aise de n'avoir pas pris dans ce paquet l'Ulugbeg que je ne vous renvoyray point que par quelque occasion fort seure.' Melchisédech Thévenot (Parijs) aan Isaac Vossius (Den Haag), 28 juli 1667, UBA Hs. III E 10:166 [UBL BUR F 11, Tom. II, f. 302r-302v, Ep. 555]. Het derde en laatste deel van de brieven van Descartes is terechtgekomen in de rubriek 'Libri Mathematici' van Vossius' bibliotheek en heeft nu signatuur 546 B 15 (*Cat. Math.*, 203). Het boek over geometrie en het reisjournaal zijn niet geïdentificeerd. Waar zou het handschrift van Ulugbeg gebleven zijn?

330 'La personne qui ma donné le Catalogue des MSS. est tombee malade et cela ma empesché de vous en rendre conte aussy punctuellement que je l'aurois souhaite J'en ay encore plus d'envie que vous car j'espere que ces MSS. me serviront pour faire un echange avec quelques un des vostres qui ne vous servent point.' Melchisédech Thévenot (Parijs) aan Isaac Vossius (Den Haag), 28 juli 1667, UBA Hs. III E 10:166 [UBL BUR F 11, Tom. II, f. 302r-302v, Ep. 555].

331 'Je nay receu que depuis deux jours vostre responce sur les MSS par la Voie de Mr. Labbé Boucaut [?] cela m'a fait croire que vous avies changé de pensées sur le fait des MSS orientaux et ainsy d'autres qui sont venus a la traverze mon fait perdre cette occasion mais vous n'y perdres rien, car en voicy d'autres dont je vous envoie la liste malfaitte a la verité et par une personne qui mesme ne scait pas le latin, mais les deux ou trois mots que jy ay adjouttés de la qualité de ces livres vous feront bien voir qu'ils sortent d'un bon lieu, Vous n'avez point voulu Monsieur recevoir de l'argent pour vos MSS orientaux Je ne veus point aussy du nostre pour mes grecs. Je les feray porter des demain ches Mr. Van Beuning car vous le souhaitez et je seray bien aise quil vous en puisse dire son sentiment.' Melchisédech Thévenot (Parijs) aan Isaac Vossius [Den Haag], 25 mei 1668, UBA Hs. III E 10:153 [UBL BUR F 11, Tom. II, ff. 307r-308r, Ep. 568].

332 Ibid.: '... de m'avoir envoié vos MSScrits de chingiscan &c. Une des raisons que j'ay eue de laisser aller les MSS. ou est le Galien et la collection de Blastaros cest que il y avoit beaucoup de

Thévenot blijft een *trocq* (ruil) erg aantrekkelijk en eigenlijk kan hij er maar geen genoeg van krijgen, want hij vraagt direct om meer. In dezelfde brief is er sprake van oosterse boeken van Franciscus Junius F.F. die hij nog zou kunnen ruilen, maar hij noemt ook een paar titels op die hij al heeft. Dus ook Vossius en Junius hadden baat bij transacties met gesloten beurzen.³³³

Men kan speculeren waar Isaac de oosterse handschriften vandaan haalde die hij nu kon ruilen met Thévenot. Had hij die misschien al meegenomen/-gekregen uit Zweden als onderdeel van zijn achterstallig loon, of heeft hij die later van oriëntalisten in Holland gekocht? In 1650 was Gilbert Gaulmin (1585–1665) overgehaald om een collectie van ongeveer 400 Arabische, Hebreeuwse, Armeense, Perzische en Koptische handschriften te schenken aan Christina van Zweden. De handschriften arriveerden begin juni 1651 in Stockholm, tegelijk met de omvangrijke collectie meest klassieke handschriften die Christina van Petau had gekocht. Gaulmin ontving voor zijn ‘geschenk’ een vergoeding van 30.000 écu’s – dus we kunnen beter spreken van een aankoop door de koningin.³³⁴ Samuel Bochart maakte een kopie van de catalogus die Gaulmin naar Zweden zond.³³⁵ In de collectie van de multilinguïst Gaulmin, die ook bekend stond als een libertijn, bevonden zich eveneens boeken en handschriften die Christian Rave (Ravius) had meegebracht van een reis naar Istanbul en Izmir in 1639–40.³³⁶ Daarnaast bezat Gaulmin handschriften van de Franse oriëntalist André Du Ryer (ca. 1580–1660), vertaler van de Koran. Na de dood van Gaulmin werd zijn bibliotheek in 1668 aan de Bibliothèque du roi verkocht.³³⁷ In de BnF bevinden zich zowel in de collecties van Gaulmin als van Thévenot exemplaren met eigendomsinscripties van André Du Ryer.³³⁸ Gaulmin was

MSS. françois qu'on ne vouloit point separer des Grecs et des Latins et je scavoit que vous ne feriez pas grand cas de ceux là et le Blastaros est imparfait de quelques feuilles’.

333 Ibid.: ‘Ils valent encores davantage pour vous que ne vous conteront les orientaux a les acheter de Monsieur vostre oncle si le trocq vous accommode. Mr Van Beuningen vous les envoira et vous m’enverrés les vostres par la voie de quelque vaesseau autrement Monsieur ne croiés point que je les voulusse vendre pour de l’argent livres pour livres c’est un commerce fort honneste et qui nous accomodera tous deus, le pris de ces livres selon lestime que j’en fais ne se peut payer que par les vostres, donc j’ay desia le bostan de Saadi [?] et trois ou quatre autre que je vous laisseray volontiers.’

334 Blok (1999), p. 340.

335 François Secret, ‘Gilbert Gaulmin et l’histoire comparée des religions’, *Revue de l’histoire des religions*, 177 (1970), pp. 35–63. De catalogus naar de kopie van Bochart op pp. 51–63.

336 Juynboll, pp. 217–222.

337 Delisle, vol. I, p. 270: ‘Gilbert Gaulmyn, doyen des maîtres des requêtes, était mort le 8 décembre 1665, laissant une bibliothèque principalement riche en livres orientaux, mais dont quelques manuscrits avaient été distraits vers 1650 au profit de la reine de Suède. La mort de Gaulmyn fut pour la bibliothèque du roi l’occasion d’acquérir 461 manuscrits arabes, persans ou turcs, 127 manuscrits hébraïques et deux manuscrits grècs. ... Le procès-verbal énumère 557 manuscrits, don’t l’estimation monta à 2,685 livres 5 sous. C’est sans doute la somme que le roi paya aux héritiers de Gilbert Gaulmyn.’

338 Alastair Hamilton & Francis Richard, *André Du Ryer and Oriental Studies in Seventeenth-Century France*, London 2004, pp. 44–45, 167–169.

een persoonlijke vriend van Du Ryer, vandaar de herkomst van diens handschriften in Gaulmins bezit. Hoewel het niet goed voorstelbaar is dat Franse oriëntalistten elkaar niet ergens in Parijs tegenkwamen, is het niet bekend of Du Ryer en Thévenot elkaar persoonlijk kenden. De drie handschriften van Du Ryer die Hamilton en Richard noemen³³⁹ zouden heel goed via Vossius in Thévenots bezit gekomen kunnen zijn. Vergelijking door hedendaagse oriëntalistten van de beschikbare catalogi van het bezit van Gaulmin (met name de kopie van Bochart uit ca. 1650) en van Thévenot uit 1694 met het bestand in de BnF zou hierover uitsluitel kunnen geven. Het is niet waarschijnlijk dat Vossius zelf nog oosterse handschriften aanschafte na terugkeer uit Zweden, gelet op het feit dat hij orientalia juist van de hand deed in de veilingen van 1656 en 1666.

Behalve de ruil tussen Thévenots ruim 70 klassieke Latijnse en Griekse handschriften enerzijds³⁴⁰ en de oosterse handschriften van Vossius anderzijds, is er ook sprake van ruil van eigentijdse kopieën van handschriften die Thévenot bijvoorbeeld in Lissabon laat maken en handschriften of kopieën waar Vossius in de Nederlanden de hand op kan leggen via zijn contacten met de VOC. Het is, nogmaals, lastig te bepalen of Vossius wel aan zijn verplichtingen ten opzichte van Thévenot heeft voldaan en wat hij hem dan precies geleverd heeft. Maar het zou de moeite lonen om alle *Codices Vossiani Germano-Gallici* te onderzoeken op herkomst van Thévenot. Hieronder bevindt zich een handschrift dat heel erg lijkt op de beschrijving die Thévenot ervan geeft in een brief van 28 juli 1667.³⁴¹ Hij laat in Lissabon de *Décadas da Asia* van João de Barros en Diogo do Couto kopieëren. Handschrift VGG F 13 is een kopie van de vijfde *Década*. Marcus de Jong, die een uitgave van dit handschrift bezorgde, vermoedt dat Vossius dit handschrift via Menasseh ben Israel heeft verworven. Op zich is dit geen onlogische gedachte, maar Thévenot komt dus ook in aanmerking als bron van herkomst van handschriften uit Portugal.³⁴²

339 Ibid., pp. 168–169; BnF Ms Persan 197, BnF Ms Turc 206, BnF Ms Turc 202.

340 De Meyier beschreef 56 Latijnse en 16 Griekse handschriften uit het bezit van Thévenot.

341 'Je nay pas encores eu la carte des Abyssins mais bien toutes les decades de Barros de Corte & mesme les manuscrites. Jentens jusques a la xeme inclusivement. Car pour la troizieme on ne me la pas encore envoieé manuscrite, mais on la copie a lisbonne. Vous savés mieux que je ne vous le puis dire l'impatience avec la quelle j'attens ce que vous me promettes des Indes.' Melchisédech Thévenot (Parijs) aan Isaac Vossius (Den Haag), 28 juli 1667, UBA Hs. III E 10:166 [UBL BUR F 11, Tom. II, f. 302r-302v, Ep. 555].

342 Diogo do Couto, *Década quinta da "Ásia"*. Texte inédit, publié d'après un manuscrit de la Bibliothèque de l'Université de Leyde par Marcus de Jong, Coimbra, 1937, p. 12. Het Leidse talenwonder C. Hazewinkel publiceerde een nuttige lijst van handschriften uit en over Portugal en Brazilië die aanwezig zijn in de Leidse universiteitsbibliotheek en de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag: C. Hazewinkel, 'Manuscritos referentes a Portugal e ao Brasil', *Boletim internacional de bibliografia Luso-Brasileira*, 1 (1960), pp. 227–231.

1.4.5 Adriaan Beverland (1650–1716)

Adriaan Beverland (of Hadrianus Beverlandus), vrijdenker, libertijn, pornograaf; ijdel genoeg om zich te laten portretteren in zijden kamerjas, pijp in de hand, glas op tafel, in gezelschap van een luchtig geklede dame van lichte zeden die voorleest uit Beverlands *De prostibulis veterum*,³⁴³ een werk dat nooit is gedrukt, maar waarvan het handschrift in de Leidse universiteit berust.³⁴⁴ Maar behalve als een epicurist die na de ontvangst van een ruime erfenis in 1675 er lustig op los leefde, typeert Rudolf De Smet, de belangrijkste onderzoeker van zijn leven en werk, Beverland als een uiterst kundige ‘filoloog, met een weliswaar toegespitste interesse en weten, maar iemand die hoofdzakelijk onderzoek heeft verricht op het vlak van de Latijns-Griekse literatuur’.³⁴⁵ E.J. Dingwall nam hem op in zijn bundel over *Very Peculiar People* als ‘one of the oddest scholars who ever added glosses to a classical text’.³⁴⁶ In het exemplaar van Martialis dat Isaac gebruikte tijdens zijn Grand Tour is de titelprent met een rood potlood ingekleurd en zijn de genitaliën van de satyrs onderaan de prent extra geaccentueerd. Met dat potlood is ook de toevoeging ‘kai toon philoon’ geschreven onder de inscriptie ‘sum Isaaci’ in inkt. Ik vermoed dat het rode potlood niet in Isaacs hand heeft gelegen maar in die van Beverland. Zijn obsessies maken hem tenslotte na vier eeuwen nog beroemd. Beverland gebruikte en noteerde Isaacs collaties en annotaties en die van hemzelf in een ander, doorschoten exemplaar van Martialis, dat hij later cadeau deed aan Jacobus Gronovius.³⁴⁷

Hier willen we het voornamelijk hebben over de relatie tussen Isaac Vossius en Adriaan Beverland zoals die uit correspondentie uit de jaren 1683–89 naar voren komt en wat die relatie betekende voor nieuwe aanwinsten voor Isaacs bibliotheek. In de collectie van de Remonstrantse Gemeente, in bruikleen bij de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam, bevinden zich twintig brieven door Beverland aan Vossius in het Nederlands geschreven, plus één in het La-

³⁴³ Olieverf op paneel, toegeschreven aan Ary de Vois, 1670–1680, Rijks Museum Amsterdam, inv.nr. SK-A-3237. Voor andere portretten van Beverland, zie R. De Smet, *Hadrianus Beverlandus (1650–1716). Non unus e multis peccator. Studie over het leven en werk van Hadriaan Beverland*, Brussel 1988, pp. 149–150.

³⁴⁴ R. de Smet, *Hadriani Barlandi (Hadriaan Beverland, De Prostibulis Veterum, een kritische uitgave met inleiding en commentaar van het handschrift BPL 1994*, Brussel, 1984 (onuitgegeven proefschrift).

³⁴⁵ De Smet (1988), p. 24. De Smet noemt Beverland ook een ‘pan-eroticus’. Een mooie, korte karakterschets wordt gegeven door Willem Otterspeer in: *Groepsportret met Dame, II. De vesting van de macht: de Leidse Universiteit, 1673–1775*, Amsterdam 2002, pp. 95–97. Zie verder Astrid C. Balsem, ‘Scaligers en Vossius’ vrienden’, in: K. van Ommen, Arnoud Vrolijk, Geert Warnar (red.), *Aangeraakt. Boeken in contact met hun lezers. Een bundel opstellen voor Wim Gerritsen en Paul Hoftijzer*, Leiden 2007, pp. 107–113.

³⁴⁶ E.J. Dingwall, *Very Peculiar People, Portrait Studies in the Queer, the Abnormal and the Uncanny*, London 1962, p. 146.

³⁴⁷ M. Val. Martialis, Leiden, J. Maire, 1619, sign. UBL 755 H 38. Zie ook par. 1.1. *Peregrinatio libraria*.

tijn. In die collectie vinden we verder nog een Nederlandse brief van Isaac en een van Attia Vossius aan Beverland.³⁴⁸

Nadat Beverland in 1679 was verbannen door de Staten van Holland en Westfriesland op instigatie van puriteinse predikanten die in verweer waren gekomen tegen de publicatie van zijn *De peccato originali*, een in hun ogen schandelijk traktaat over de erfzonde,³⁴⁹ vertrok hij na een kort verblijf in Utrecht naar Engeland waar Vossius hem in het voorjaar van 1680 gastvrij onderdak verleende te Windsor. Onduidelijk blijft waar hij precies ondergebracht werd – in Vossius' vertrekken in het hoog gelegen Windsor Castle of in Southly House in Datchet dat dichtbij de Theems lag.³⁵⁰ Na een paar jaar trad hij in dienst van John Vaughan, third earl of Carbery, maar hij moet zich niet echt thuis gevoeld hebben bij deze voormalige gouverneur van Jamaica, een later voorzitter van de Royal Society, en patroon van de dichter en toneelschrijver John Dryden.³⁵¹ Kort na zijn vertrek uit Windsor naar Londen vraagt hij Vossius hem aan te bevelen bij zijn hooggeplaatste vrienden zoals Madame de Beverweert of de hertogin van Mazarin om in dienst te kunnen komen als hofmeester, stalmeester, pedagoog of edelman bij andere Engelse adellijke personen. Een andere reden waarom hij naar Londen verhuisde kan geweest zijn dat hij bij een dienstmeid van Vossius, Rebecca Tibbith, een kind verwekt had. Deze dochter, Anna Tibbith, wilde hij aan het eind van zijn leven, toen hij arm en waanzinnig geworden was, niet als de zijne erkennen.³⁵² Maar een klein zinnetje in een brief van 19 januari 1685, tussen nieuws over pas verschenen boeken en de jicht die Beverlands stiefvader Bernard de Gomme teisterde, laat weinig twijfel bestaan over de waarheid hieromtrent: 'Ick ben seer verobligeert datje onverdient soo veel affectie voor my en't kint thoont: doch vermits het niet van nooden is, soo blyf altoos danckbaar.'³⁵³

348 UBA Hss. E 10a-u. Minder dan de helft van deze brieven is gedateerd. Als bijlage bij Hs. E 10d is een brief van Paul Colomiès aan Isaac Vossius toegevoegd, de enige brief van Colomiès aan Vossius die zich in de collectie van de Remonstrantse Gemeente bevindt. UBA Hs. E 127 is een ongedateerde brief van Isaac Vossius met een afrekening in Beverlands hand op de achterkant. UBA Hs. E 126 is een brief van Attia Vossius van 14 maart 1688, met een antwoord van Beverland op de achterkant.

349 De Smet (1988), pp. 29–39.

350 'Habito in celsa rupe Vindesoriae. Hospitor cum Vossio, doctis reliquiis saeculi.', Adriaan Beverland aan zijn broer Johannes, zoals geciteerd door De Smet (1988), p. 50; 'Alhoewel dat ick ordinaris my seer verblyde wanneer ick een letter van Ued. hant sie, echter verklare noyt met grooter vreugde overstroomt geweest te syn, als heeden ten daage. Tis dan niet alleen een simple brief die my dus treft, maer insonderheyt die vriendelycke en beleefde uytnoodinge, welcke teyckens van affectie my voorwaer meer contentement doen als al de guerige vermakelyckheden voordesen tot Soudlay genooten.' Beverland aan Vossius, zonder adres of datum, maar kort na zijn vertrek uit Windsor, UBA Hs. E 10p.

351 K. Grudzien Baston, 'Vaughan, John, third earl of Carbery (*bp.* 1639, *d.* 1713)', *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, 2004; online edn, Jan 2008 [www.oxford-dnb.com/view/article/28135, accessed 6 Jan 2014]. De eerste brief van Beverland aan Vossius uit Londen dateert van 12 november 1683, UBA Hs. E 10b.

352 De Smet (1988), p. 63.

353 UBA Hs. E 10d/1.

Na de dood van Bernard de Gomme in 1685 erfde Beverland wederom een aanzienlijk bedrag dat hij voornamelijk besteedde aan boeken, prenten, schilderijen en antiquarische zeldzaamheden, die hij uiteindelijk allemaal voor zijn dood weer moest verkopen.³⁵⁴ Behalve voor zichzelf kocht hij ook voor en in opdracht van Isaac Vossius, en wie weet fungeerde hij ook als agent voor anderen. Na de dood van Vossius verblijft hij een jaar in Oxford en weer later zwerft hij naar verschillende adressen in Londen om daar uiteindelijk in 1716 zijn laatste adem uit te blazen.

Beverlands brieven aan Vossius zijn eigenlijk heel normaal voor een correspondentie tussen leden van de Republiek der Letteren die zich in verschillende plaatsen ophouden. Beverland levert nieuws uit de boekenwereld, zowel dat uit Holland en Utrecht, als uit Londen. In 1684 verschenen twee uitgaven van Catullus met de aantekeningen van Isaac Vossius. De ene in Leiden bij Daniel van Gaasbeeck, de ander (een titeluitgave) in Londen met de naam van Isaac Littlebury in het impressum. Berichten van de uitgevers Hendrik Wetstein en Daniel van Gaasbeeck uit 1683 over het drukken van het boek worden door Beverland aan Vossius doorgegeven.³⁵⁵ Wetstein wil graag *De historicis Graecis et Latinis* van G.J. Vossius drukken, maar heeft nooit antwoord gekregen op zijn drie brieven die hij hierover aan Isaac stuurde. Ook biedt hij aan de Catullus te drukken omdat hij hoort dat het in Leiden niet wil vlotten met de productie door Gaasbeeck. Een andere keer meldt Beverland dat Wetstein Isaacs emendaties op Pollux wil drukken.³⁵⁶ Hoe serieus deze aanbiedingen van Wetstein waren is onbekend, maar vaststaat dat Wetstein nooit een voet aan de grond heeft gekregen bij Vossius en nooit zijn werk of dat van Isaacs vader heeft uitgegeven. De keuze van Gaasbeeck en Isaac Littlebury als uitgevers van de Catullus moet van Beverland afkomstig geweest zijn,³⁵⁷ die de meer dan dertig jaar oude aantekeningen van Vossius had opgediept en bij zijn vriend op publicatie ervan had aangedrongen, terwijl Vossius zelf er nauwelijks nog belangstelling voor had. Beverland heeft een index gemaakt en een voorwoord geschreven die in december 1683, na vertraging op zee, bij Gaasbeeck aangekomen moeten zijn.

³⁵⁴ De Smet (1988), pp. 68–71.

³⁵⁵ UBA Hss. E 10a, c. Zie ook Blok (1999), pp. 416–419.

³⁵⁶ UBA Hss. E 100, ongedateerd: 'Wetsteyn wenste de uwe emendation op Pollux voor Khunio [?] wel te hebben: heb hem geraten dat hy tot Winsor stapt en Ued. vereert Chifletiorum opera 10 Tom. of 7 vol. in 4to. hy heeft die verscheydemalen en ick heb een gekocht.'

³⁵⁷ Matthew Yeo, *The Acquisition of Books by Chetham's Library, 1655–1700*. Leiden/Boston, 2011, p. 55. Yeo gebruikt de Catullus-editie van Littlebury hier onterecht als voorbeeld van het verkopen van oude voorraad door middel van een titeluitgave. Als Littlebury langer dan twee tot drie jaar met de oplage was blijven zitten, had hij wel een ander jaartal dan 1684 op de titelpagina laten drukken. In 1691 verschenen in Utrecht en Leiden nog eens drie titeluitgaven als tweede editie, maar met hetzelfde hoofdwerk, om van de oorspronkelijke oplage af te komen.

Soo haest ick den brief van Gaesbeeck las ginch aenstonts naer myn Coopman in wiens praesentie ick 't bewuste pack aen den schipper gegeven had. Verstont uyt hem dat Jan Willemsen een seer eenvoudich, eerlyck en oprecht man is, die selfs belooft hadde het packje niet van Rotterdam voor te bestellen, maer selfs personelyck in handen van d'H' Berkel te leveren. Dito Coopman Mr. Riches heeft nu vandaegh even tydinge dat den schipper lang gesuckelt heeft op zee, doch dat hy echter wel tot Rotterdam gearriveert was. Twyfele niet of Gaesbeeck sal op't spoedichs syn begeerte bekoomen: Tot welcken eynde ick van daeg aen Berckel schryve dat hy niet en treijneert met een pefatie te maken maer dat hy op het spoedichts en sekerst aen Gaesbeeck den Index laat geworden: aengesien ick by de post aen Gaesbeeck selfs met een brief toegesonden heb de Errata cum pefatione. Doch het verwondert my dat daer de post altoos sekens en spoedichts gaet, dat hy op 1 Decemb [?] noch myn brief met de Errata niet bekoomen heeft. Schryve derhalven hem dat hy my adviseert met den eersten of hy alles in twee tyde het packje met de brief dat is 1 de index. 2 de Errata bekoomen heeft. Ick ben niet ongerust altoos over dat werck.³⁵⁸

Op 12 november 1683 schrijft Beverland dat de Engelse boekverkoper Robert Scott Isaacs 'dissertationes' wil laten drukken: 'Scott solliciteert my altoos om Ued. dissertationes te drukken.' Beverland fungeert als eindredacteur van de bundel met de titel *Isaaci Vossii Variarum observationum liber* die meer dan een jaar later zou verschijnen. Over de problemen die Scott ondervindt bij de productie, schrijft Beverland:

Ick sende Ued. alhier de twee eerste bladeren. eerste subje [?] vinden een fout Isaci Vossy voor Isacus Vossius ten waare Ued. Caput der by wilde voegen. Het tweede heb ick gecorrigeert en bevinde nu alleen dese weynige druckfauten, die der weer nieuw ingekoomen sijn doch gae weder naer de druckerye en sal het doen corrigeeren: soo de plaats daer de plaat moet staen niet wel is (als my dunckt schoon sy volgens de copie te werck gaen alwaar staat inseratur hic tabula) belieft het son-daghavont te laatst weeten want maandagh ochten wert het langsaem afgedrukt. Sy gaen seer langsaem voor tewyl sy wel Engelsche grollen drukken. Ten is Mr. Scotts faute niet maer den drucker welckers knechten niet heylig daags en drinckgelaag en uytvinden.³⁵⁹

Ene Haring wil graag Vossius' handschrift met antieke inscripties opgetekend door Alexander Petau uitgeven in ruil voor een gebonden exemplaar van

³⁵⁸ UBA Hs. E 10c, 7 december 1683.

³⁵⁹ UBA Hs. E 10e, 1684.

de *Opera omnia* van Hugo de Groot. Haring heeft daarvoor al contact gehad met de graveur Munninckhuysen om de inscripties samen te drukken.³⁶⁰ Een grote belofte die van geen enkele kant wordt ingelost. Uiteindelijk heeft Beverland het handschrift van Petau van Vossius gekocht en volgens eigen zeggen naar De Goyer in Utrecht gestuurd voor Haring, maar een uitgave ervan is niet bekend. Vossius heeft ook geen *Opera omnia theologica* van Hugo de Groot uit 1679 in zijn bibliotheek gehad. Een gedeelte van de verzameling antieke inscripties werd pas in 1725 in Oxford onder Beverlands naam uitgegeven.³⁶¹

Beverland meldt wat er in Londen aan boeken te koop is bij de *gentleman dealer* James Fraser³⁶² of de boekverkoper Littlebury,³⁶³ en het nieuws dat hij uit Holland hoort³⁶⁴ of de boeken die hij ontvangt van Jacob de Goyer, Jacobus Gronovius, J.G. Graevius en Willem Goeree, soms met een aanbeveling om ze aan te schaffen. Vaak gedraagt hij zich als een *gentleman dealer*. De meeste brieven bevatten lijstjes met boeken en hun prijzen, maar Vossius koopt lang niet alles wat Beverland aanbiedt. Zo is in twee brieven sprake van de *Sabaudia illustrata*³⁶⁵ die hij bezit en graag wil verkopen, aan Vossius voor een ‘redelijke’ prijs, maar anders op een veiling voor een hogere.

Sabaudia illustrata heb ick en is een treffelyck boeck cost my 9 pont ongebonden.³⁶⁶

360 UBA Hs. E 10k, o, q. Onduidelijk is welke uitgever met Haring bedoeld wordt: Frederik Haaring uit Leiden, die pas actief was vanaf 1688 en tot 1712 een groot fonds wist op te bouwen; of Ysbrandus Haring die in Amsterdam vanaf 1686 tot 1690 een klein fonds van veertien boeken, meest in kleine formaten, uitgaf. Of was onze Haring misschien in dienst bij Blaeu die een titeluitgave uitbracht van Hugo Grotius, *Opera omnia theologica*, London, Moses Pitt, 1679, 3 vols. in-2, met illustraties waaronder een portret van De Groot door Mierevelt gegraveerd door Munnickhuysen?

361 ‘Inscriptiones singulares hactenus ineditae Hadriano Beverlando collectore [...]’, in: *Peter Langtoft’s Chronicle*, Oxford 1725, I, pp. clxxii-clxxxviii; Dingwall, pp. 157–158.

362 ‘Mr. Fraisor verwacht met impatientie syne Voyage naer Siam. Hy wenstede wel dat Ued. eenige exemplaren van uwen Catullus woude handelen voor yets dat Ued yut syn boecken behaagen sal.’ UBA Hs. E 10k, ongedateerd. In de brievencollectie van de Remonstrantse Gemeente bevindt zich ook een brief van Fraser waarin hij probeert te bemiddelen voor Jobus Ludolphus met betrekking tot diens werk over Ethiopië. James Fraser (ondertekend ‘J. Fraiser’) aan Isaac Vossius, 29 september 1683, UBA Hs. III E 10:44. Voor Fraser, zie Brian Moffat, ‘Fraser, James (1645–1731)’, *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, 2004; online edn, Jan 2008 [www.oxforddnb.com/view/article/73233, accessed 5 Jan 2014].

363 Robert Littlebury en zoon Isaac Littlebury. Zie het uitgebreide hoofdstuk ‘Robert Littlebury and the Sale of Books’, in Yeo (2011), pp. 81–122. Isaac Littlebury gaf Vossius’ Catullus in Londen uit (zie n. 357).

364 ‘Het was my van herten leet dat ick last het geluck van Ued. persoon niet heb aengetroffen. d’oorsake van dit myn schryven is alleen dat ick versta dat d’Heer van Beuningen overleden en begraven is: apparent dat de nieuwe vrou en plicht van schuldige goetwillechyt syne dagen verkort heeft.’ UBA Hs. E 10q, ongedateerd; ‘Nieuws valt hier niet voor noch heb niets uyt Holant vernoomen. de doot van d Heer van Beuningen wort my noch over zee niet geconfirmeert.’ UBA Hs. E 10k, ongedateerd. Coenraad van Beuningen overleed pas in 1693, zie Roldanus.

365 *Theatrum statuum regiae celsitudinis Sabaudiae*, Amstelodami, apud haer. J. Blaeu, 1682, 2 vol. in-2.

366 UBA Hs. E 10q.

Belieftje Sabaudia illustrata voor £ 10–10 ß te hebben sy is tot u dienst cost my ongebonden 10 p. en 24 sch. de twee banden en het port uyt Hollant 5 a 6 ß. Beaulieu en Smit hebben my 10 pont voor gebooden: doch soo veel op een nieuw boeck te verliesen is onredelyck: vermits die niemant van Blauw can hebben als met contant gelt. Myn Heer van Cyters seyde my dat die hem 40 ducatons cost apparent wel gebonden met gout. daer seyn oock meer boecken doch sal die op de auctie wagen. alleen soo Sabaudia verkocht wert 12 pont meer daer 24 ß voor de rytroep laten vallen soo dat ick die liever uyt de hant vercoopen & Ued liever wou laten volgen als een boeckvercoopen die 15 pont daer van sou maken aen de speelders tot de Duchess. du Mazaryn, wiens geslacht boom der inkomt.³⁶⁷

Vossius heeft de dure stedenboeken van Savoye en Piemonte uit 1682 nooit aangeschaft, net zomin als de andere delen van de serie (Rome, Napels & Sicilië en de Kerkelijke Staat) die de firma Blaeu al vanaf 1663 uitgaaf.

Van lange lijstjes met titels die Beverland aanbiedt, blijven vaak maar een paar boeken over die werkelijk afgerekend worden en dan nog voor een lagere prijs dan die waarvoor Beverland ze volgens eigen zeggen heeft aangeschaft. UBA Hs. E 10t is een ongedateerde offerte voor 22 boeken en 6 stoelen (!) met een gezamenlijke waarde van 22 pond en 4 shilling. Gedeeltelijk in ruil hiervoor koopt Beverland van Vossius het Petau-handschrift dat uit twee delen bestaat ('1 Petavy antiqua suppellex gedrukt – 2 het 2 deel van Petavius MSS of ongedrukt'; [samen] 4 pond, 10 shilling) en een Frans manuscript met miniaturen voor 10 pond. Om de transactie nog aantrekkelijker te maken doet Beverland er nog wat voorwerpen bij zoals een paar beeldjes voor op de schoorsteenmantel, een poederdoos en stalen tandenstokers. En als Vossius de zes pond voor de stoelen te veel vindt, zal hij ook genoeg nemen met een pondje minder. In de enige overgeleverde brief die Attia Vossius heeft geschreven op 14 maart 1688, in opdracht van haar oom, rekent ze af voor slechts vijf van de 22 eerder aangeboden boeken: een *Corpus iuris* (1–10–0); G.B. Ferrari, *Hesperides*, Roma 1646 (1–0–0);³⁶⁸ Budaeus, 3 vol. (niet geïdentificeerd) (1–5–0); en een niet nader gespecificeerde Vegetius (0–5–0). Attia vraagt hem om de boeken die hij op zicht heeft gebracht, maar die Vossius niet koopt, zelf een keer te komen ophalen. Na een goede wens voor hem en zijn gezin, en nog een laat bedankje voor de grauwe erwten die ze van hem gekregen heeft, ondertekent ze de brief met 'Ued toegenegene vrindinne A. Vossius'.³⁶⁹

Maar als Beverland op verzoek van Vossius op veilingen biedt liggen de zaken een beetje anders. Dan neemt Vossius uiteraard wel alle boeken af die Beverland voor hem heeft weten te bemachtigen. Op 26 mei 1684 werd de bi-

³⁶⁷ UBA Hs. E 10r.

³⁶⁸ Zie *Cat. Med.*, 330.

³⁶⁹ UBA Hs. E 126.

bibliotheek van John Owen in Londen geveild.³⁷⁰ Op deze veiling kwamen ook handschriften van Patrick Young onder de hamer waar Vossius meer dan gewone belangstelling voor had – hij had ze immers ooit bij Young zelf gezien toen hij aan het begin van zijn Grand Tour in Engeland verbleef. Beverland kocht zes lotnummers, en daarna nog iets meer. In de British Library bevindt zich een ‘extended’ exemplaar van de veilingcatalogus waarin de veilinghouder alle kopers en prijzen noteerde op aangeplakte stroken. Op doorgeschoten bladen werden de namen van kopers met de door hen gekochte lotnummers samengevat.³⁷¹ Onder de kopers vinden we de namen Pagett, Scott, Pullein, Bernard, Bently, Chiswell en Millington, de veilinghouder zelf – stuk voor stuk bekenden in het Londense veilingcircuit van die dagen. De naam van Vossius ontbreekt, maar op een doorgeschoten blad tegenover p. 32 waar de 32 lotnummers van de ‘Manuscripta varia Latina, Graeca, &c. in Folio, Quarto, Octavo.’ van Young staan gedrukt, vinden we wel de naam ‘Bev.’, maar weer doorgestreept en zonder nummers.³⁷² Hier volgt het lijstje van de nummers uit de geannoteerde veilingcatalogus die Beverland heeft gekocht met prijs en huidige vindplaats in de Vossiani voor zover te identificeren:

- 4: 0-20-0 = *Euthemii Comment. in Psalmos comparata cum MS. Cantab. & Oxoniens. per Pat. Junium, Adnotantur etiam aliorum Manuscriptorum variantes Lectiones* [= VGF 73]
- 8: 0-15-0 = *Athenei Tactica Graeca comparata cum Codice Barocciano per Pat. Junium – 1629* [= VGQ 70 + VMisc. 10]
- 10: 0-5-0 = *Rotulus Graecus maximae Antiquitatis* [niet geïdentificeerd]
- 13: 0-5-0 = *Variantes Lectiones ex lib. 18, 19, Diod. Sicul. Collect. Per Is. Casaubonum ut videtur* [= VMisc. 2 (II)]
- 16: 2-10-0 = *MS. Graecum Imperfectum, nonnulla valde antiqua* [niet geïdentificeerd]

³⁷⁰ Richard L. Greaves, ‘Owen, John (1616–1683)’, *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, 2004; online edn, Sept 2013 [www.oxforddnb.com/view/article/21016, accessed 23 Jan 2014].

³⁷¹ Birrell (2013), pp. 31–32.

³⁷² *Bibliotheca Oweniana, sive catalogus librorum plurimis facultatibus insignium ... Joan. Oweni (quondam vice-cancellarii & decani edis-Christi in Academia Oxoniensi), ... Cum variis manuscriptis Grecis, Latinis, &c. propria manu Doct. Patric. Junii aliorumq; conscriptis. Quorum auctio habebitur Londini ... vicesimo sexto die Maii, 1684. Per Edvardum Millingtonum, bibliopolam.* London, 1684. Call no.: BL C.194.b.38. [PR].

De Meyier heeft deze veilingcatalogus waarschijnlijk nooit gezien. In zijn catalogi van de *Codices Vossiani Latini* verwijst hij bij de handschriften VLF 93 (*Macrobiani Saturnalia. Excerpta ex Vitruvio*) en VLO 59 (*Tibullus, Catullus, Carmina humanistica*) naar deze veiling. Zie ook K.A. de Meyier, ‘Note on a Manuscript now at Leyden, from the Library of St. James’s Palace’, *Transactions of the Cambridge Bibliographical Society*, 4 (1952), pp. 358–359. Deze handschriften waren ooit wel in bezit van Patrick Young, maar ze werden niet op de veiling van de bibliotheek van John Owen verkocht. Ze werden al eerder dan 1684 door Youngs erven van de hand gedaan. Daarentegen wordt deze veiling niet genoemd in de catalogusbeschrijvingen van de handschriften die hier wel gekocht werden.

- 22: 2-10-0 = *Collectanea Graeca (ex vetustiss. Manuscriptis) Pat. Junii 4to.* [= VGQ 54 (?)]

De eerste drie kavels werden gekocht door ene 'Attwood',³⁷³ zoals we in het veilinghoudersexemplaar kunnen lezen, maar na de veiling kon Beverland nog wel met deze koper onderhandelen zoals hij een ruim een week later in zijn brief met de afrekening van de veilingaankopen aan Vossius uitlegt. De transcriptie van de brief wordt hier volledig weergegeven:

3 Juny [1684]

Myn Heer

Ick heb Ued. voorleden maendagh ten 6 ueren toegesonden het boeck van P. Simon. Gisteren avont ontfong ick den uwen. Schoon de Rotulus alleen een Liturgie is, echter om te bewysen dat de liturgien van een [*gat in papier*] gewoonte syn geweest in de eerste instelling des Goddiens onder de Christenen: soo is het evenwel wel gewilt jae mylord Vaughan wilt garne het hebben, doch seyde dat niet te konnen doen. Gelyck voor n. 16 my vandaeg een gynes winste geboden is, doch heb alles betaalt en op myn camer opgeslooten. Ick heb voor de Lect. in Polinoeum [*sic*] tot 3 pont gebooden, en omdat het maer 3 vellen papieren waren, dorste niet hooger aengaen. Het is gekocht voor Oxford, doch met een gynes is uytroepen (dat een gerafin eenen beest is als Ued bekend is) in de [p. 2]

hant te duwen soude het licht optimeeren. N. 3 Collectae Catulus [*sic*] is verkocht voor 1 pont 5 ß. & sekerlyck het is wel 5 pont waert. Wil je dat oock hebben schryft maer haestelyck ick sal sien of ick het van hem can afvorderen, eer hy het toesent aen de Biskop [*gat in papier*]. Weet dan wat ick gekocht heb.

N. 1 was verkocht just als ick op de auctie quam. doch hy heeft my voor 10 schell. dat van Hero der uyt laten houden.

0-10-0

N. 4 Euthumius voor

£ 1-1-10

8. Atheneu Tactica

£ 0-15-0

10. Rotulus

0-16-8

13. var. lect. in Diod. Sicul.

0-5-0

16. MSS. vary die ick niet uytcyferen kan, doch het beste pack van de auctie daer syn eenige Tactica en Plutarchi, etc. in

2-10-

22 Collectanea Juny

2-10-

—

8-8-6

voor de poorter

0-1-0

³⁷³ Deze Attwood is dezelfde persoon als de inbrenger van de handschriften van Patrick Young op deze veiling, namelijk John At(t)wood uit Broomfield, Essex, de schoonzoon van Young, of, nog waarschijnlijker, Youngs kleinzoon William At(t)wood (d. 1712).

[p. 3]

Anfin myn Heer in alles heb voor Ued. betaalt 8 pond

£ 8-9-6

volgens quitantie.

Ick gae nu naer de schilder en persuadeeren hem morgen naer Winsor te gaen die ick den buyt mede sal geven. Voor P. Simon heb betaalt aen de drucker 6 sch. Soo dat Ued. noch van my moet hebben van de voorige boecken van Fresor en Beckx [?] verschot 0-12-9.

Belieftje my soo veel minder toetesenden. Ued. kan het doen dan sulen wy even syn. Dit doende verblyve myn Heer Ued. gehoorsaemste Dienaer A. Beverlant

[adres] For the most Learned Doctor Is. Vossius prebent of Winsor³⁷⁴

Beverland kwam dus te laat op de veiling van de handschriften waardoor hij niet kon bieden op de allereerste door Vossius gewenste kavel, een verzameling handschriften van Henry Scrimger (1506-1572).³⁷⁵ Noch uit de veiling-catalogus, noch uit de brief wordt duidelijk welke formaten de handschriften hebben en hoe groot de omvang van elk (deel van een) kavel is. De 'Hero' van Scrimger is dan ook moeilijk terug te vinden in Isaacs handschriftencollectie. Beverland bekent het niet in zijn brief, maar vermoedelijk was hij ook te laat om op nummer 3 te kunnen bieden. De veilingcatalogus vermeldt daar 'Pat. Junii Collectanea è S. Patribus, & stricturae [sic] in varios locos sacrae Scripturae'. Wat Beverland dan precies bedoelt met 'N. 3 Collectae Catulus' blijft vooralsnog een raadsel, maar zeer waarschijnlijk heeft hij later in onderhandeling met Attwood deze kavel alsnog verworven.³⁷⁶ Voor nummer 5, 'Variantes Lectiones in Polyaeum inter. MSS. Colleg. Trinitat. & D. Pricei per P. Junium' durfde hij niet hoger te bieden dan drie pond vanwege de geringe omvang. Het lot werd door de veilinghouder Millington afgeslagen voor Oxford, maar uiteindelijk lukte het later toch om dit handschrift te kopen voor een aanzienlijk hoger bedrag.³⁷⁷ De *Rotulus* uit kavel 10 heeft Beverland misschien toch aan zijn toenmalige broodheer John Vaughan kunnen slijten; ik heb hem althans niet in de Vossiani teruggevonden. Identificatie van deze aankopen in de handschriftencollectie van Vossius is erg lastig omdat Isaac zelf verschillende handschriften bij elkaar liet binden. De onderdelen uit 'het beste pack van de auctie', kavel 16, zullen verstrooid zijn geraakt in zijn bibliotheek. De afrekening in ponden lijkt

³⁷⁴ UBA Hs. E 10l.

³⁷⁵ *Bibliotheca Oweniana*, p. 32, 1: *Hen. Scringeri Doctiss. Scoti Commentaria in Jus Justinianum Manu propria scripta – Ejusdem Collectanea Graeco-latina – Ejusdem alia opera MSS.* Voor de relatie tussen Henry Scrimger en Patrick Young zie het artikel van Thompson Cooper in *Dictionary of National Biography*, 1897.

³⁷⁶ Zie UBL Hs. VMisc. 9: *Loci S. Scripturae, qui memorantur a patribus.*

³⁷⁷ Het handschrift heeft nu signatuur VMisc. 8, II. In de marge van *Cat. Vossius*, f. 22, n. 212, schrijft Beverland: 'Emi a praecone Millingtonio 3. gynaeis'.

zorgvuldig, maar er is toch een aanmerkelijk verschil tussen de bedragen van de kavels 4 en 10 in brief en veilingcatalogus.

Behalve op de veiling van John Owen is Beverland ook op de veiling van de wiskundige Sir Jonas Moore (1617–1679) in Londen actief geweest. In de catalogus van deze veiling heeft de veilinghouder op p. 30, bij n. 50 genoteerd dat ‘Mr. Beverland’ voor 2 shilling 6 pence koopt: *Alb. Gentilis, Lectionis Virgilianae variae liber, Hannover 1603; Id., Disputat. ad primum Macbaeorum* [sic] & *de mixtura Linguarum, ibid. 1604*.³⁷⁸ In een brief met een afrekening over een langere periode noteert Beverland voor ‘in auctione Mori’: 5 shilling 6 pence. Helaas specificceert hij niet wat hij in de veiling van Moore precies gekocht heeft, dus we kunnen niet echt uitsluiten dat hij meer dan alleen kavel 50 heeft gekocht.³⁷⁹ Desalniettemin moeten we aan de hand van deze gegevens uit verschillende bronnen toch concluderen dat hij Isaac voor sommige kavels meer liet betalen dan hij zelf had uitgegeven. Voor zijn diensten ontving Beverland geen commissie; wel wordt elke penny in rekening gebracht, inclusief de shilling die hij aan een kruier of bode betaalde.

Hoewel de brieven van Beverland aan Vossius heel normaal lijken is er een aspect dat ze toch bijzonder maakt en dat is de taal waarin hij ze schrijft. Het gebruik van het Nederlands drukt een grote vertrouwelijkheid uit tussen de correspondenten. Als de brieven uitsluitend over geleerde zaken zouden gaan of over andere personen uit de Republiek der Letteren, zouden de schrijvers liever in het Latijn corresponderen. Die brieven zouden dan ook gelezen kunnen en mogen worden door andere personen.³⁸⁰ De brieven in het Nederlands gaan vrijwel altijd over ‘handel’ in boeken, gelardeerd met de gebruikelijke nieuwtjes, roddels zelfs, maar ze laten af en toe ook doorschemeren dat Isaac Vossius en zijn nicht Attia oprechte genegenheid voor Beverland voelden, dat er sprake was van serieuze vriendschap. Attia kon de Nederlandse brieven makkelijk meelesen en dat was ook precies de bedoeling. De meeste brieven gaan over boeken, maar een enkele keer adviseert hij ook over schilderijen waarnaar Vossius op zoek is of blijkbaar kwijt wil:

Ick ben geïnformeert dat boven op Exeterchange in de Strant
Antwerpse schilders woonen, uyt welckers eerste hand Ued. beter
u gerief sult hebben. Het weer laat niet toe over te coomen. My denckt

378 *Bibliotheca Mathematica optimis libris diversarum linguarum refertissima ... Jonæ Mori ... Quorum auctio habenda est Londini ... tertio die Novembris, 1684. Per Edvardum Millingtonum, bibliopolam* (London, 1684). Call no. BL C.194.b.37. [PR]. De kavel die Beverland kocht was een convoluut waarvan alleen het eerste deel ook in *Cat. Vossius* (273:185) voorkomt, maar Vossius’ exemplaar is niet meer aanwezig in de Universiteitsbibliotheek van Leiden. Het tweede deel van het convoluut is zelfs niet in *Cat. Vossius* genoteerd.

379 UBA Hs. E 10d/1. De overige uitgaven in deze brief betreffen: ‘pro vino: 9–0–0’; ‘in auctione Broeckhusy: 0–10–2’ [niet gevonden in Bibliopolis]; ‘Themistius: 1–0–0’.

380 De enige brief van Beverland aan Vossius in het Latijn in de collectie van de Remonstrantse Gemeente is UBA Hs. E 10g, gedateerd 4 april 1685.

dat dat groot stuck van Diana by Houwart in u bibliotheec de gansche muur over de manuscripts soude beslaan en een goet prospeckt maken. t was gemaect voor de Hartog Lauderdale en ghy cont het voor 4 pont hebben en betalen wanneer de eygenaer overcomt die nu in Hollant woont. de Coning & Conigin met de lyste sul hy u geven voor 2-10-0. Laat dien satyr niet inde coets gaen want door 't frocken sal hy bedorven werden ten waer die andere lyste der tegen gebonden wiert en soo meer speelens had.³⁸¹

Adriaan Beverland was tot aan Isaacs dood in 1689 kind aan huis bij de Vossii in Windsor. Zoals we kunnen zien aan zijn commentaar in *Cat. Vossius*, de handschriftelijke catalogus die na Isaacs dood in opdracht van neef en nicht Gerard en Attia werd opgesteld, kende Beverland, op Isaac zelf na, de inhoud van de bibliotheek het beste van allemaal. Sommige commentatoren van Vossius (zoals De Smet, door wie Rademaker op een verkeerd spoor is gebracht) hebben onevenredig veel aandacht besteed aan scabreuze literatuur in zijn bibliotheek. Zij hebben zich laten meeslepen door de obsessies van Beverland die af en toe hun sporen hebben achtergelaten in de boeken van Isaac. Uit bovenstaande bronnen blijkt echter nergens dat Beverland enige invloed heeft gehad op de aanschaf van 'grollen' zoals hij dergelijke boeken noemt en die in Isaacs bibliotheek onder de *Libri omissi* gerubriceerd worden.

³⁸¹ UBA Hs. E 10j, ongedateerd. De schilder *Houwart* is mogelijk Jan Lambertsz Houwaert of Jan Hovaert, Antwerpen/Genua, † ca. 1668, bekend van christelijk religieuze voorstellingen. Waarschijnlijk eerder had Beverland geprobeerd een schilderij uit zijn verzameling te ruilen voor prenten uit Vossius' bibliotheek: 'Hebje syn in myn groot lantschap of eenig schilderye wil die gaerne verhandelen tegens Horaty [...] en andere prenten die Ued. my laast thoonde.', UBA Hs E 10q, ongedateerd.

Voor hertog Lauderdale, zie Ronald Hutton, 'Maitland, John, duke of Lauderdale (1616-1682)', *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, 2004; online edn, May 2006 [www.oxforddnb.com/view/article/17827, accessed 5 Jan 2014].